

Sorin Forțiu
(Timișoara)

Banologia (IV): Prolegomene la o listă a banilor "fără" Banat

Începând cu secolul al XIII-lea, documentele medievale ale regatului ungar sunt pline de personaje care poartă cu obstinație titlul onorific de *banus*¹. Din păcate, datorită unei penurii informaționale, nu întotdeauna putem specifica și elementele primare care definesc demnitatea (sau honorul) de *Banatus*: unde?, de când?, pentru cât timp? a purtat persoana respectivă titlul de *banus* (ori *vice-banus*) în exercițiu. Am numit această categorie de personaje istorice *bani "fără" Banat*, iar prin această denumire **nu** trebuie înțeles cumva că aceștia nu au și ocupat efectiv demnitatea/honorul de *Banatus* într-o anumită regiune, ci doar că noi, azi, nu mai știm. În cele ce urmează ne vom ocupa de trei cazuri distincte.

Rofoy de Debrecen, fiul comitelui Nicolae

În anul 1877, în lista banilor publicată în lucrarea sa despre Banatul de Severin, PESTY Frigyes avansa dubitativ² posibilitatea ca *Rophoinus de genere Kátha* (*Káthay Rafael* -l.m.) să fi purtat titlul de *banus* aici între anii 1287–'89³. El cita lucrarea lui LENDVAY Ignác Márton, *Libri Dignitariorum* [*Saecularium*]⁴, din primul deceniu al secolului al XIX-lea, care a rămas în manuscris, dar susținea că *numai atunci poate fi luat în considerare* [*Liber Dignitariorum*] *dacă nu intră în conflict cu alte surse istorice*⁵. Dar, după cum ne așteptam, acest izvod nu oferă

Notă: Toate **citările** sunt menționate prin folosirea scrisului **italic**. Dacă în acest citat exista deja ceva subliniat cu scris **italic** am recurs la folosirea scrisului normal pentru a indica acest lucru.

1 *vide* și Forțiu, 2017.

2 fontul folosit este mai mic decât cel utilizat în mod normal.

3 1287–1289. *Káthay Rafael*. (*Rophoinus de genere Kátha, a Liber Dignitariorumban*) (Pesty, 1877, I, p. 258).

A existat un *Rofoy*, de genere *Katha*, dar acesta a avut cel puțin un fiu, pe Paul, iar acesta apare în fața capitlului din Oradea la data de 8.05.1313 (*AO*, I, pp. 297–298, doc 271), după ce *Rofoy* de Debrecen l-a înfiat deja pe *Doja*, pentru că nu avea un fecior moștenitor (25.09.1311). Deci, *Rofoy* de Debrecen nu are cum să fie identic cu *Rofoy*, de genere *Katha*.

4 Országos Levéltár (MOL, Budapest), Kamarai Levéltár, OL E683, 1. Kötet: *Dignitates saeculares* (ms, ~1810).

5 *Ezen forrást* (i.e. *Liber Dignitariorum* -n.m.) *azonban, noha szerzője többnyire levéltári adatokat használt, csak akkor lehet tekintetbe venni, ha más történeti forrásokkal nem jó ellentétbe* (Pesty, 1877, p. 250).

informații credibile⁶. În acest caz particular, personajul în cauză, comitele *Rofoy* de Debrecen, fiul comitelui *Nicolae*⁷, apare deja purtând titlul onorific de *banus* în vara anului 1282⁸. De asemenea, el nu aparține neamului *Kata*³. În fapt, soția lui, *Caterina*, a fost copila comitelui *Rafael*, de genere *Kata*⁹, de unde probabil și confuzia existentă în istoriografia mai veche¹⁰. Cronologia¹¹ ne arată că *Rofoy* a purtat constant, în toate documentele, titlul onorific de *banus* începând cu anul 1285:

1271: nobilii *Simon* și *Mihai*, de genere *Gyovad*¹², se plâng regelui că satul lor și mănăstirea lor ancestrală a fost

6 Arhondologia realizată de către LENDVAY Ignác Márton este inutilizabilă în condițiile istoriografice de azi.

7 Debreczeni / Debreceni Miklós fia *Rofoy*n^a (l.m.) [* ~1247(?); † .05.1318].

^a și *Rafael* (PESTY Frigyes), *Rofoy*n (KOMÁROMY András, KRISTÓ Gyula), *Rafain* (REISZIG Ede, KARÁCSONYI János, SEREG József, ENGEL Pál, KRISTÓ Gyula), *Ropheyn* (MÓDY György, SZENTPÉTERY Imre, BORSA Iván), *Rophoin* (MÓDY György, GAZDAG István, SZÉKELY György), *Rofojn* (BÁRÁNY Attila) etc. (l.m.); *Rofoy*n (*DIR*) (l.r.); *Rophain*, *Rophoy*n, *Rophoin*, *Rofoy*n, *Roffoy*n, *Rofoy*no, *Rofoy*no, *Ropheyn*, *Rofey*n, *Ropheynus*, *Raphay*n, *Raphani*, *Rufoy*n etc. (l.l.). Numai documentul din 10.01.1300 conține trei forme diferite de grafie ale numelui: *Rofey*n, *Rophoy*n, *Rofoy*n. Terminația numelui parcă are o rezonanță germanică (cf. *Alboin*).

8 Afirmatia lui REISZIG Ede – *A XIII. század utolsó évtizedében ez a Rafain comes szörényi bán* (Reiszig, 1901, p. 602) / *În ultimul deceniu al sec. XIII, comitele Rofoy*n este ban de Severin (tr.m.) ... –, nu se bazează pe absolut nimic și nu poate fi acceptată; *Rofoy*n este deja atestat purtând titlul onorific de ban cu un deceniu înainte. În fapt, încă din 1891, KOMÁROMY András a arătat că este imposibil de determinat ce fel de ban a fost și pentru cât timp^a. Situația nu s-a schimbat între timp (... *Rafain több alkalommal is viselt báni címet, de hogy ez valóságos báni tiszt betöltését jelentette volna, arra nincs adatunk* -Kristó, 1999, p. 54).

^a ... [*Rofoy*n] *miféle bán volt, s tulajdonképen meddig viselte előkelő tisztségét, annak nyomára jönni nem lehet* (Komáromy, 1891, p. 2).

9 *vide infra* 29.07.1284 și 1.05.1318.

10 Pesty, 1877, I, p. 258; Bunyitay, II, p. 431; Szabó, 1886, p. 265; Komáromy, 1887, p. 166; Reiszig, 1901, p. 602. Deja din anul 1891, KOMÁROMY András respinge apartenența la neamul *Kata* (*Az a föltevés, mintha [Rofoy*n a Miklós, Dózsa az András comes fia] a *Káta* nemzetségből származtak volna, merőben alaptalan. *Úgy az ismeretes birtokviszonyok, valamint a heraldikai és genealogiai bizonyítékok kizárják ezt az összeköttetést, melynek egyetlen argumentumát pusztá névazonosság képezi* - Komáromy, 1891, p. 1). Istoriografia maghiară i-a denumit *Debreceni* (i.e. *de Debrecen* -l.r.), după principala lor moșie, care a devenit, de-a lungul timpului, al doilea oraș al Ungariei.

11 Oricât de neplauzibilă ar fi, prezumția lui LENDVAY Ignác Márton se baza probabil pe două documente, din 1287 și '89, care-l arătau pe *Rofoy*n purtând probabil titlul onorific de *banus*. Din păcate, nu am reușit să le identific și se pare că ele au dispărut încă din secolul al XIX-lea (nici un corpus de documente nu le conține).

12 Karácsonyi, II, pp. 91–94.

ocupată de către străini. Megieșii *virii nobiles Rophain et Petrus de Dubrychyn* (Debrecen) mărturisesc că satul și mănăstirea din Gáborján¹³ aparțin acestui neam¹⁴. Pare că Rofoyn are cel puțin 24 de ani în momentul în care apare în actele vremii.

1278: regele Ladislau al IV-lea îl trimite pe Rofoyn, împreună cu Roland și Ștefan, fiii lui Toma, *de genere Borsa, spre a zdrobi răutatea lui Acho, fiul lui Paul*¹⁵, împrejurare în care a fost ucisă o rudă a sa, *cu numele Petru*¹⁶, iar *trei slujitori ai lui au fost răniți*¹⁷. Doi frați ai săi mor în această perioadă; Ladislau este ucis în timpul asediului cetății Adrian¹⁸ (1277 ori începutul lunii mai 1278), iar Nicolae este omorât în timpul luptelor contra lui Gyan, fiul lui Alard de Ocna Sibiului (iarna 1278–'79).

vara¹⁹ **1281:** Rofoyn participă la asediul cetății Szalánc din comitatul Abaúj, unde, sub ochii regelui, fiind *bătut tot timpul cu pietre, a fost greu rănit la mână*²⁰.

6.07.1282: în fața *conventus sancti Stephani prothomartyris de promonthorio Varadiensis, Ders*, fiul lui Paznan de *Sancto Johanne et Paznano, de genere Hontpazmany*²¹, și rudele sale, îi zălogesc lui *Raphani bano*, pentru 3 ani, contra sumei de 26 de mărci, moșia lor ereditară numită *Turnea* din ținutul *Nyr*, din vecinătatea moșiei numită *Debrechen* a lui *Raphani bani*²² (*vide* și **4.10.1289**).

Documentul este amintit²³ de către palatinul Nicolae de Gara într-o scrisoare adresată capitlului din Oradea (8.03.1405). După ce Ladislau, fiul lui Ioan, fiul lui Ladislau, fiul lui Paul, fiul palatinului Doja de Debrecen a decedat fără vreun fecior urmaș, moșiile sale au trecut în posesia regelui Sigismund de Luxemburg. Văduva și mama lui Ladislau, precum și alte rude, se plâng că moșiile

13 *monasterium Gabryelis* (1217)^a, *Gabrian Monustura* (1271), *Gabrian* (1340) (l.l.); Gáborján (monostor) (l.m.); Gabriel, *Gabrian* (l.r.); greșit *Galian* (l.r.; *DIR*, XIV, C. Tr, I, p. 18, doc 22 - în text; corect *Gabrian* - nota 5).

^a pentru localizarea mănăstirii *vide* M. Nepper, 2000, p. 64.

14 Györffy, 1966, p. 609, 611; Módy, 2006, p. 59.

15 Geregye nembéli Pál fia Ach(o) (l.m.); Acho (Akon?), fiul lui Paul, *de genere Geregye* (l.r.).

16 Există diferențe notabile între reconstituirile genealogice ale lui ENGEL Pál și MÓDY György (*cf.* Engel, 2003b, *sub voce* Debreceni – Módy, 1984, p. 64). Parcă cele ale lui Módy Gy. sunt mai îngrijit lucrate.

17 *DIR*, XIII, C. Tr, II, p. 254, doc 288.

18 Adorján(vár) (l.m.).

19 regele Ladislau al IV-lea emite un document *sub castro Zelench* la data de 9.08.1281 (*CD*, V/3, pp. 509–510; Zsoldos, 1997, p. 92, nota 148).

20 *DIR*, XIII, C. Tr, II, p. 254, doc 288.

21 Hontpázmány nembeli Szentjánosi Paznan fia Ders (l.m.).

22 Radvanszky, Závodszy, 1909, pp. 126–131, doc 114; pp. 127–128; DL 9103; *vide* și *Ibidem*, pp. 131–136, doc 115.

23 mai degrabă este vorba de un rezumat decât de o transcriere *de verbo ad verbum*, menționare care nu este făcută, a documentului din 6.07.1282. Deci, putem să ne gândim și la o interpolare a titlului onorific de *banus* datorată cancelariei palatiale, dar aceasta este puțin probabilă.

*Gabryant (Gabrianmonostor)*¹³ și *Turnea (Thornea)* sunt cumpărate și astfel revin rudelor decedatului. Cu această ocazie, în fața palatinului Nicolae de Gara, sunt prezentate și două acte care dovedesc aceste lucruri, iar unul dintre ele este înscrisul emis de către conventul mănăstirii Sfântul Ștefan Protomartirul din Oradea.

toamna 1282: în bătălia de la lacul Hód²⁴, sub ochii regelui, Rofoyn, *azvâindu-se în primejdiile sorții, a primit patru răni grele, dar și așa rănit a fugărit până departe pe acei Cumani*²⁵.

29.07.1284: *Rophoyn Bani* și *Gogani Bani*, alături de episcopul de Oradea, *B[artolomeu, fiul lui Bot]*, comitele Petru, fiul lui *Durug*, Luca, fiul lui *Seem*, magistrul *Mykou*, fiul lui *Othe*, au fost judecători (*arbitrium*), în fața capitlului bisericii din Oradea, în cauza dintre magistrul Toma, fiul lui Gabriel, *de genere Kata* și Toma și Paul, fiii lui *Rophoyn*, din același neam, referitoare la posesiunile *Babun* (unde exista o fortificație), *Popy, Mikusy (Mykusy), Pozub (Belpozob)* de lângă Tisa²⁶ și *Ewsy* de lângă Criș²⁷. Nu există vreo legătură între *Rophoyn Bani* și tatăl lui Toma și Paul, *de genere Kata*, iar primul nu aparținea de neamul *Kata*³.

1.01.1285²⁸: regele Ladislau al IV-lea îi donează comitelui *Rofoyn* satul *Moch*, împreună cu pământul cetății ce ține de acel sat, cu toate veniturile și toate cele ce țin de el, pentru faptele sale de credință și slujbele vrednice, în care nu a pregetat să-și verse și propriul sânge, și pentru cei doi frați ai săi, Ladislau și Nicolae, morți în diferite acțiuni militare²⁹ (*vide supra* **1278**). Acest act este singurul în care Rofoyn apare drept *comite (Comes / Comitiss)*³⁰.

13.06.1285: în fața regelui Ladislau al IV-lea și cu acordul acestuia, Roland/Lorand (*Rorandus*), voievod transilvan și comite de Solnoc, împreună cu frații săi, Ștefan, comite de Sătmăr și comisul Iacob, Ladislau, Beke și Ioan, fiii comitelui Toma, *de genere Borsa*³¹, donează lui *Roffoyn banul*³², rudă lor (*cognato*³³ *ipsorum*), *perpetuo et irrevocabiliter*³⁴, *monasterium Gabryielis*¹³ *cum ecclesiis* (trei la număr) *ad ipsum monasterium pertinentibus*, fostă posesiune a magistrului *Achonis*³⁵. Donația nu este făcută pentru că *Rof-*

24 Hód-tavi csata (l.m.); ZSOLDOS Attila datează bătălia între 17 septembrie și 21 octombrie 1282 (Zsoldos, 1997, p. 96).

25 *DIR*, XIII, C. Tr, II, p. 254, doc 288.

26 *Belpozob iuxta Tyciam*.

27 Nagy, Nagy, Véghely, 1871, pp. 55–56, doc 57; DL 76164.

28 SZENTPÉTERY Imre (sau BORSA Iván?) susține că documentul este emis după data de 3.09.1284 și îl datează 1.01.1285 (Szentpétery, Borsa, 1961, p. 348, doc 3348, cu argumentația).

29 *CD*, V/3, pp. 258–261; *DIR*, XIII, C. Tr, II, pp. 254–255, doc 288 (greșit datat 1284); DL 1170.

30 Nu este ciudat că Rofoyn nu apare și cu titlul său onorific de *banus* deoarece acesta nu era menționat în toate cazurile.

31 Engel, 2003b, *sub voce* Borsa nem[beli] I. Kopasz ága, 1. tábla.

32 *Roffoyno bano, Roffoyn bani, Roffoyn bano*.

33 rudă pe linie maternă (Bartal, 1901, pp. 137–138).

34 Nagy, Nagy, Véghely, 1871, p. 63, doc 66; DL 76165.

35 Geregye nembéli Pál fia Ach(o) (l.m.); Akon, fiul lui Paul, *de genere Geregye* (l.r.).

foyn este rudă prin alianță cu cei din neamul Borsa, ori familiar al acestora³⁶, ci pentru că el a participat la acțiunea militară din anul 1278, pe care probabil a și condus-o, și era normal să beneficieze ulterior de "fructele" acesteia.

4.10.1289: prepozitul Ioan și capitlul mănăstirii *Sancti Stephani Prothomartiris de Promontorio* din Oradea adevăresc că moșia numită *Thurna* din *Prouincia Nyr* a fost cumpărată de *Ruphayn* (și *Rophayn*) banul de la *Ders*, de *genere* Hontpazmany și rudele sale pentru suma de 26 de mărci³⁷ (*vide* și **6.07.1282**).

~**1291-94:** conform unui registru al dijmelor pentru cereale plătite către episcopia din Oradea, moșia *Debrechen* (*Debruchun*) este constituită din 3 părți inegale, stăpânite de membrii ai aceleiași familii: Doja (*Dosa*), Petru și *Rufoyn*³⁸ (*Rophoin*³⁹).

1297: în fața capitlului din Oradea, *Gugh et Egidio filys Gugh ac Paulo filio Michaelis fily eiusdem Gugh* îi vând, pentru 100 de mărci pure de argint de Buda, moșia *Zam* lui *Magistro Dausa* (Doja) *filio Comitiss Andree de Debrechen*⁴⁰.

31.07.1298⁴¹: lângă pământul *Kokoth*⁴², magistrul Ladislau, fiul lui Ioan, fiul lui Chabanka, de *genere* *Aba*⁴³, în timpul zilei (*clara luce*⁴⁴), jefuiește niște iobagi negustori de pe moșia *Debrechen* de bunuri în valoare de 200 de mărci, pe 6 dintre ei îi rănește, iar pe 3 chiar îi omoară⁴⁵. La data de **11.03.1299**, în fața capitlului din Oradea, *Rofoyn* dovedește cu martori tâlhăria și omorul. În jurul începutului lunii **mai** a anului **1299**, banul apare în fața regelui cu actul emis de către capitlul orădean, dar acuzatul nu se prezintă la judecată pentru a se dezvinovăți. Cauza este amânată pentru **8 iulie**, dar inculpatul lipsește din nou. Peste un an, în congregația generală a regatului, în fața regelui Andrei al III-lea, *Nobilis vir Ropheyn banus filius Nicolai* îl

36 ipoteza conform căreia *Rofoyn* și familia sa au fost doar simpli familiari ai celor din neamul Borsa este tare șubredă pentru că nu există vreo dovadă documentară în acest sens (... *egyetlen olyan forrás sem ismert, mely a Borsák szervienségének vagy familiárisának mondaná őket* -Bárány, 2011, p. 76). Cu toate acestea, BĂRÁNY Attila încearcă să aducă dovezi indirecte pentru existența acesteia (Bárány, 2011, pp. 75–88). Personal, nu sunt convins de argumentația cercetătorului ungar. Această ipoteză este acceptată pe larg în istoriografia maghiară, care în acest moment "pedalează" apăsător pe problema familiarității, care este la "modă".

37 *ÁÚO*, IV, pp. 507–508, doc 366; DL 1257.

38 Bunyitay, II, pp. 432–433.

39 Módy, 1984, p. 60 (cu amănunte și bibliografie); *Idem*, 2006, p. 54.

40 Nagy, Nagy, Véghely, 1871, p. 88, doc 100.

41 *feria quinta* (i.e. *joi*) *proxima post festum beati Jacobi apostoli* (i.e. 25.07.) (*AO*, II, pp. 29–35, doc 28; p. 30), care este prima joi după 26 iulie (i.e. 31.07.).

42 azi, orașul Kunhegyes, Kunhegyesi járás, Jász-Nagykunszolnok megye, HU.

43 *Aba nembéli Gyöngyösi Csobánka fia János fia László* (l.m.).

44 *AO*, II, pp. 29–35, doc 28; p. 30.

45 Sereg, 1983, p. 47.

cheamă în judecată pentru fapta sa (**17.07.1299**)⁴⁶⁴⁷.

10.01.1300: comitele Ștefan, vice-judecător al curiei regale⁴⁸, îl condamnă pe Ladislau, fiul lui Ioan, fiul lui Chabanka, la pierderea capului și a bunurilor, din care o treime urma să-i revină lui *Rofeyn Bano*. În proces apare drept reclamant *Magister Dausa pro Rofeyn Bano fratre*⁴⁹ *suo*⁵⁰.

13.10.1300: *Rofeyn Banus* în persoană prezintă regelui Andrei al III-lea hotărârea vice-judecătorului curiei regale, iar acesta o transcrie și o întărește⁵¹, cu un mic amendament⁵². Anul următor, în deplină siguranță⁵³, Ladislau se prezintă, împreună cu cei doi frații ai săi, Samuel și David, în fața capitlului din Eger și împart moștenirea tatălui lor⁵⁴. După 1302⁵⁵/⁰⁴⁵⁶, Ladislau de *genere* *Aba* dispare din documente.

6.06.1302: magistrul *Dausa*⁵⁷ urmează să jure, la data de 18 noiembrie⁵⁸, împreună cu alți nouă (sic! *10*⁵⁹) *nobili în fața banului Rofoyn (Rofoyno bano) în satul Galian*⁶⁰ (sic!), într-o pricină pornită de comitele Cosma, în fața magis-

46 *in congregacione generali regni ... sexta feria* (i.e. vineri) *proxima post festum beate Margarete virginis* (i.e. 13 iulie) (*AO*, II, pp. 29–35, doc 28; p. 30).

47 Gébics, 1969, pp. 622–623.

48 *vicejudex curie domini regis*.

49 Doja^a este nepotul de frate al lui *Rofoyn* (MÓDY György), ori verișorul său (ENGEL Pál). El apare constant drept *fratre*^b al lui *Rofoyn*, care-l și adoptă la 25.09.1311.

^a *Dausa* (KRISTÓ Gyula) și *Dózsa* (KOMÁROMY András, REISZIG Ede, MÓDY György, ENGEL Pál, VISTAI András János, BĂRÁNY Attila) (l.m.); *Doja (DIR)* (l.r.); *Dausa* (l.l.).

Magistrul Doja a fost comite de Szabolcs (1315–'18, 1322), Bihar (1317–'18), Solnoc (1318–'21), Sătmar (1322), voievod transilvan (1318–'21) și palatin (1322), † <9.02.1323 (Engel, 2003a, *sub voce* *Debreceeni Dózsa*; *vide* și Bárány, 2011).

^b se considerau "frați" (*fratres*) între ei verișorii, chiar până la gradul trei, precum și unchii și nepoții.

50 *ÁÚO*, 10, pp. 379–380, doc 252.

51 *ÁÚO*, 10, pp. 371–372, doc 244.

52 Szentpétery, Borsa, 1987, p. 239, doc 4290.

53 regele Andrei al III-lea moare la data de 14.01.1301.

54 Sereg, 1983, p. 47.

55 Engel, 2003b, *sub voce* *Aba nem[beli]* 4. *Csobánka ága*; *AKO*, I, p. 170, doc 295 din 6.10.1302.

56 Sereg, 1983, p. 47.

57 *AO*, I, p. 32, doc 29 (datat greșit^a 1302 jun. 4.).

^a documentul a fost datat *feria quarta proxima post ascensionem domini (prima miercuri de după Înălțarea Domnului)*. Înălțarea Domnului este joia înainte de *Exaudi Domine*, care este a șasea duminică după Paști. În anul 1302, Paștele a fost sărbătorit la data de 22 aprilie => *Exaudi Domine* = 3 iunie => Înălțarea Domnului = 31 mai => 4 iunie.

58 *în a douăzeci și doua zi după lăsarea la vatră a oastei de acum (DIR, XIV, C. Tr, I, p. 18)*. În anul 1302, lăsarea la vatră a oastei regale a avut loc în ziua de duminică, 27 octombrie (Piti, 2016, p. 382).

59 *AKO*, I, p. 142, doc 231.

60 *DIR, XIV, C. Tr, I, p. 18, doc 22; AKO, I, p. 142, doc 231*.

trului Beke, *de genere* Borsa, comite de Bihor, și a juzilor nobiliari din același comitat. Dacă magistrul Doja *va jura, atunci comitele Cosma va intra în închisoare în aceeași zi* (sic! *pentru o zi*⁵⁹) *cu patruzeci și nouă* (sic! *50*⁵⁹) *de nobili, în a opta zi* (i.e. luni, 26 noiembrie -n.m.) *socotită dela punerea jurământului [de către Doja], în fața aceluiași ban Rofoyn*⁶⁰. Nu cunoaștem deznodământul cazului. Pare că Rofoyn banul și-a transferat reședința proprie în satul Gáborján⁶¹ după donația din 13.06.1285.

4.10.1307: regele Otto donează magistrului *Dousa, filii Comitiss Andree, cognati*³³ *nobilium virorum scilicet Kupaz Palatini, Magistri Bele (Beke) et Magistri Ladislai, filiorum Thome, din neamul Borsa, ... terram seu possessionem Elep nominatam*⁶².

25.09.1311: în fața regelui Carol Robert de Anjou, și cu acordul acestuia, *Raphayn banus* îi donează lui *magistro Dowsa fratre suo* posesiunile sale numite *Geberyannomnustura, Keyrustwr Scenthpeterscegy, Thepa, Derechka, Moch et Turna* din comitatul Bihor (nu și părțile sale din moșia Debrecen!), pe care le-a primit de la regele Ladislau al IV-lea pentru *suis meritoris seruicys exigentibus* și îl primește pe *magistrul Dowsa, fratele său, drept fiu al său, pentru că nu avea moștenitori*⁶³. Pe timpul vieții sale, *Raphayn banus* urma să beneficieze de uzufructul acestor proprietăți⁶⁴.

1.01.1312: printre *Nobilibus et honestis viris*, care sunt prezenți în fața capitolului din Oradea cu ocazia ieșirii din devălmășie a *magistro Drug, Iuachino et Petro, filiis comitis Petri, filii Drug, de genere Guthkeled și Johanne, Nicolao, Conrado, Keled et Laurentio, filius comitis Nicolai, Filii ejusdem Drug*⁶⁵, se numără și *Rofoyno Bano, Magistro Dausa, ...*⁶⁶.

1.08.1313: în *congregatione regni*, ținută la Buda de către regele Carol Robert de Anjou, printre participanți se numără și *Rofeyn bano et magistro Dausa fratre eiusdem, baronibus*⁶⁷ Cu această ocazie, *Rofeyn* și *Doja*, considerați baroni ai regatului, participă la o judecată.

61 *vide* și M. Nepper, 2000, p. 68. MÓDY György susține im prudent că nu există documente care să indice o locuire a membrilor familiei altundeva decât pe moșia Debrecen, unde ar fi existat chiar două curii încă din deceniul opt al sec. XIII (*Nincs is bizonyítékunk arra, hogy a Debreceni család valamelyik más birtokán tartósan lakott volna. Sőt, joggal feltételezzük, hogy a településen az 1270-es években legalább két földesúri udvarház állott.* -Módy, 2006, pp. 120–121).

62 CD, VIII/1, pp. 219–220, doc CIV.

63 *magistro Dowsa, fratri suo, tamquam filio, considerans propinquorem non habere heredem.*

64 Nagy, Nagy, Véghely, 1871, pp. 132–133, doc 159.

65 Engel, 2003b, *sub voce* Gütkeled nem[beli] 4. Egyedmonostori ág, 2. tábla: Diószegi (Dobi).

66 AKO, III, pp. 101–102, doc 213; DL 25777 (copie de sec. XVIII).

67 Engel, 1988, p. 106, nota 65; ... *Rofeyn bano et ma[g]ist[ro] Dausa fr[atr]e ei[us]sd[e]m Baronibus* (DL 33568).

ENGEL Pál îi consideră chiar membrii ai aulei regale⁶⁸.

1.05.1318: bolnav de moarte, *Ropheynus banus*, fiul comitelui Nicolae de Debrecen⁶⁹, și-a făcut testamentul prin care lasă moșia *Tursamson* din comitatul Bihor, și biserica Sfânta Maria existentă aici, soției sale, Caterina, copila lui Rafael, *de genere* Kata, chiar dacă proprietatea nu fusese în dota ei. În ziua înmormântării lui *Ropheym bani* s-a prezentat în persoană "fratele" său, magistrul *Dausa*, împreună cu fiii săi, Nicolae, Iacob, Paul și Andrei, și aprobă toți această prevedere testamentară⁷⁰. Despre toate acestea, capitulul din Oradea emite un document întărit cu pecete la octava Sfântului George Martirul (1 mai).

15.07.1322: judele regal Lampert, *de genere* Herman, confiscă lui Samuel, fiul lui Ioan, fiul lui Chabanka, *de genere* Aba, părțile fratelui său, Ladislau, din moșiile *Gyungusw, Sadan, Bene et in aliis ubilibet in regno Hungarie ipsum contingentem*, iar o treime din acestea sunt oferite palatinului *Dosa/Dowse/Dausa*. Cu această ocazie se amintește procesul pornit de către *nobilis vir Ropheyn banus filius Nicolai* după ce Ladislau i-a jefuit iobagii în vara anului 1298⁷¹.

Cronologia banilor ne arată că, înainte de vara anului 1282⁷², Rofoyn putea îndeplini teoretic demnitatea de *Banatus* în Severin⁷³, Croația⁷⁴, *Machou*⁷⁵, dar chiar și în *Sclavonia*⁷⁶. De asemenea, nu poate fi exclus nici un titlu de vice-ban⁷⁷. Faptul că nu putem specifica și unde exact este doar un accident datorat tăcerii de până acum a surselor.

În toamna anului 1279, regele se află în sudul Banatului, la Vrșac⁷⁸, de unde emite două documente (16.10. și 30.11.). Tezaurarul Ugrin, fiul magistrului Pous, *de genere* Csak, emite tot de aici un alt document (11.11.). În acest an, Ugrin este atestat purtând și titlul de ban de Mačva (30.01.–iunie/august) și de Bosnia (iunie/august–decembrie). În luna decembrie a anului 1279 îl găsim pe

68 Engel, 1996, I, p. 472.

69 *ropheynus banus filius comitis nicolai de debrechen* (DF 282 670).

70 AKO, V, p. 57, doc 117; DF 282670.

71 AO, II, pp. 29–35, doc 28.

72 mult probabil undeva în perioada 1278–'81.

73 nu știm cine a fost ban între 1279–'91 (Zsoldos, 2011, p. 50).

74 între 1275–'90 (Zsoldos, 2011, pp. 48–49).

75 fără bani atestați după vara anului 1279 (Zsoldos, 2011, p. 51).

76 între 12.04.1281 și 24.06.1283 (Zsoldos, 2011, p. 47).

77 *vide* și Forțiu, 2017. Un fapt rămâne; Rofoyn nu este atestat vreodată drept purtător al demnității de *Comitatus*, ori vreodată mare demnitate regală. De aceea, este puțin probabil (dar nu exclus!) să fi debutat direct drept ocupant al unei demnități de *Banatus*. Poate calitățile sale de oștean, de care avem cunoștință că le-a arătat începând cu anul 1278, să-l fi propulsat în această demnitate, pe care o ocupă pentru (foarte) puțin timp, iar cele de politician-administrator să-l fi exclus apoi din lista potențialilor candidați pentru astfel de mari demnități.

78 Érdsomlyó (l.m.), Vârșet (l.r.).

Ștefan, fiul comitelui Tekus⁷⁹, drept *banum de kulchou*⁸⁰, după o întrerupere de 6 ani în șirul banilor de aici. Ștefan ocupă demnitatea de *Banatus (in spe?)* doar pentru o scurtă perioadă⁸¹. Cu temei se consideră că aceste elemente ar reprezenta o *primă tentativă ungară de recuperare a ținuturilor Braničevo și Kučevo*⁸² din mâinile fraților Dorman și Kudelin. Cum ultima atestare a unui ban de Severin este din luna iunie/august a anului 1279⁸³, după care urmează o întrerupere până la 9.10.1291⁸⁴, ne putem imagina⁸⁵ și un Rofoyn purtând titlul de ban de Severin în exercițiu în toamna anului 1279. De asemenea, dacă menționarea titlului onorific de *banus* purtat de Rofoyn la data de 6.07.1282 este doar o interpolare din anul 1405, datorată cancelariei palatine (puțin probabil!), am putea să ne gândim la demnitatea de *Banatus* de Severin îndeplinită de către Rofoyn în primăvara anului 1284 (la sfârșitul lunii iulie poartă indubitabil titlul onorific de ban). În luna mai a anului 1284⁸⁶, pentru a-l ajuta pe cumnatul său, Ștefan Dragutin Nemanjić, aflat în luptă cu frații Dorman și Kudelin, care controlau zona Kučevo⁸⁷–Braničevo⁸⁸, regele Ladislau al IV-lea trece Dunărea (pe la Severin⁸⁹ ori Haram^{90?})⁹¹ pentru a se întâlni cu Dorman, cu care dorește să discute despre pace⁹². Cu această ocazie se distinge magistrul George, fiul lui Simion, *de genere* Baksa⁹³, care-l prinde pe unul dintre tovarășii lui Dorman⁹⁴, după ce ultimul capturase mai mulți baroni unguri⁹⁵. Apoi, în a doua parte a anului, o armată din Transilvania, întărită și de cumani, este trimisă

din nou în regiune, sub comanda aceluiași George, într-o acțiune militară de pedepsire⁹⁶ (o nouă tentativă de recuperare a ținuturilor Braničevo și Kučevo?). Dar aceste scenarii istoriografice speculative referitoare la banul Rofoyn își așteaptă încă dovezile documentare.

Nu se poate accepta năstrușnică explicație a lui BÁRÁNY Attila⁹⁷, care crede că Rofoyn doar și-a arogat, cu de la sine putere, acest titlu! Dacă analizăm cronologia, vedem că trei regi⁹⁸, împreună cu alte autorități ale regatului, îi acceptă acestuia titlul onorific de *banus* fără probleme și 13 (din cele 15) documente din perioada 1282–1318, care-l amintesc pe Rofoyn, îi și menționează acest titlu. De aceea, este indubitabil că Rofoyn a și ocupat demnitatea (*honorul*) de *Banatus*. Este peste poate ca vreun rege să fi acceptat ca cineva să se fi împopoțonat, în fața sa, cu de la sine putere, cu un titlu onorific de *banus* și să-i și elibereze acestuia un document regal, care să conțină menționarea acestuia în atari condiții.

Goganus Banus

În vara anului 1284, Rofoyn și Gogan, ambii purtând titlul onorific de *banus*, fac parte dintr-un complet de judecată. Ultimul este unul dintre banii (vice-banii?) despre care știm cel mai puțin. Unicitatea și stabilitatea numelui *Gogan*⁹⁹ fac ca urmărirea lui printre documentele celei de-a doua jumătăți a secolului al XIII-lea să fie o întreprindere facilă, dar rezultatul este dezamăgitor:

12.1279: comitele Hegun, fiul lui Ambus, și fiul său, Gogan banul¹⁰⁰, se prezintă în fața regelui Ladislau al IV-lea și se plâng *că din pricina năvălirii și a prădăciunilor Tătarilor; moșia lor de moștenire numită Sărăuad (Zorwod) ... din comitatul Solnocul-din-afară (Zonuk exteriori) a fost părăsită de locuitori și ... ar voi acum să se așeze și să se stabilească acolo*. Regele solicită capitlului din Oradea o anchetă la fața locului, iar dacă lucrurile stau așa, cum fuseseră prezentate de către cei doi solicitanți, să-i pună în stăpânire pe aceștia cu moșia respectivă, după ce *ridică noi semne de hotar lângă cele vechi*. Cu această ocazie, regele reamintește de participarea celor doi în *diferitele expediții ale regatului nostru și, în deosebi, în războiul nostru obștesc (sic?)*¹⁰¹ pe care l-am purtat împotriva regelui Boemilor și în care însuși acel rege a fost omorât¹⁰². Este vorba de rege-

79 Tekes (l.m.).

80 Kučevo.

81 >19.07.1280 este deja voievod transilvan (Zsoldos, 2011, p. 39).

82 Achim, 2008, pp. 206–208.

83 Laurențiu, fiul voievodului Laurențiu (Zsoldos, 2011, p. 50).

84 Zsoldos, 2011, p. 50.

85 dar am avea nevoie de multă imaginație! Laurențiu, fiul voievodului Laurențiu este atestat documentar drept *banus* pentru prima oară la 30.01.1279.

86 Vásáry, 2005, pp. 104–107. GYÁRFÁS István datează evenimentul în anul 1284^a, iar PAULER Gyula în 1280^b.

^a Gyárfás, 1878, p. 281.

^b Pauler, 1899, p. 373.

87 Kuchou (l.l.), Kucsó (l.m.).

88 Boronch (l.l.), Barancs (l.m.).

89 cum crede greșit PAULER Gyula (Pauler, 1899, p. 373).

90 Banatska Palanka, RS.

91 VÁSÁRY István indică itinerariul regelui Ladislau al IV-lea din primăvara anului 1285: lângă Pâncota (24.04.), Vrșac (3–4.05.), lângă Och^a (18.05.) (Vásáry, 2005, p. 107, nota 30, cu mulțumiri către ENGEL Pál; Kádár, 2016, pp. 42–43).

^a locație necunoscută. KÁDÁR Tamás crede că s-ar fi aflat lângă Vrșac (Kádár, 2016, p. 42).

92 *ad colloquium sub spe pacis accessissemus* (Györffy, 1964, p. 15).

93 Baksa nembeli Simon fia György mester, a eredő sóvári Sós család őse (l.m.).

94 *unum de sociis Dorman eiusdem captum adduxit* (Györffy, 1964, p. 15).

95 *barones nostros captivavit* (Györffy, 1964, p. 15).

96 Györffy, 1964, pp. 14–20, doc 16; p. 15.

97 *A Borsák támogatásával használhatta következetesen saját magának vindikált báni címét Rofojn, holott semmiféle adat sem bizonyítja, hogy szörényi bán lett volna.*³⁰ *A Borsák sem tartóztatták, hogy hívük báni címmel emelje rangját.* (Bárány, 2011, p. 79; bibliografia invocată de către Bárány A. se referă doar la documentele din 6.06.1302, 25.09.1311 și 1.01.1312).

98 Ladislau al IV-lea -13.06.1285; Andrei al III-lea -13.10.1300; Carol Robert de Anjou -25.09.1311.

99 Goganus (l.l.), Gogán (și Góg^a) (l.m.), Gogan (l.r.).

^a Benedek, 1992, p. 238, nota 4.

100 *Comes Hegun, filius Ambus, et Goganus Banus, filius eiusdem Hegun.*

101 *exercitu nostro generali* (l.l.).

102 *DIR*, XIII, C. Tr, II, pp. 199–202, doc 222, 223; pentru

le Ottokar Přemysl al II-lea, care moare în timpul luptei de pe câmpia dintre Dürnkrut și Jedenspeigen¹⁰³ (26.08.1278).

29.07.1284: *Rophoyan Bani* și *Gogani Bani*, alături de episcopul de Oradea, B[artolomeu, fiul lui Bot], comitele Petru, fiul lui *Durug*, Luca, fiul lui *Seem*, magistrul *Mykou*, fiul lui *Othe*, au fost judecători (*arbitrium*), în fața capitlului bisericii din Oradea, în cauza dintre magistrul Toma, fiul lui Gabriel, *de genere* Kata și Toma și Paul, fiii lui *Rophoyan*, din același neam, referitoare la posesiunile *Babun* (unde exista o fortificație), *Popy*, *Mikusy* (*Mykusy*), *Pozub*¹⁰⁴ și *Ewsy* de lângă Criș¹⁰⁵.

1292: în fața capitlului bisericii din Eger și a lui Albert, fiul lui Aladar, *de iuxta Hernad*, văduva lui *Gogan Bani*, copila lui Urban¹⁰⁶ de Insula Mare, împreună cu fratele ei, Conrad¹⁰⁷, declară că își lasă dota și darurile de nuntă¹⁰⁸ în favoarea lui Ladislau, *vterino fratre*¹⁰⁹ *dicti Gogan Bani* și urmașilor lui¹¹⁰. *Gogan* apare drept *filiu Hegun de Brezne*¹¹¹.

Gogan nu a mai ocupat vreo altă demnitate în afara de cea care i-a adus titlul onorific de *banus* menționat în cele 3 documente și el nici nu mai apare în alte izvoade. Se ridică întrebarea dacă acesta chiar a purtat titlul de *banus*, ori pe cel de vice-ban (mai degrabă ultima variantă este cea corectă¹¹²), alături de celelalte întrebări clasice – *unde?*, *de când?*, *pentru cât timp?* – referitoare la *banii "fără" Banat*. Din păcate, deo-

traducerea în limba maghiară, Benedek, 1992, pp. 238–240, doc 10; DL 97945; documentul a supraviețuit printr-o copie a capitlului bisericii transilvane (24.04.1330) și o altă copie, realizată după original, din 12.04.1766^a. Conform lui FEJÉR György ar mai exista și o transcriere realizată de către regele Sigismund de Luxemburg în anul 1310^b (sic! 1410 -n.m.), dar aceasta nu a mai fost găsită de către BENEDEK Gyula^c. *Vide* și Szentpétery, Borsa, 1961, p. 252, doc 3016, 3017; *EO*, I, pp. 251–252, doc 372, 373, 374.

^a Benedek, 1992, p. 240.

^b *CD*, V/2, pp. 559–561 (cu destule distorsionări ale toponimelor *apud* Benedek, 1992, p. 240).

^c Benedek, 1992, p. 240.

103 Morva-mező (l.m.).

104 și *Belpozob iuxta Tyciam / de lângă Tisa* (tr.m.).

105 Nagy, Nagy, Véghely, 1871, pp. 55–56, doc 57; DL 76164.

106 *filia Vrbanii de magna insula* (l.l.); Nagysziget Orbán leánya (l.m.).

107 *Corardo vterino fratre suo*; Corardus (l.l.); Konrád (l.m.).

108 *dote et rebus paraphernalibus*; paraphernum (l.l.), nászajándék^a (l.m.) (Bartal, 1901, p. 470); dar de nuntă (l.r.).

^a și *jegyajándék* (l.m.).

109 se poate începe o întregă discuție referitoare la înțelesul expresiei *uterinus frater*; Anton BARTAL susținea că este vorba de *annýaról testvér* (l.m.) (Bartal, 1901, p. 107) = *frate după mamă* (l.r.), dar Francisc PALL afirma că este vorba de *frate bun, după mamă și după tată* (Pall, 2005, pp. 126–127).

110 *CD*, VI/1, pp. 209–210.

111 locație necunoscută.

112 *Ilyen nevű bánt az archontológiákban nem találtunk* (Benedek, 1992, p. 238, nota 4). Nici ZSOLDOS Attila nu-l menționează în vreun fel (Zsoldos, 2011).

camdată, nu vom putea oferi și răspunsuri la acestea.

Banii din neamul Gyovad

În 1271, atunci când Rofoyan de Debrecen apare în documente, el mărturisește în favoarea nobililor Simon și Mihai, *de genere* Gyovad¹¹³. În acest neam există două personaje care poartă titlul onorific de *banus*¹¹⁴: **Teodor**, fiul lui Teodor¹¹⁵ și **Mykou**¹¹⁶. Din păcate, informațiile despre ei sunt precare:

începutul anului 1284: *Magister Vgrinus filius Magistri Pous de genere Chak*, luând în considerare fidelitatea și serviciile sale și drept recompensă a acestora, donează lui *Theodori Bani filij Theodori de genere Gycad*¹¹⁷ (Teodor banul, fiul lui Teodor, din neamul Gyovad¹¹⁸) și moștenitorilor săi moșia sa ereditară *Keniz*¹¹⁹ *vocatam iuxta fluuium Gyungus in Comitatu Castris Ferrei existentem*, cu toate utilitățile și pertinențele sale. Dania ni-l relevă pe Teodor a fi un familiar al lui Ugrin. La data de **27.05.1284**, la cerea beneficiarului, donația este confirmată de regele Ladislau al IV-lea. Cu această ocazie, acesta devine *Theodorus Banus filius Theodori Bani* (sic!) *de genere Gycwad*¹²⁰ (sic! *Gyowad*¹²¹) (Teodor banul, fiul lui Teodor banul (sic!¹²²), din neamul Gyovad). Ugrin, fiul lui Pous, *de genere* Csak a fost *banus de Machou* între 30.01.–junie/august 1279. În același an, el este atestat drept ban de Bosnia și *magister tavarnicorum* (1277–79)¹²³. Teodor, fiul lui Teodor, *de genere* Gyovad, ar fi fost în slujba acestuia drept vice-ban de Mačva, susținea KARÁCSONYI János, fără vreo dovadă documentară, în anul 1901¹²⁴. Faptul este de luat în considerare¹²⁵, chiar dacă realitățile istoriografice sunt mai degrabă contrare; de exemplu, între 1272–780, cât există *Banatus de Machou* în secolul al XIII-lea, nu cunoaștem vreun vice-ban de Mačva¹²⁶. Cu aceeași ocazie, KARÁCSONYI

113 există diferite forme ale grafiei acestui nume: *Gowad*, *Gyowad*, *Gyowad*, *Guagh* (Karácsonyi, II, p. 91), *Gyoad*, *Gycad* etc.

114 Karácsonyi, II, pp. 91–94; Engel, 2003b, *sub voce* Gyovad nem[beli] 1 și 2.

115 Gyovad nembeli Tivadar fia Tivadar^a (l.m.); Mikó (l.m.).

^a dar și *Tódor* (*HO*, IV, p. 65, doc 44).

116 Mikó (l.m.).

117 *ÁÚO*, IX, p. 413, doc 296; *HO*, IV, p. 65, doc 44.

118 Engel, 2003b, *sub voce* Gyovad nem[beli] 1.

119 i.e. Kenész, comitatul Vas. Moșia era în posesia familiei încă dinaintea de anul 1241 (*HO*, IV, pp. 25–27, doc 10).

120 *ÁÚO*, IX, p. 388, doc 275; *HO*, IV, p. 66, doc 45.

121 Szentpétery, Borsa, 1961, p. 336, doc 3309.

122 aici este vorba de greșeala unui scrib, care a trecut neobservată în epocă. În donația inițială, tatăl nu este înscris a purta titlul onorific de *banus*.

123 Zsoldos, 2011, p. 51.

124 Karácsonyi, II, p. 93.

125 același Karácsonyi J. îl indică și pe magistrul Ștefan, fiul lui Ioan, *de genere* Dorozsma, ramura Garay, în aceeași identică postură de vice-ban a lui Ugrin, fiul lui Pous, *de genere* Csak (Karácsonyi, I, pp. [414]–416).

126 Aceasta este situația pentru toate demnitățile de *Banatus* existente în sec. XIII, cu excepția notabilă a *Banatus totius Scla-*

János atrăgea atenția și asupra existenței, în *jurul anului 1280* (fals!)¹²⁷, a unui alt *Tivadar bán*, acesta localizat în comitatul Timiș, și asupra pericolului ca cei doi purtători ai aceluiași nume să fie confundați¹²⁸. Neclaritatea încă persistă, atât în istoriografia mai veche, cât și în cea mai nouă:

24.08.1304: se semnează la Bratislava înțelegerea între regele Carol Robert de Anjou și Rudolf al III-lea de Habsburg, duce al Austriei și Carintiei. Printre baronii regatului, care întăresc acest acord, se numără și *Theodorus Banus* (*Teodor banul*). În anul 1895, fără vreun argument¹²⁹, PÓR Antal îl credea pe acesta a fi cel din neamul Gyovad¹³⁰. Dilema încă mai persistă¹³¹; în 1988, KRISTÓ Gyula și MAKK Ferenc îl identifică dilematic cu *Theodor bán Csanád* (*esetleg Gyovád*) *nembeli*, opinie preluată și de BLAZOVICH László [*et alii*] peste zece ani¹³².

13.10.1323: în fața capitlului bisericii din Győr, *magister Thÿwach*¹³³ *filius quondam Theodorÿ Bani de genere Gyoad* și fiul său, precum și fratele său, magistrul *Bosow*¹³⁴, împreună cu fiii săi, Ioan și Teodor, vând, pentru suma de 50 de mărci, posesiunea lor *Kÿnez uocatam in Comitatu Castriferrei iuxta fluium Gungus existentem* către capitlul bisericii din Vasvár, reprezentat de către *discretus vir magister Joseph Canonicus ecclesie beati Michaelis Archangeli de Castroferreo, et decanus loci eiusdem pro se, et discretis viris, magistro Thoma preposito et Capitulo loci eiusdem*¹³⁵.

1294: în fața conventului bisericii Binecuvântatul Adrian din Zala se prezintă Nicolae, Fabian și Sebastian, fiii lui *Leustachus*, fiul lui *Kurtuyld de Bogola*, care vând, pentru suma de 50 de mărci, parte în bani, parte în *aestimatione condigna*, moșia lor ereditară numită *Bogola* din comitatul Zala, unde există construită din piatră și o biserică în onoarea Sfinților martiri Cosma și Damian, cu toate utilitățile și pertinențele acelei moșii, către *Mikou Banus* și fiii lui *Kemyn de Koad*, magistrul Ivanca și comitele Ștefan.

1298: în fața conventului din Zalavár, *Mykou bano et Benedicto filio eiusdem* cumpără moșia *Raduh* pentru suma de 22 de mărci¹³⁶.

12.02.1341: în fața capitlului din Székesfehérvár, membrii ai neamului *Gywad*, precum și *Petrus, Johannes, filii Benedicti, filii condam Myko bani*, vând moșia mănăstirii

vonie și ne putem întreba cu temei dacă putem generaliza situația particulară de aici.

127 în fapt, la data de 26.04.1285 (într-un document fals) și în anul 1288 (asupra acestui subiect voi reveni pe larg).

128 *Mivel 1280 táján egy temesmegyei Tivadar bán is elt, nagyon óvatosan kell lennünk, hogy ezt Gyovad II. Tivadar banal össze ne téveszszük* (Karácsonyi, II, p. 94).

129 decât numele purtat.

130 Pór, 1895, p. 2, coloana 3.

131 asupra acestui subiect voi reveni pe larg.

132 Kristó, Makk, 1988, pp. 63–64 (*apud LK*, 1998, pp. 99/231–100/232, doc 99).

133 Tivacs (l.m.)

134 Bozsó (l.m.).

135 *HO*, IV, pp. 133–135, doc 102; DF 279079.

136 Nagy, Véghely, Nagy, 1886, pp. 114–115, doc 82.

Gabrian (*Gabryanmonostora*)¹³, împreună cu patronajul ei, precum și biserica și toate pertinențele existente, pentru suma de 300 de mărci, magiștrilor Iacob și Paul, feciorii lui Doja¹³⁷ de Debrecen.

Lista *banilor "fără" Banat* din baza mea de date este deja consistentă (de exemplu, Toma, fiul comitelui Macarie (1229–'31)¹³⁸; *Phyle bani* (1250, '66); Simion, *de genere Kacsics*; Chak, fiul lui *Demetrius*¹³⁹, *de genere Csak* (1265, '70, '81)¹⁴⁰; Micud, fiul lui Micud, *de genere Kokenyes-Radnot* (1269/'70)¹⁴⁰; *Vrkun*, fiul lui Ipolit, *de genere Tomaj* (1280); Paul, fiul lui Ștefan, *de genere Gutkeled*, ramura Sarvarmonostori; Mihail, fiul lui Teodor, *de genere Cenad*, ramura Bogyoszló (1288); Simion, fiul lui Grigore (*de genere Bogatradvany?*, 1298); Ștefan, fiul lui Ioan, *de genere Dorozsma*, ramura Garay (1310, '14, '34); Simion, *de genere Szalok*, ramura Kendy¹⁴¹ / ardeleană¹⁴² (1317); *Endre*, fiul lui Lothard, *de genere Gutkeled*, ramura Maroti, strămoșul familiei Nemeti; Ilie, fiul lui Mihai de Vetes, *de genere Kaplony* (vice-ban, 1337); etc.). Sper să reușesc să o și definitivez¹⁴³...

Bibliografie

Achim, 2008 = Viorel ACHIM, *Politica sud-estică a regatului ungar sub ultimii Arpadieni*, Biblioteca Enciclopedică de istorie a României, Ed. Enciclopedică, București, 2008, 350 pg., ISBN 978-973-45-0564-7.

AKO = KRISTÓ Gyula [*et alii*], *Anjou-kori oklevéltár / Documenta res hungaricas tempore regum andegavensium illustrantia*, I. 1301–1305., Budapest–Szeged, 1990, 534 pg.; III. 1311–1314., Budapest–Szeged, 1994, 538 pg.; ISBN 963 481 852 8 Ö; 963 482 0018; V. 1318–1320., Budapest–Szeged, 1998, 498 pg., ISBN 963 481 852 8 Ö; 963 482 176 6.

AO = *Anjoukori okmánytár / Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis*, Szerkeszti NAGY Imre, Tasnádi NAGY Gyula, I–VII, Budapest, 1878–1920 (Monumenta Hungariae Historica / Magyar Történelmi Emlékek, Első Osztály, Okmánytárak, A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága).

ÁÚO = WENZEL Gusztáv, *Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus • Árpád-kori Új Okmánytár*, I–XII kötet, Monumenta Hungariae Historica • Magyar Történelmi Emlékek, Pest-Budapest, 1860–1874.

Bartal, 1901 = Antonius BARTAL, *Glossarium medicæ et infimæ latinitatis regni Hungariæ*, Academia Litterarum Hungaricæ, Lipsiæ – B. G. TEUBNERI, Budapestini - Societatis Frankliniæ, MCM I (i.e. 1901 -n.m.), XXVIII + 722 + [2] pg.

137 Radvanszky, Závodszy, 1909, pp. 126–131, doc 114; p. 128.

138 atestare documentară.

139 i.e. Demeter, Dömötör (l.m.), Dumitru, Dimitrie, Demetru (l.r.).

140 *vide* și Forțiu, 2018.

141 Karácsonyi, III, pp. 52–53.

142 Engel, 2003b, *sub voce*.

143 Pentru o listă parțială, cu multe omisiuni și unele greșeli flagrante, *vide* Wertner, 1909, pp. [555]–570.

Bárány, 2011 = BÁRÁNY Attila, *Debreceni Dózsa küzdelme a bihari oligarchákkal*, În: *Debrecen város 650 éves: várostörténeti tanulmányok* (BÁRÁNY Attila, PAPP Klára, SZÁLKAI Tamás eds), Speculum historiae Debreceniense, 7, Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, Debrecen, 2011, 352 pg., ISBN 9638216468, 9789638216465; pp. 75–126.

Benedek, 1992 = BENEDEK Gyula, *Oklevelek Külső-Szolnok vármegye XIII. századi történetéből*, În: *Zounuk*, A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve, 7., Szolnok, 1992, 322 pg., ISSN 0237-5966; pp. 217–250.

Bunyitay = BUNYITAY Vincze, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, I–IV, Nagyvárad, 1883.

CD = FEJÉR György, *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis • Magyarország Egyházi és Világi Okmánytára*, I–XI tomus/kötet, Buda, 1829–1844.

CDP = *Codex Diplomaticus Patriae • Hazai Oklevéltár 1234–1536*, NAGY Imre, DEÁK Farkas, NAGY Gyula, M[agyar]. Történelmi Társulat, Budapest, 1879, VIII + 491 + [1] pg.

DIR, XIV, C. Tr = *Documente privind istoria României*, Veacul XIV, C. Transilvania, Vol. I (1301–1320), Comitetul de redacție Ion IONAȘCU, L[etiția]. LĂZĂRESCU-IONESCU, Barbu CÂMPINA, Eugen STĂNESCU, D[avid]. PRODAN, Mihail ROLLER [-] redactor responsabil, Academia Republicii Populare Române, Ed. Academiei Republicii Populare Române, [București,] 1953, XXXVI + [2] + 429 pg.; Vol. II (1321–1330), 1953, LXXX + 419 + [2] pg.

DF = *Magyar Országos Levéltár* (MOL), Budapest, HU, *Diplomatikai fényképgyűjtemény*.

DL = *Magyar Országos Levéltár* (MOL), Budapest, HU, *Diplomatikai levéltár*.

DZ = T[adija]. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae / Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije.*, Volumen / Svezak II–XIII, Zagreb, 1904–1915.

DZS, II = Hodimir SIROTKOVIĆ et alii, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae - Supplementa / Diplomatički zbornik kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije - Dodaci.*, Volumen II. *Diplomata annorum 1271. – 1309. continens / Svezak II. Listine godina 1271. – 1309.*, Academia Scientiarum et Artium Croatica, Zagreb, 2002, XVI + 472 pg., ISBN 953-154-337-2.

Engel, 1988 = ENGEL Pál, *Az ország újraegyesítése. I. Károly küzdelmei az oligarchák ellen (1310–1323)*, În: *Századok*, 122. Évfolyam (1988), 1. Szám, pp. 89–146.

Engel, 1996 = ENGEL Pál, *Magyarország világi archontológiája, 1301–1457*, 1–2. kötet, Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézet, História könyvtár. Kronológiák, adattárak, 5, Budapest, 1996, 565 + 266 pg., ISBN 963-8312-43-2.

Engel, 2003a = ENGEL Pál, *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*, În: *Ibidem*, *Magyar középkori adattár*, Arcanum DVD, Könyvtár, IV, Családtörténet,

heraldika, honismeret, 2003 (*editio princeps* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, Arcanum CD-ROM, 1.03.2001, 25,9 MB), ISSN 1588-9815, ISBN 963 9374 72 5.

Engel, 2003b = ENGEL Pál, *Középkori magyar genealógia*, În: *Ibidem*, *Magyar középkori adattár*, Arcanum DVD Könyvtár, IV, Családtörténet, heraldika, honismeret, 2003 (*editio princeps* MTA Történettudományi Intézete, Budapest, Arcanum CD-ROM, 1.03.2001, 25,9 MB), ISSN 1588-9815, ISBN 963 9374 72 5.

EO = JAKÓ Zsigmond, *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia / Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez*, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II., Forráskiadványok, 40; 26; 47, Akadémiai Kiadó, Budapest, [vol.] I. 1023–1300, 1997, 481 + [3] pg., ISBN 963-05-7484-5; [vol.] II. 1301–1339, 2004, 622 + [2] pg., ISSN 0073-4055, ISBN 963-631-157-9; [vol.] III. 1340–1359, 2008, 638 pg., ISSN 0073-4055, ISBN 978-963-631-166-7.

Forțiu, 2017 = Sorin FORȚIU, *Despre titlul onorific de "banus"*, În: *ArheoVest*, Nr. V: In Honorem Doina BENEAEA, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 25 noiembrie 2017, Vol. 1: Arheologie, Vol. 2: Metode Interdisciplinare și Istorie, Asociația "ArheoVest" Timișoara, JATEPress Kiadó, Szeged, 2017, Vol. 1: pp. 1–580 + DVD-ROM, Vol. 2: pp. 581–1282, ISBN 978-963-315-358-1 (Összes/General), 978-963-315-359-8 (I. kötet/volumul 1), 978-963-315-360-4 (II. kötet/volumul 2); Vol. 2, pp. 1153–1208.

Forțiu, 2018 = Sorin FORȚIU, *Despre bani transilvani*, În: *Studii de Istorie a Banatului (SIB)*, XXXVIII–XXXIX / (2014–2015), 2018 (sub tipar).

Gébins, 1969 = GÉBICS József, *Árpád-kori jogintézmények és terminológia*, În: *Századok*, 103. Évfolyam (1969), 4. Szám, pp. [611]–640.

Gyárfás, 1878 = GYÁRFÁS István, *Történeti Irodalom: Szeged város történet'. írta: Varga Ferencé, gyoroki plébános. Szeged, 1877. 8-r. 2311. Ára 2 frt 50 kr.*, În: *Századok*, 1878-ok Évi Folyam, 3. Szám, pp. [279]–290.

Györffy, 1964 = GYÖRFFY György, *Adatok a románok XIII. századi történetéhez és a román állam kezdeteihez* (I. rész), În: *Történelmi Szemle*, 1964/1, pp. [1]–25.

Györffy, 1966 = GYÖRFFY György, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza / Geographia historica Hungariae tempore stirpis Arpadianae*, vol. I.: A–Cs (Abaujvár, Arad, Árva, Bács, Baranya, Bars, Békés, Bereg, Beszterce, Bihar, Bodrog, Borsod, Brassó, Csanád és Csongrád megye), Akadémiai Kiadó, Budapest, A.M. Hakker, Amstelodami, 1966, 908 pg.

HO = *Codex Diplomaticus Patrius • Hazai Okmánytár*, A M[agyar]. T[udományos]. Akadémia Történelmi Bizottsága, I–VIII tomus/kötet, Györött-Budapest, 1865–1891.

Karácsonyi, I–III/1 = KARÁCSONYI János, *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, Magyar Tudományos

- Akadémia, Budapest, Első Kötet, 1900, X + 464 pg.; Második Kötet, 1901, IV + 500 pg.; Harmadik Kötet, Első Fele, 1901, 256 pg.
- Kádár, 2016** = KÁDÁR Tamás, *IV. László király itineáriuma, 1264–[1272]–1290*, In: *Fons* (Forráskutatás és Történeti Segédtudományok), XXIII. évfolyam (2016), 1. szám, pp. 3–64.
- Komáromy, 1887** = KOMÁROMY András, *A Káta-nemzetségről*, In: *Turul*, 1887-4, pp. 160–181.
- Komáromy, 1891** = KOMÁROMY András, *Dózsa nádor és a debreczeni család* (Első közlemény), In: *Turul*, 1891-1, pp. [1]–9.
- Kristó, 1999** = KRISTÓ Gyula, *I. Károly Király főúri elitje (1301-1309)*, In: *Századok*, 133. Évfolyam (1999), 1. Szám, pp. [41]–62.
- Kristó, Makk, 1988** = Károly Róbert emlékezete, A szöveganyagot válogatta, szerkesztette, a bevezetőt és a jegyzeteket írta KRISTÓ Gyula és MAKK Ferenc; a képanyagot MAROSI Ernő válogatta, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988, 300 pg., ISBN 9630743949.
- LK, 1998** = *Levéltárak-kincstárak: Források Magyarországon levéltáraiból (1000–1686)*, BLAZOVICH László, ÉRSZEGI Géza, TURBULY Éva (eds) [et alii], Magyar Levéltárosok Egyesülete, Budapest–Szeged, 1998, 664 pg., ISBN 963 04 9965 7.
- M. Nepper, 2000** = M. NEPPER Ibolya, *A Hajdú-Bihar megyei Múzeumok régészeti tevékenysége 1992–1999 (Leletkataszter)*, In: *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve / Annales Musei Debreceniensis: 1999*, A Debreceni Déri Múzeum Kiadványai, LXXIV, Debrecen, 2000, pp. 51–104.
- Módy, 1984** = MÓDY György, *Debrecen 1290–1390 között*, In: *A Hajdú-Bihar megyei múzeumok közleményei*, 42. szám (1984), pp. 60–87.
- Módy, 2006** = *Historia et ars. MÓDY György válogatott tanulmányai*, Szerkeszti: V. SZATHMARI Ibolya, A Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Közleményei, 59, Debrecen, 2006, 684 pg., ISSN 0438-4121, ISBN 963 7218 55 6.
- Nagy, Nagy, Véghely, 1871** = NAGY Imre, NAGY Iván, VÉGHELY Dezső, *A zichi és vásoneői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára / Codex diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő*, I, Magyar Történelmi Társulat, Pest, 1871, XVI + 632 pg.
- Nagy, Véghely, Nagy, 1886** = NAGY Imre, VÉGHELY Dezső, NAGY Gyula, *Zala vármegye története*, Oklevéltár, Első Kötet: 1024–1363, Budapest, 1886, [2] + 640 pg.
- Pall, 2005** = Francisc PALL, *Diplomatica latină din Transilvania medievală*, Ediție îngrijită de Ionuț COSTEA, Seria Documente • Istorie • Mărturii, Ed. Argonaut, Cluj-Napoca, 2005, 296 pg., ISBN 973-7710-76-2, 9789737710765.
- Pauler, 1899** = PAULER Gyula, *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt*, Második Kötet, Második, Javitit Kiadás, Athenaeum Irod[almi]. és Nyomdai R[észvény]. Társulat, Budapest, 1899, VI + 616 pg.
- Pesty, 1877** = PESTY Frigyes, *A Szörényi bánság és Szörény vármegye története*, Első Kötet, Budapest, 1877, 484 pg.
- Piti, 2016** = PITI Ferenc, *Királyi hadoszólások Károly Róbert uralkodása idején*, In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 129. Évfolyam, 2016/2. Szám, pp. 381–392.
- Pór, 1895** = PÓR Antal, *Az „Esztergom és Vidéke” tárczája. Az Anjouk kora.*, In: *Esztergom és Vidéke*, Esztergom, XVII. évfolyam., 74. szám., Vasárnap, 1895. szeptember 15., pp. 1–3.
- Radvanszky, Závodszy, 1909** = †RADVANSZKY Béla, ZÁVODSZKY Levente, *A Héderváry-család oklevéltára*, Első kötet, Kiadja a M. Tud. Akadémia, Budapest, 1909, XVI + 604 pg.
- Reiszig, 1901** = Ifj. REISZIG Ede, *Bihar vármegye nemes családjai*, In: BOROVSZKY Samu [et alii], *Bihar vármegye és Nagyvárad*, Magyarország vármegyéi és városai, Budapest, [1901], [14] + 684 pg.
- Sereg, 1983** = SEREG József, *Benevár*, In: *Hevesi Szemle*, XI. Évfolyam, 2. szám, 1983. Június, pp. 44–48.
- Szabó, 1886** = SZABÓ Károly, *Kun László: 1272-1290*, Magyar Történelmi Életrajzok, A Magyar Tudományos Akadémia és Magyar Történelmi Társulat, MÉHNER Vilmos Kiadása, Budapest, 1886, 192 pg.
- Szentpétery, Borsa, 1961** = SZENTPÉTERY Imre, BORSA Iván, *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, II. kötet, 2–3. füzet: 1272–1290, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II., Forráskiadványok, 9., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1961, 527 + [1] pg.
- Szentpétery, Borsa, 1987** = SZENTPÉTERY Imre, BORSA Iván, *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke / Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*, II. kötet, 4. füzet: 1290–1301, Magyar Országos Levéltár kiadványai, II., Forráskiadványok, 13., Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 336 pg., ISBN 963 05 4199 8.
- Vásáry, 2005** = István VÁSÁRY, *Cumans and tatars. Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365*, Cambridge University Press, 2005, xvi + 230 pg., ISBN 0-521-83756-1, 978-0-521-83756-9 (hardback), 0-511-11147-9, 978-0-511-11147-1 (eBook).
- Wertner, 1909** = WERTNER Mór, *Az Árpádkori bánok: meghatározások és helyreigazítások* (I., II., III., IV., V. és befejező közlem), In: *Századok*, XLIII. Évfolyam, 1909 Évi Folyam, pp. [377]–397 (V. Füzet), [472]–494 (VI. Füzet), [555]–570 (VII. Füzet), [656]–668 (VIII. Füzet), [747]–757 (IX. Füzet).
- Zsoldos, 1997** = ZSOLDOS Attila, *Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikatörténetének vázlata*, In: *Történelmi Szemle*, XXXIX. Évfolyam, 1997, 1. Szám, pp. 69–98.
- Zsoldos, 2011** = ZSOLDOS Attila, *Magyarország világi archontológiája 1000–1301*, História Könyvtár, Kronológiák, Adattárak, 11, História • M[agyar] T[udományos] A[kadémia] Történettudományi Intézete, Budapest, 2011, 382 pg., ISBN 978 9627 38 3, ISSN 1217 310 X.

Drd. Kósa Alexandru
(Timișoara)

Organizarea armatei lui Iancu de Hunedoara

Din punctul de vedere al organizării pe arme, oastea lui Iancu de Hunedoara era formată din: cavalerie (grea și ușoară), infanterie (pedestrași), artilerie, unități fluviale, care de luptă și meșteri geniști¹. În prezentul studiu vom arăta felul de organizare și funcționare a cavaleriei și infanteriei.

1. a) Cavaleria grea (cuirasată – *cataphracti equites equites gravis armaturae*) era cea mai importantă și era formată din călăreți cu armură grea. Aceasta

era alcătuită din reprezentanți ai nobilimii mici și mijlocii, unii magnați-soldați, dar și din mercenari. Era folosită în toate teatrele de operații atât interne, cât și peste hotare, fiind organizată pe banderii. Era dotată cu spadă cu două tăișuri, scut, lance, buzdugan. Luptătorul, dar și calul purtau echipamentul de protecție – armura (cuirasă). Cavaleria grea avea o mare putere de izbire și penetrare a armatei inamice, dar greutatea mare a cuiraselor îi reducea simțitor mobilitatea². Datorită acestei greutăți, în bătălia de la Kosovopolje din 1448, cavaleria nu a putut lua trapul, salvându-se cu greu de loviturile trupelor sultanului Murad al II-lea.

Armura din plăci a cavalerului era cea mai rezistentă și cântărea peste 20 kg. Această armură era de preferat armurii din zale, deoarece aceasta singură putea cântări 14 kg. Un cavaler echipat în armură din plăci avea mobilitate și putea încăleca ușor. Pe sub armură cavalerul purta o haină căptușită ce avea bucăți de zale cusute la subsoară și în alte locuri, pentru a proteja zonele unde existau spații libere între plăci. Multe din părțile principale ale unei armuri din plăci, erau compuse din bucăți mai mici de metal, care erau unite prin legături flexibile din piele sau nituri glisante. Armura uni cavaler era compusă din: coif, acoperitor pentru gât, pieptar de zale, armură pentru

1 Mihail P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane – Iancu de Hunedoara*, Edit. Militară, București, 1974, p. 72; Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 276-277.

2 *Ibidem*, p. 72-73.

umăr și braț, armură pentru cot și sub-braț, armură pentru antebraț, mânășă, cuirasă pentru coapse, platoșă pentru picioare, apărătoare pentru pulpe, armură pentru laba piciorului prevăzută cu pintenii³.

În luptă cavalerii foloseau mai întâi lancea, care era lungă și grea și putea ucide un om dintr-o lovitură. După atac cavalerul arunca lancea și folosea sabia cu două tăișuri, care era folosită pentru lovituri de tăiere și rețezare. În timpul luptei cavalerii se protejau cu ajutorul scutului, pe care era pictat blazonul familiei din care proveneau. Atunci când lupta ca și pedestraș, cavalerul deseori folosea buzduganul sau îmblăcia, atacând capul adversarului. Cavalerul mai deținea și un pumnal⁴.

b) Cavaleria ușoară (*hipobalistae*) era formată din nobilimea mică maghiară, iazigi, cumani, secui, cneji români, husari sârbi. Se poate observa deci o componentă diversificată, atât ca stare socială, cât și ca proveniență etnică. Era organizată în banderii nobiliare comitatense. Pe parcursul sec. XIV-XV, efectivele acestei cavalerii au crescut, datorită ridicării în rândurile ei a husarilor recrutați dintre iobagi, având în dotare arcuri cu săgeți. În comparație cu cavaleria grea, cavaleria ușoară avea echipament obișnuit, iar ca armament era înzestrată cu armament alb atât pentru lupta în depărtare (arc și săgeți), cât și pentru lupta corp la corp (lance, scut, sabie, topor de luptă, buzdugan)⁵.

Spre deosebire de cavaleria grea, care pentru lupta corp la corp era prevăzută cu paloș și spadă, cavaleria ușoară dispunea de săbii mai ușoare și de diverse tipuri, precum sabia dreaptă ungurească, sau cea curbată de tip oriental. Săbiile drepte aveau rolul de a împunge adversarul și de a străpunge cuirasele cavaleriei grele la locurile de articulație, iar săbiile curbate erau folosite pentru lovire și tăiere⁶. Pentru cai, această cavalerie folosea un harnașament format din zăbale, șei și scări mult mai ușoare decât la cavaleria cuirasată.

Cavaleria ușoară ar fi dispus și de arme de foc precum archebuza care trăgea cu pietre și bile de plumb, dar și alte arme de foc individuale (*bombarda manualis*). Chiar dacă nu avea aceeași forță de penetrare precum cavaleria cuirasată, cavaleria ușoară era mult mai mobilă având o mare capacitate de manevră, dar și o relativă putere de foc⁷. Astfel, misiunile ei de luptă vor fi altele decât cele ale cavaleriei cuirasate.

2. Infanteria (pedestrimea) reprezenta o armă importantă în structura oastei conduse de Ioan/Iancu de Hunedoara, având un rol sporit față de trecut, tocmai datorită modificărilor impuse de specificul luptei cu turcii. Era cea mai însemnată atât numeric, cât și ca participare la lupte. Era alcătuită din mercenari, miliții populare, iar în unele cazuri din cruciați și voluntari. În afară de

3 Philip Brooks, *Cavaleri și castele*, Edit. Teora, București, 2003, p. 22-23.

4 *Ibidem*, p. 20-21.

5 Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 73.

6 Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 281.

7 Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 73-74.

mercenari, care reprezentau cadrele permanente, infanteria era recrutată la începutul expedițiilor, iar rândurile ei se completau în cursul campaniei, pe măsura necesităților.

La rândul ei, infanteria se împărțea în două, în funcție de genul de armament pe care îl avea în dotare, în infanterie grea (*loricata*) și infanterie ușoară (*milites levis armaturae*)⁸.

a) Infanteria grea era alcătuită din ostași înarmați cu scuturi de diferite forme, săbii scurte (*gladius*), căști de fier, fiind echipați cu platoșă din zale ușoare (*lorica*).

b) Infanteria ușoară era compusă din lăncieri sau sulițași, auxiliari, arcași sau săgetași, fiind înarmați cu arcuri și săgeți, apoi din ostași înarmați cu o armă de foc individuală (*bombarda manualis/pixis manualis*) și arbaletieri⁹.

Arma de foc manuală (*bombarda* sau *pixis manualis*) era purtată în mână, iar atunci când se utiliza era fixată pe o furcă și apoi se trăgea.

În luptă mai întâi intra infanteria grea, urmată apoi de cea ușoară. Infanteria grea avea o putere de izbire mai mare, dar infanteria ușoară avea o putere mai mare de foc și posibilitatea luptei la distanță, fiind înarmată cu arme albe pentru lupta la distanță: arbalete și arcuri cu săgeți, dar și cu arme de foc individuale.

Armele de foc portative, archebuzele aveau țevi cilindrice și o lungime de 427 mm, cu un calibru de aproximativ 15 mm, iar altele mai mari, muschetele, aveau calibrul de 20-30 mm, cu o țeavă ce în timp a ajuns la 600 mm. Țintirea cu aceste arme de foc era imprecisă, nefiind prevăzute cu cățari, trăgeau pe o distanță de 100 – 200 m, se încăreau pe la gura țevii cu pietre sau plumb și se aprindeau cu o vergea de fier înroșit sau cu un fitil. Era nevoie de doi soldați pentru a utiliza aceste arme de foc. Aveau atât distanța de tragere, cât și viteza de deplasare a bilei mai mică decât săgeata trasă de arc sau arbaletă¹⁰. Armele de foc aveau mai mult un impact psihologic datorită zgomotului pe care-l produceau atunci când erau utilizate.

Infanteria mai era dotată și cu: îmblăcie (o bilă de fier cu țepi era legată printr-un lanț de un mâner de lemn), arme de foc portative (*fistula*, *sclopetum*), arbalete, săbii încovoiate, praștii, cârlige de fier sau lăncii cu ciocuri de fier pentru a trage călăreții jos de pe cai. Milițiile populare erau echipate cu pari, ciomege, coase, topoare, securi etc. Armamentul de luptă al infanteriștilor se completa cu bărzi de luptă rotunde într-o parte și cu muchie în cealaltă parte, sau cu vârf într-o parte și cu tăiș în cealaltă parte, securi de luptă, topoare de luptă (lungime: 3,75 – 3,78 m; greutate: 3,235 – 5,200 kg), sulițe de aruncat, clește de fier pentru a prinde oameni, halebarde de diferite tipuri, bărzi de lăncieri, țepi de împuns în 3 muchii, pumnale și săbii-pumnal, târnăcop de luptă husit având într-o parte un fel de buzdugan și în cealaltă parte o lamă cu un

pumnal, arcuri sau arbalete ce trăgeau cu săgeți simple în trei muchii sau cu săgeți explozive (un tub de fier de 11 cm era încărcat cu praf explozibil, care înainte de a fi tras era aprins la un fitil lateral), săbii cu creastă de-a lungul lamei sau simple, buzdugane, topor-măciucă de fier, coifuri, scuturi de lemn¹¹.

Având în vedere efectul în luptă al armamentului cavaleriei, cât și al infanteriei, se poate considera că cele mai eficiente arme în lupte au fost: buzduganele și topoarele de luptă, săbiile drepte, arbaletele, archebuzele și bombardele manuale, praștii, țepile de împuns în trei muchii, buzduganele-pumnal, săbiile-pumnal, târnăcoapele de luptă, arcurile și arbaletele cu săgeți explozive și îndeosebi îmblăciul și lăncile lungi¹².

Mormântul lui Iancu de Hunedoara, la Catedrala Romano-Catolică „Sfântul Mihail” din Alba Iulia.

Infanteria și în special cea ușoară avea o capacitate mare de manevră, dar era limitată de greutatea de deplasare, lucru remediat prin implicarea carelor de luptă în transportul soldaților.

Infanteriștii mânuiau cel mai ușor armele albe (săbiile de diverse tipuri, securile și topoarele de luptă, țepile de împuns în 3 muchii, pumnalele, buzduganele, lăncile, halebardele, îmblăciul), pe când armele de foc și arbaletele cu săgeți explozive aveau o funcționare mai complicată, fiind astfel mai greu de mânuit, necesitând un personal specializat¹³.

Ca muniție, atât cavaleria, cât și infanteria lui Iancu de Hunedoara foloseau pentru arbalete și arcuri săgeți simple sau explozive și pietre pentru praștii. Armele de foc portative foloseau gloanțe de plumb. Aceste arme sunt amintite la Belgrad în timpul luptei din 1456, alături de alte arme de foc numite *sclopetă*. Fiecare trăgător cu arma

8 Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 276.

9 Mihail P. Dan, *op. cit.*, p. 74.

10 *Ibidem*, p. 74-75.

11 *Ibidem*, p. 75-76.

12 *Ibidem*, p. 76.

13 *Ibidem*.

de foc portativă dispunea de o cantitate de praf de pușcă necesară tragerilor.

1. Artileria era o armă nouă apărută odată cu sporirea armelor de foc, în sec. al XV-lea și nu era prea numeroasă¹⁴. În vremea lui Ioan/Iancu de Hunedoara aceasta era în curs de dezvoltare fiind compusă în mare parte din mercenari.

Aceasta este de mai multe feluri: artilerie de câmp, de asediu și artileria carelor de luptă. Și la această armă există o împărțire: artilerie grea și artilerie ușoară (cea de câmp și a carelor de luptă)¹⁵.

a) Artileria grea avea în dotare tunuri mari (*bombardae magnae*), de asediu și de cetate, cu un calibru neobișnuit de mare, ajungând până la 850 mm. Aceste tunuri erau folosite atât la asedierea cetăților, cât și în apărarea lor. Distanța mică ce-i separa de inamic expunea pe tunari focului acestuia și de aceea se impunea amenajarea unor construcții de protecție din lemn, care la tragere se ridicau și după ce se trăgea o salvă erau din nou lăsate. Pe lângă aceste tunuri se mai utilizau și bombardele mari (*bombardae grossae, tormenta*), care erau turnate din bronz, iar distanța de tragere era cuprinsă între 500 și 1000 metri¹⁶. La distanțe mai mici, tirul lor era mai eficace decât cel al falconetelor.

b) Artileria ușoară (de câmp și a carelor de luptă) avea în dotare bombarde mici (*bombardae parvae*) și falconete, cele două genuri de armament corespunzând oarecum obuzierelor cehe.

Bombardele mici erau piese de artilerie ce erau prevăzute cu țeavă scurtă, fiind construite din fontă, bronz sau fier forjat. Trăgeau cu proiectile de piatră sau de plumb, iar distanța de tragere era cuprinsă între 400 și 700 metri. Deseori aceste bombarde erau montate pe cărucioare mobile. Falconetele (*coulevres, coulevrines cerbottana*) erau tunuri de calibru mai mic de 55-135 mm, cu o țeavă lungă și subțire, ce trăgeau cu proiectile în greutate de 450-550 g¹⁷.

Deoarece despre gurile de foc cu care era dotată artileria ușoară din oastea lui Ioan/Iancu de Hunedoara nu există date suficiente, și având în vedere asemănarea artileriei din vremea sa cu cea husită, următoarele date se referă la gurile de foc husite. Asemănătoare cu falconetele, în artileria ușoară husită erau *tarasnicele* – tunuri de calibru mic, prevăzute cu țeavă cilindrică, având o lungime de circa 1.060 mm, cu un calibru de 46 mm. Existau și unele piese cu țeavă octogonală la exterior în secțiune transversală, cu o lungime de 1.240 mm, cu un calibru de 44 mm. Mai existau piese de 1.330 mm lungime, cu calibru de 45 mm. În cazul în care țeava *tarasnicelor* era turnată din bronz, atunci se putea ajunge la calibre mai mari, de până la 100 mm, dar, de obicei acestea erau realizate din fier. *Tarasnicele* trăgeau cu ghiule de piatră sau cu proiectile din fier sau plumb. Trăgeau

la o distanță de 250 – 300 m și erau prevăzute cu un „afet” și un „aparat” de dat înclinarea țevii¹⁸.

Artileria de câmp husită utiliza tunul numit *houfnice*, echivalentul bombardei mici din artileria oastei voievodului transilvan. Era un tun mic pe roți. Aceste tunuri de câmp aveau un calibru de aproximativ 160 – 230 mm, țeava atingând o lungime de circa 600 – 900 mm, fiind făurită din plăci de fier strânse cu benzi circulare. *Houfnicele* trăgeau cu proiectile de piatră, fiind utilizate pentru a trage asupra inamicului ce se afla la o distanță redusă. În comparație cu *tarasnicele*, care nu dispuneau de afete mobile, *houfnicele* erau fixate pe un afet cu două roți, fapt ce făcea ca ele să se poată deplasa mai ușor.

Chiar dacă puterea de foc a artileriei grele era mai mare decât a celei ușoare, datorită faptului că această categorie de artilerie era mai slab reprezentată în armata lui Ioan de Hunedoara, rolul principal pe câmpurile de luptă l-a jucat artileria ușoară. Aceasta era mult mai mobilă, iar bombardele mici și falconetele erau foarte eficiente și puteau fi aprovizionate foarte ușor cu pulbere și cu ghiulele.

Ca și exploziv, atât pentru armele de foc ale infanteriei, cât și ale artileriei, se folosea pulberea explozivă (*pulvis*) ce reprezenta un amestec de silistră (azotat de potasiu), pucioasă și cărbune de lemn de salcie¹⁹.

2. Carele de luptă au reprezentat un alt gen de armă din cadrul oastei lui Ioan/Iancu de Hunedoara, fiind împrumutate de la husiți. În lupte erau conduse chiar de mercenarii cehi.

În primăvara anului 1443, în timp ce voievodul transilvan pregătea „campania cea lungă”, acesta a cerut brașovenilor să-i pregătească pentru armată care taborite cu bombarde, arme de foc portative, mașini de război și toate cele necesare. Voievodul a cerut ca acele care taborite să fie realizate conform indicațiilor unui meșter ceh. Acest lucru ne permite să presupunem că aceste care taborite erau construite la Brașov, iar în acel atelier lucrau și meșteri cehi. Ioan/Iancu de Hunedoara a folosit în „campania cea lungă” 600 de care de luptă, în afară de altele care transportau provizii, ostași, arme, muniții. Carele de luptă erau așezate în forma unei fortărețe și astfel era construită „cetatea de care” (Wagenburg)²⁰.

Carele husite erau vehicule mari pe patru roți, trase de 4 cai și având o loitră a carului dublată prin două plăci groase de lemn tare prinsă de loitră prin scoabe de fier, în scopul protejării infanteriștilor, care, stând în car, trăgeau cu arbaletele sau cu muschetele asupra inamicului. Loitra opusă avea o deschizătură cu o ușă mobilă susținută de lanțuri. În timpul marșului, ușa se închidea pentru a nu împiedica deplasarea, iar în luptă se cobora, iar ostașii intrau în car fără a fi observați. În interior, carele de luptă aveau cutii de lemn fixate pe laturile vehiculului, în care ostașii își țineau gloanțele pentru armele de foc portative și săgețile pentru arbalete. De asemenea, în care se mai aflau

14 Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989, p. 277.

15 Mihail P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane – Iancu de Hunedoara*, Edit. Militară, București, 1974, p. 77.

16 *Ibidem*, p. 77-78.

17 *Ibidem*, p. 78.

18 *Ibidem*.

19 *Ibidem*, p. 79.

20 *Ibidem*, p. 80.

și soldați înarmați cu căngi, arcuri, arbalete, îmblăcii²¹.

Carele husite erau de două tipuri: de luptă (*Schlachtwagen*), care erau predominante, și cele de transport (*Proviantswagen*) ce erau destinate transportului oamenilor, alimentelor, armamentului, muniției și a diferitelor componente pentru repararea acestora. Raportul dintre cele două tipuri de care era de 3/2 în favoare celor de luptă. Astfel, în „campania cea lungă” au fost folosite 1.000 de care, din care 600 de luptă și 400 pentru provizii și transport. Atât în campania din 1444 și din 1448, comitele de Timiș a utilizat 2.000 de care, din care 1.200 de luptă și 800 pentru provizii. La fiecare 5 care de luptă se amplasa un tun mic, iar la 20 de care se amplasa un tun mare, astfel reiese că în timpul campaniei din 1443 comitele de Timiș a avut 120 de tunuri mici și 30 de tunuri mari, iar pentru campaniile din 1444 și 1448, 240 de tunuri mici și 60 de tunuri mari²².

Atunci când se aflau în deplasare, carele de luptă și cele de transportat provizii erau dispuse pe unul sau mai multe rânduri, în funcție de terenul pe care-l străbăteau. Când se apropiau la câteva sute de metri de inamic, carele adoptau dispozitivul de apărare, organizându-se într-o tabără de care de formă dreptunghiulară sau circulară. În interiorul taberei erau adăpostiți caii, carele de transportat provizii și forțele ce trebuiau să intre în luptă. Ostașii ce trebuiau să apere tabăra erau dotați cu bombarde, falconete, arbalete, spade, arcuri cu săgeți, îmblăcie, buzdugane, și căngi. Între carele de luptă se montau bombarde pentru a spori puterea de foc²³. Când se aflau în marș, primele care de luptă erau dotate cu piese de artilerie, pentru a deschide, în caz de necesitate, prin foc, drum oastei.

Carele de luptă husite aveau o eficiență sporită în lupta ofensivă, când prin apariția lor surprindeau inamicul, cât și în cea defensivă când erau folosite ca element de protecție împotriva cavaleriei inamice. Un impediment al acestor care era viteza redusă de marș.

3. Marina (flotila de pe Dunăre) era compusă din vase de diverse tonaje. Acestea au fost utilizate în scară largă în timpul bătăliei de la Belgrad din 1456. În acel moment flota lui Ioan de Hunedoara ar fi avut 200 de vase mai mici și unul mare, în care au fost transportați membrii suitei lui Ioan, arme și muniții. De aici rezultă faptul că existau două tipuri de vase: de luptă și de transport (ca și în cazul carelor husite). Navele erau dotate cu: baliste, arbalete, arcuri cu săgeți și spingarde. Puterea de izbire a acestor nave a fost una mare din moment ce în bătălia Belgradului ele au reușit să treacă de 200 de nave turcești legate între ele cu lanțuri. Duelul între nave începea prin bombardarea de la distanță și apoi prin abordaj și lupta corp la corp²⁴.

4. Meșterii geniști erau cei care construiau cetățile de care, reparau drumurile în fața carelor de luptă și a coloanelor de ostași, construiau poduri în fața acestora și

amenajau terenurile impracticabile. Mai erau și artificierii, care realizau și plantau minele de asediu²⁵.

În întreaga perioadă a evului mediu, orașele transilvănene, cât și marile orașe din nordul regatului ungar, au reprezentat importante centre de producere a armelor, armurilor și munițiilor medievale.

De exemplu, în zona de nord la Bardějov, Banská Bystrica, Trnava, Sopron se realizau arme albe: arcuri cu săgeți și arbalete. Armele de foc mai noi se produc tot în partea de nord a regatului, la Bardějov. La Trnava și la Sopron se fabricau tunuri pe 2 și 4 roți, iar la Košice se fabricau tunuri și arme de foc portative. Un alt oraș unde se turnau tunuri și se producea praf pentru armele de foc a fost Prešov. Bratislava (Pojon) a fost un alt mare centru unde se turnau tunuri mari și mici și arme de foc portative. De aici și-a dotat armata Ioan de Hunedoara în campania din 1448 cu un mare număr de tunuri și care de luptă prevăzute cu tunuri.

Orașele transilvănene care produceau arme, armuri și muniții erau Brașovul, Sibiu, Bistrița și Clujul.

În dotarea armatei lui Ioan de Hunedoara au ajuns arme și muniții achiziționate din Germania, Austria, Spania, Cehia, Polonia, dar și altele capturate în urma luptelor cu turcii otomani²⁶.

Astfel, se poate concluziona că în secolul al XV-lea, cea mai mare amenințare la adresa Europei creștine era reprezentată de Imperiul Otoman, care în acel moment avea cea mai bine dotată, echipată și pregătită armată. Armata otomană era disciplinată și bine pregătită impunând teama în rândul statelor europene și în special al celor aflate la nord de Dunăre.

Acestei puternice armate i-a făcut față armata regală ungară condusă de Ioan de Hunedoara, a cărui armată era la fel de bine echipată și dotată cu cele mai noi invenții și inovații în materie de arme și muniții ca și cea otomană.

Doar impresionantele resurse materiale, financiare și umane au făcut într-un final diferența între cele două armate, acest lucru petrecându-se în secolul al XVI-lea, atunci când sultanul otoman Suleiman Magnificul a reușit să învingă trupele regale maghiare la Mohács în 1526 și apoi să cucerească Buda în 1541, și într-un final, în 1552, cetatea Timișoarei.

Bibliografie

1. Alexandru Kósa, *Armamentul armatei medievale din Banat* în „Istorie și cultură în Banat” - Giroc, Editura Brumar, Timișoara, 2013.
2. Mihail P. Dan, *Un stegar al luptei antiotomane – Iancu de Hunedoara*, Edit. Militară, București, 1974.
3. Philip Brooks, *Cavaleri și castele*, Edit. Teora, București, 2003.
4. Ștefan Pascu, *Voievodatul Transilvaniei*, vol. IV, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1989.

21 *Ibidem*.

22 *Ibidem*, p. 80-81.

23 *Ibidem*, p. 83.

24 *Ibidem*, p. 84.

25 *Ibidem*, p. 84-85.

26 *Ibidem*, p. 85-87.

Dr. Tiberiu Ciobanu
(Timișoara)

Mari personalități ale Banatului **Nicolae Stoica de Hațeg**

**Portret imaginar
realizat de
artistul plastic
Victor Gaga**

Anul acesta, 2018, mai exact în 6 ianuarie, s-au împlinit 185 de ani de la trecerea la cele veșnice a lui Nicolae Stoica de Hațeg.

Supranumit „Cronicarul Banatului”, el s-a născut la 24 februarie 1751, în Mehadia (județul Caraș-Severin), fiind fiul Varvarei și al lui Athanasie Stoica, preot din Hațeg, care – datorită persecuțiilor episcopului unit Petru Pavel Aron – s-a retras în anul 1749 în Banat, unde „uni-rea” nu pătrunsese decât pe alocuri.

La vârsta de șase ani și-a început școala în localitatea natală, aici „slovenește învață, că de rumânie încă nimica pre aicea nu se știa” notează el, la vârsta senectuții (Nicolae Stoica de Hațeg, *Cronica Banatului*, ediția I, Editura Academiei RSR, București, 1969, p. 190).

Învățătura în limba română – scris și citit – îi va fi dat-o tatăl său (Damaschin Mioc, *Introducere la Nicolae Stoica de Hațeg, Cronica Banatului*, ediția a II-a, Editura Facla, Timișoara, 1981, p. 6; în continuare vom folosi ediția aceasta).

Dorind să-și facă fiul preot, tatăl său l-a trimis, în anul 1763, să învețe la școala sârbească din Timișoara, iar după patru ani a urmat școala germană din acest oraș. Tot aici, câteva luni, va învăța limba latină la școala ie-zuită. Tatăl său, temându-se că, la școala aceasta, fiul său va fi convertit la catolicism, l-a retras de aici, la sfârșitul anului 1769 sau la începutul anului următor.

La Timișoara și-a însușit limbile sârbă, germană și, cât de cât, latina, învățând, totodată, să scrie curent în alfabetele chirilic, latin și gotic. În anul 1768, plecând de la Timișoara împreună cu protodiaconul Ioan Ionetie din Râmnic, a făcut o primă vizită la Karlowitz, reședința mitropolitană a ortodocșilor din Banat. Tot în același an a asistat la vizita împăratului Iosif al II-lea în Timișoara, reținând, în această împrejurare, discuția acestuia cu reprezentanți ai coloniștilor șvabi și cu cei ai românilor din acest oraș.

S-a întors acasă, la Mehadia, aici ajutându-și părinții la muncile din gospodărie. În viața lui intervine o situație specială, aceea de a-i servi, ca interpret, colonelului Papilla, sosit în sudul Banatului, pentru a săvârși militarizarea graniței. În anul 1772, Papilla i-a cerut să-i fie caporal, însă părinții lui Nicolae Stoica de Hațeg nu au fost de acord. În anul următor, în timpul unei vizite a lui Iosif al II-lea în Banat, Nicolae Stoica de Hațeg îi servește împăratului drept tălmaci și îl conduce pe acesta în localitatea Mehadia și în satele din zonă. În această împrejurare, împăratul i-a ordonat lui Papilla să-l facă ofițer pe istețul translator. Nici de data aceasta părinții lui nu și-au dat consimțământul.

Știind că Papilla n-o să îngăduie să primească vreun post în zona de graniță, Nicolae Stoica de Hațeg a plecat la Timișoara, unde a intrat în slujba episcopului Vichentie Vidac, fiindu-i acestuia un fel de serv (fecior de casă). Cu acesta va colinda întreg Banatul, episcopul activând cu fidelitate în stringenta acțiune de militarizare austriacă a Banatului.

În anul 1773, Theodor Iancovici de Mirievo l-a cerut de la episcopul Vidac, având nevoie de el să-l însoțească la Viena, unde trebuia să-și ia în primire postul de director al școlilor naționale neunite, sârbești și românești, din Banat. După câteva luni, cei doi – Stoica și Iancovici – s-au întors de la Viena în Banat. Episcopul Vidac l-a luat cu el la Karlowitz, unde, în luna mai 1774, a fost ales mitropolit. Aici, Nicolae Stoica de Hațeg a cunoscut o seamă de personalități importante ale vremii, între acestea fiind arhimandritul Iovan Rajič, primul istoric al popoarelor iugoslave, și învățatul ardelean (brașovean) Dimitrie Eustatievici, care l-a impresionat în mod deosebit.

Nicolae Stoica de Hațeg a rămas în slujba mitropolitului până la sfârșitul anului 1775. În aceste împrejurări își va îmbogăți cunoștințele privind situația mănăstirilor ortodoxe dintr-o largă zonă, vizitând împreună cu mitropolitul și cu o comisie guvernamentală mănăstirile din Srem, Slavonia și Banat. Atunci, în vizita pe care a făcut-o la Mănăstirea Sf. Gheorghe, a fost cerut de la mitropolitul Vidac, de către Vichentie Popovici, episcopul Vârșețului, pentru a-l face preot. După reîntoarcerea mitropolitului la Karlowitz, în decembrie 1775, Nicolae Stoica de Hațeg iese din slujba acestuia.

În drum spre Mehadia – unde dorea să-și petreacă sfințele sărbători – s-a oprit la Vârșeț, unde episcopul Vichentie i-a făcut o bună primire. La 31 ianuarie 1776 s-a căsătorit cu Natalia, în vârstă de 14 ani și jumătate, fata protopopului Caransebeșului. Având rezolvată starea civilă, în tot cursul anului 1776 și-a căutat un post de preot în vreun sat, dar n-a putut să ocupe niciunul, fiindcă se opunea colonelul Papilla, care era ofensat pentru că Nicolae Stoica nu s-a încadrat în armata imperială, neținând seama nici de dorința împăratului care-l voia militar. Va întâmpina opoziție din partea autorităților, în privința pri-

mirii unui post, și pentru că era orotodox, așa cum s-a întâmplat în octombrie 1776, când a solicitat să fie numit învățător la școala germană din Bozovici. Ca să-și câștige existența, a muncit, alături de țărani, la scoaterea buștenilor din pădurile Mehadiiei.

La îndemnul episcopului Vichentie Popovici, în vara anului 1776 și 1777, a lucrat, împreună cu arhimandritul Feldvari de la Vârșeț, la traducerea din sârbește în limba română a unei cărți de pedagogie a lui Felbiger. Acestui manual Nicolae Stoica de Hațeg i-a dat titlul *Cartea de mână a dascălilor*. În fine, în primăvara anului 1777, Nicolae Stoica de Hațeg a fost numit învățător în satul Corni (Cornea), iar la 11 noiembrie 1777, episcopul Vichentie l-a hirotonisit preot. În această calitate, în vara anului 1778, a efectuat o vizită (de prezentare) mitropolitului din Karlowitz. Aici a făcut cunoștință cu scriitorul sârb Dositei Obradovici, pentru care (cunoscându-i opera literară) nutrea o sinceră admirație. Tot cu această ocazie a avut posibilitatea să aibă o lungă discuție cu arhimandritul Rajič.

La Cornea – unde în anul 1778 și-a construit o casă – activează deopotrivă ca preot și ca învățător. Liniștea și activitatea de aici i-au fost tulburate, însă, curând, pentru că, în luna noiembrie a aceluiași an, a primit ordin să se prezinte la colonelul Papilla, urmând să însoțească batalionul românesc de grăniceri, în calitate de preot militar, într-o campanie împotriva Prusiei. A executat ordinul, însă ajungând cu regimentul la Salonta, aici a fost eliberat, fiind înlocuit cu un alt diacon.

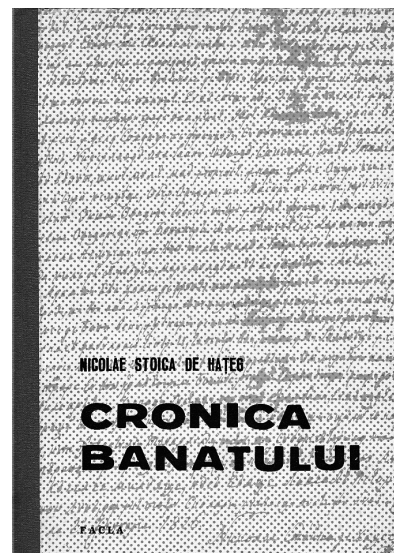
Se întoarce acasă, ajungând la Cornea în 2 februarie 1779. Apoi, pentru Nicolae Stoica de Hațeg a urmat o viață relativ liniștită, timp de aproape nouă ani, îngrijindu-se de familie – care devenea din ce în ce mai numeroasă, prin nașterea multor copii –, activând ca dascăl și preot în Cornea și participând la anumite evenimente, precum erau târnosirea unor biserici: Cornea (1779), Mehadia (1780), Dalboșeț (1782) sau sfințirea noilor steaguri ale regimentului grăniceresc româno-sârb (1784). În decembrie 1785 a primit ordin să plece la război, ca preot militar al regimentului românesc, în Țările de Jos. Dar, spre norocul lui, nici de data aceasta n-a ajuns la război, pentru că, între timp, s-a încheiat pacea, veste pe care o află la Linz, de unde s-a întors acasă.

În sfârșit – spre nenorocirea lui – a participat și la război în perioada 1788-1791. Atunci, în războiul austro-turc, ca preot militar al regimentului româno-sârb, a luat parte la întreaga campanie din Banat și din Craina Timocului, timp de aproape trei ani. O asemenea experiență stă la baza hotărârii sale de a scrie *Cronica Banatului*, ca să nu lase uitării faptele de război ale grănicerilor bănățeni, așa cum însuși mărturisește în scrierile sale. Damaschin Mioc menționează că: „Îndeplinirea conștiințioasă a datoriei de preot militar și comportarea sa cald umană, care îi atrag stima ostașilor și prietenia ofițerilor, îl fac să

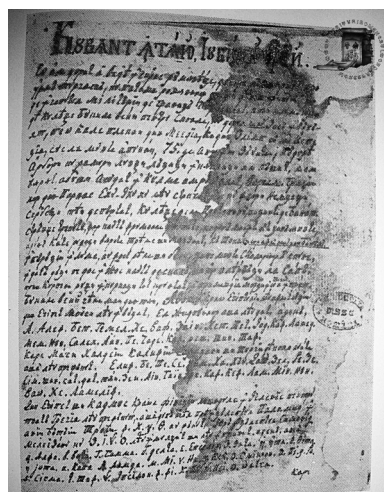
urce în ierarhia socială a vremii” (Damaschin Mioc, *op. cit.*, p. 11). Astfel, în mai 1772, a fost numit director al școlilor naționale neunite, române și sârbe, de pe întreg teritoriul regimentului valaho-ilir, care cuprindea 110 localități. Atunci a fost numit și administrator al protopopiatului Mehadiiei, iar în luna octombrie, consistoriul din Vârșeț l-a numit protopop de Mehadia.

Prin aceste funcții, Nicolae Stoica de Hațeg a ajuns la apogeul carierei sale în care s-a afirmat printr-o activitate energetică, deosebit de rodnică, fiind stabilit, în Mehadia, din primăvara anului 1795. Aici s-a stins din viață, la o vârstă înaintată, în 6 ianuarie 1833. Din păcate majoritatea scrierilor sale au rămas în manuscris, aproape necunoscute până în ultimul sfert al secolului trecut.

Opera (selectiv): *Cronica Banatului* (scrisă între anii 1826-1829), publicată, întâia oară de Damaschim Mioc, în 1969, la București (Editura Academiei RSR), apoi la Editura Facla din Timișoara, ediția a II-a, în anul 1981; *Cronica Mehadiiei și a Băilor Herculanene* (scrisă în 1829, în germană, cu caractere gotice), publicată în limba germană (Editura Kriterion, București, 1981) și în limba română (Editura Facla, Timișoara, 1984); *Povești moșăști, școlărilor rumânești* (lucrare eterogenă, scrisă în 1830, pentru uzul elevilor), publicată parțial de Damaschin Mioc și de Costin Feneșan, împreună cu lucrarea anterioară, în volumul *Scrieri*, Editura Facla, Timișoara, 1984. Referințe: Patriciu Drăgălina, *Din istoria Banatului de Severin*, vol. III, Caransebeș 1902; Preot Coriolan I. Buracu, *Muzeul general Nicolae Cena*, în *Băile Herculanene și Cronica Mehadiiei*, Turnu Severin, 1924; Nicolae Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940; Ioan Dimitrie Suciuc, *Literatura bănățeană de la început până la Unire: 1582-1919*, Editura Regionalei Bănățene „Astra”, Timișoara, 1940; Aurel Bugariu, *Descoperirea manuscrisului Istoria Banatului de Stoica de Hațeg*, Colecția „Universul”, București, 1940; Victoria I. Bitte, Tiberiu Chiș, Nicolae Sârbu, *Dicționarul scriitorilor din Caraș-Severin*, Editura Timpul, Reșița, 1998; *Dicționar al Scriitorilor din Banat* (concepție, coordonare generală și revizie: Alexandru Ruja), Editura Universității de Vest, Timișoara, 2005; Damaschin Mioc, *Studiu introductiv, glosar*

și indice la *Cronica Banatului* (ediția a II-a), Editura Facla, Timișoara, 1981; Tiberiu Ciobanu, *Nicolae Stoica de Hațeg, Cronicarul Banatului*, în „*Patrimonium Banaticum*”, vol. II, Editura Mirton, Timișoara, 2003, p. 231-241; Idem, *Nicolae Stoica de Hațeg - cronicarul Banatului*, în „*Oameni de seamă ai Banatului*”, vol. VII, Editura „Tibiscus” (Uzdin, Serbia-Muntelegru),

Pagină de manuscris

Tipografia S.C. Lumina S.A., Drobeta Turnu Severin, 2005, p. 69-73; Idem, *Nicolae Stoica de Hațeg, în Istoriografia românească de la începutul secolului al XIX-lea până la Marea Unire privitoare la Evul Mediu bănățean*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2008, p. 29-46, 270-275; Idem, *Nicolae Stoica de Hațeg (1751-1833)*, în *Cărturari români cu preocupări referitoare la istoria medievală a Banatului. Cuprinderi*

biobibliografice, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 13-20; Idem, *Nicolae Stoica de Hațeg, în Istoriografia românească din secolul al XIX-lea și prima jumătate a secolului al XX-lea referitoare la Banatul medieval*, vol. I-II, Editura Eurostampa, Timișoara, 2010, p. 75-88 (în vol. I) și p. 197-201 (în vol. II); Idem, *Aniversare 260. Nicolae Stoica de Hațeg (1751-1833)*, în „*Columna 2000*”, Serie nouă, Anul XII, nr. 45-46 (ianuarie-iunie), Editura Eurostampa, Timișoara, 2011, p. 80-82; Idem, *Istoria medievală a Banatului reflectată în opera lui Nicolae Stoica de Hațeg (1751-1833)*, în „*Columna 2000*”, Serie nouă, Anul XIV, nr. 53-54 (ianuarie-iunie), Editura Eurostampa, Timișoara, 2013, p. 53-61; Idem, *Nicolae Stoica de Hațeg „Cronicarul Banatului”*, în „*Școală și societate în Banat*”, vol. X, Editura Eurostampa, Timișoara, 2013, p. 30-51; Idem, *Comemorare 180. Nicolae Stoica de Hațeg (1751-1833)*, în „*Lumina divină*”, Editura Eurostampa, Timișoara, ianuarie-aprilie, 2013, p. 247-268; Idem, *Istoria medievală a Banatului reflectată în opera lui Nicolae Stoica de Hațeg*, în „*Studii și cercetări istorice bănățene*”, vol. II (2016), Editura Eurostampa, Timișoara, 2016, p. 5-26; Idem, *Istoria Banatului medieval reflectată în opera lui Nicolae Stoica de Hațeg*, în „*Studii de istorie a Banatului*”, vol. XXXV-XXXVI (2011-2012), Editura Universității de Vest, Timișoara, 2016, p. 109-121.

Prof. Gabriela Șerban
(Bocșa)

Reprezentanți bocșeni la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918

„Ție zi măreață a istoriei, în care s-a înfăptuit această minune, ne închinăm, înscriindu-te, nu numai cu litere de aur pe pagina istoriei, ci și cu litere nepieritoare pe lespezile sufletelor noastre!” (dr. Valeriu Braniște)¹.

Despre lupta bănățenilor și ecurile Marii Uniri s-au scris și se vor scrie tomuri întregi, însă, pentru a creiona succint câțiva dintre participanții bocșeni la momentul istoric al Unirii, am apelat la volumul „*Banatul și Marea Unire 1918*” realizat în 1992 de Ioan Munteanu în colaborare cu Vasile Mircea Zaberca și Mariana Sârbu, volum care se dorește, potrivit mărturisirilor autorilor, „a fi un omagiu adus memorabilului 1 Decembrie 1918 când s-a înfăptuit statul național unitar român.”

În toate satele și comunele bănățene au avut loc mișcări și frământări populare, pregătiri pentru înfăptuirea actului Marii Uniri. Astfel, au existat și întemnițați de către autoritățile austro-ungare. Un exemplu elocvent la Bocșa este pictorul bisericesc Filip Matei, în a cărui casă aveau loc întâlniri pentru apărarea limbii și culturii române, pentru drepturile românilor. Gheorghe Jurma și Vasile Petrică menționau în volumul „*Istorie și artă bisericească*” (Reșița: Timpul, 2000) că „Filip Matei a fost un credincios practicant întrucât nu numai că a pictat biserici, dar le-a și împodobit cu glasul său frumos prin cântarea de strană. A fost și un om de cultură pentru că prin grija sa a luat ființă ASTRA la Bocșa, iar prin curajul său de a satiriza în scris stăpânirea maghiară a fost condamnat și a suferit detenție în Köbanya, unde erau întemnițați cei cu delict de presă. A fost un apropiat al lui Coriolan Brediceanu și Valeriu Braniște. A ținut o strânsă prietenie cu Tata Oancea și Aurel Novac.”²

Un alt exemplu este protopopul scriitor Mihail Gașpar (1881-1929)³. Mihail Gașpar nu a fost doar un preot, o față bisericească, ci a fost un mare patriot și un activ om de cultură, scriitor și publicist. A debutat cu legenda *Stâlpii lui Alexandru Basarab* în „*Drapelul*”, Lugoj, 1902,

1 Munteanu, Ioan, Vasile M. Zaberca, Mariana Sârbu, *Banatul și Marea Unire 1918*, Ed. Mitropoliei Banatului, 1992;

2 Jurma, Gheorghe, Petrica, Vasile, *Istorie și artă bisericească*, Ed. Timpul, Reșița 2000;

3 Bugariu, Valentin, *Protopopul Mihail Gașpar. Studiu monografic*, Ed. Eurostampa Timișoara, 2007;

sub pseudonimul *Sorin*. A devenit colaborator apropiat al ziarului „*Drapelul*”. În vara anului 1905, împreună cu alți colegi de redacție, tipărește articole de fond, de reedșteptare a conștiinței naționale. Diaconul Gașpar este condamnat la închisoare pentru imprimarea a două articole: primul se intitulează *Ne trebuie sc fapte* și este o istorie critică a poporului român în comparație cu gloria de odinioară a înaintașilor; al doilea articol se numește *Care era ținta?*, un comentariu asupra unui proiect de lege care își propunea maghiarizarea românilor prin limbă și cultură. La proces Mihail Gașpar își recunoaște articolele, dar consideră că n-are nici o vină. Au mai fost condamnați: Cornel Jurca (8 luni) și Ștefan Petrovici (6 luni). Mihail Gașpar a primit 10 luni.

Evident că pictorul bisericesc Filip Matei (1853-1940) a participat la Marea Unire de la Alba Iulia în 1918 ca delegat al ASTREI din Bocșa, însă, deosebit de important, poate cel mai important dintre delegații bocșeni la Alba Iulia în 1918 a fost protopopul și scriitorul Mihail Gașpar (1881 – 1929) ca delegat al Cercului Bocșa Montană⁴.

Preot (1903-1911), protopop al tractului Bocșa Montană (1911-1929). Mihail Gașpar a îndeplinit și funcția de secretar al „*Reuniunii de cântări și fond teatral*” din Lugoj. A rămas un animator al mișcării teatrale din Banat, iar pe lângă traducerile importante din italiană lasă în urmă o corespondență valoroasă: se păstrează corespondența purtată cu Zaharia Bârsan (1879-1948), scriitor și actor român, director al Teatrului Național din Cluj (1919-1935), animator al mișcării teatrale din Transilvania și cu Nicolae Iorga (încă din 1904) ale cărui idei le propagă în Banat. Astfel, Mihail Gașpar a devenit cel mai îndrăgit conferențiar din Banat. La Lugoj era adesea invitatul seratelor literare ale tineretului, conferințele sale alternând cu cele ale lui Valeriu Braniște.

La Bocșa Mihail Gașpar a pus bazele publicației „*Drum Nou*”, care a apărut ca gazetă locală între 1923 și 1929, sprijinită financiar de Uzinele de Fier și Domeniile din Reșița. Gazeta „*Drum Nou*” se ocupă de o gamă largă de probleme sociale și culturale. În coloanele periodicului se găsesc noutăți locale, comentarii la viața politică a țării, probleme cultural-artistice și mai ales creații literare semnate atât de autori bănățeni, cât și de colaboratori de prestigiu: Nicolae Iorga, Ion Pillat, Victor Eftimiu. După moartea scriitorului și protopopului Mihail Gașpar gazeta își sistează apariția, ea reapărând la Oravița, între 1930-1933, sub conducerea lui Ilie Russmir cu mențiunea „*Fondator Mihail Gașpar*”, precum și la Craiova.

Mihail Gașpar a fost ales președinte al *Reuniunii de Cântări* din Bocșa Montană, înființată încă din 1876, aceasta purtându-i numele.

N-a fost străin nici de evenimentele politice și istorice ale vremii. La 1 Decembrie 1918 îl găsim prezent la actul unirii de la Alba Iulia, o călătorie cu peripeții din cauza autorităților maghiare: alături de Vasile Grasu din

Bocșa s-a deghizat țigan. A fost delegat și corespondent al ziarului „*Drapelul*”, pe care l-a și condus ca redactor responsabil între 1919-1920.

După divizarea administrativă a județului Caraș-Severin (începând cu 1 ianuarie 1926) a fost ales președintele organizației județene a Partidului Național Țărănesc și deputat din partea formațiunii între 1926-1929. La alegeri a obținut în Cameră 18.400 voturi, iar în Senat 10.217. Aduarea deputaților îi validează mandatul la 28 iulie 1927.

Pentru activitatea pe care a depus-o s-a bucurat de prețuire încă din timpul vieții, fiind investit *Comandor al ordinului Steaua României* și deținător al *Coroanei României*.

În 1943, în 27 iunie, la Bocșa Montană a avut loc ceremonia dezvelirii bustului scriitorului realizat de sculptorul Romul Ladea, iar publicația „*Curentul Nou*” i-a dedicat un număr omagial.

De-a lungul vremii, instituțiile de cultură din Bocșa au organizat diverse manifestări culturale de omagiere a personalității lui Mihail Gașpar, dar un eveniment deosebit de important rămâne cel din 2011, la împlinirea a 130 de ani de la nașterea scriitorului și protopopului, când biblioteca bocșană propunea organizarea unui complex de manifestări culturale, precum și confecționarea și amplasarea unei plăci comemorative pe casa în care a trăit și muncit patriotul bocșean. Amplasarea unei plăci de marmură, realizarea unei cărți - *Mihail Gașpar și Nicolae Iorga în fondurile Bibliotecii „Tata Oancea” din Bocșa* – și existența unui DVD realizat de TVR Timișoara, cu reportajul care redă evenimentul, rămân mărturie ale activității bibliotecii publice bocșene și cinstirii unei mari personalități a locului⁵.

Țăranul Aurel Novac (1885-1973), dirijor al corului „*Doina*” din Vasiova și apropiat prieten al lui Filip Matei, a participat, de asemenea la evenimentul istoric al Marii

4 Vișan, Mihai, Crețan, Daniel, *Mihail Gașpar – un corifeu al culturii bănățene*, Ed. David Press Print, Timișoara 2016.

5 Șerban, Gabriela, *Biblioteca, între datorie și pasiune*, TIM, Reșița 2013 (*Bocșa – istorie și cultură*; 30).

Uniri de la Alba Iulia ca delegat al țăranilor, devenind apoi, după Unire, primul senator țăran și primar al comunei Vasiova.

Alți reprezentanți bocșeni la înfăptuirea actului Marii Uniri în 1918 sunt: profesorul Ioachim Perian (1884-1955) din Bocșa Montană, ca delegat al Reuniunii Române

Bocșa Montană (carte poștală ilustrată)

de Cântări și Muzică; muncitorul Iosif Renoiu (1880-1977) din Bocșa Montană, ca delegat al social-democraților bănățeni; lt. Gheorghe Roșcoban (1894-1973), dr. Nicolae Bireescu și contabilul Virgil Spinean din Bocșa Montană, ca delegați ai Cercului electoral Bocșa Română; preotul Coriolan Zuiac (1875-1942), dirijor al corului „Doina” din Vasiova, ca delegat al Cercului electoral Bocșa Română; preotul George Vuc din Bocșa Română, ca delegat al Societății de Lectură „Ioan Popasu” din Caransebeș; dulgherul Aurel Dolorean (1881-1928), ca delegat al Reuniunii de Cântări și Muzică din Bocșa Montană; țăranul Petru Avram (1879-1957) ca delegat al țăranilor reprezentând Cercul de Lectură din comuna Vasiova și alți câțiva, cele trei comune bocșene (Montana, Vasiova și Româna) dovedindu-se a fi foarte implicate, atât cultural, cât și politic, cu atât mai mult cu cât în convocarea primită se insistă ca la Adunarea de la Alba Iulia să participe nu numai delegații oficiali, ci „însuși poporul românesc în număr vrednic de cauza mare și sfântă”.

Despre participarea la Adunarea din 1918 de la Alba Iulia și despre cum a fost recepționat actul Marii Uniri în satele și comunele bănățene va scrie presa vremii, iar cu privire la Bocșa, Tata Oancea va consemna în binecunoscuta sa revistă „Vasiova”.

Aș încheia apelând la același citat din Valeriu Braniște, folosindu-l ca un fel de motto pentru această „zi măreață a istoriei”: „Ție zi măreață a istoriei, în care s-a înfăptuit această minune, ne închinăm, înscriindu-te, nu numai cu litere de aur pe pagina istoriei, ci și cu litere nepieritoare pe lespezile sufletelor noastre!”

Bocșa, 30 noiembrie 2017

Muzeograf Ion Traia
(*Timișoara*)

Dimitrie Șiclovan, voluntar în armata română din „prinsoarea” italiană

Referindu-se la Marea Unire din 1918, marele savant Nicolae Iorga spunea: „Unitatea națională nu este un succes diplomatic, o izbândă militară, o cucerire a forței, isprava unei cugetări individuale ori a unei acțiuni de grup, ci rezultatul firesc al unei stări de spirit permanente”

Vrednic de remarcat este faptul că miraculosul eveniment petrecut la Alba-Iulia la 1 decembrie aparține întregii noastre istorii, înfăptuirea sa a înmănunchiat contribuția românilor din mai multe generații.

Una din formele de luptă pentru înfăptuirea visului unității statale a fost și voluntariatul. Voluntarii români din primul război mondial, fie proveniți din prizonierat rusesc sau italian, fie din cei ce au fugit din provinciile subjugate și s-au oferit ca voluntari în armata română, au fost niște oameni admirabili decizi să își sacrifice bunul lor cel mai de preț, viața, pentru înfăptuirea idealului comun.

Unul dintre acești generoși voluntari a fost și Dimitrie Șiclovan, ale cărui însemnări-amintiri legate de situația de pe frontul italian le-am găsit printre multele documente și mărturii culese de vrednicul preot dr. Gh. Cotoșman. Îndeplinesc un act de respect față de uriașa sa muncă și de pietate față de memoria sa, amintind că preotul Cotoșman a fost un mare istoric al Banatului natal, fecundele sale cercetări le-a încheiat într-o viziune istorică și le-a încredințat tiparului în diferite lucrări.

Problematika primului război mondial a fost subiect de interes pentru mulți participanți efectiv la marele măcel, ce au lăsat în urma lor numeroase amintiri sau memorii. De bună seamă că studiile pertinente axate pe problematica războiului nu se reduc doar la memorii și amintiri, dar nu greșesc afirmând că și memorialistica își are rolul ei în întregirea imaginii războiului. Pentru că rememorarea conferă celor relatate un plus de autenticitate, înlocuiește ficțiunea scriitorilor cu înfățișarea pregnantă și concretă a faptelor și colorează emoțional faptele precise dar seci ale istoricilor. Memorialistul nu este un cronicar, ci un pictor al unei realități în devenire. El nu povestește, ci reconstituie fenomene de viață unice, complexe, al căror sens îi scapă în momentul viu al trăirii, dar este descoperit ulterior prin valorificarea experienței câștigate.

Trebuie de asemenea să semnalăm că totul, într-un asemenea caiet de memorii, nu poate fi decât subiectiv. Îmi permit să afirm că există o diferență între subiectivism și subiectivitate. A fi subiectiv înseamnă a nu-ți altera niciodată - de dragul unor conjuncturi - punctul de vedere și de a-l expune sincer și precis. A fi subiectivist înseamnă

altceva, înseamnă a te abate de la datoria asumată de a reda întodeauna faptele ca atare, și de a le potrivi în așa fel, încât modul de prezentare să conducă pe nesimțite la o concluzie dinainte stabilită. Din acest punct de vedere, voluntarul Șiclovan nu pot fi învinuit de subiectivism, în tot ce ne transmite descrie faptele concret fără aprecieri personale prea numeroase. Textul are firește și aprecieri cu care putem fi de acord sau nu, unele dintre ele sunt formulate cu brutalitate (de exemplu aprecierile la adresa unor politicieni după crearea României Mari), dar amintirile legate de viața de război sau perioada de voluntar sunt precise, scrise cu talent și abundă în informații.

Din cuprinsul caietului de însemnări-amintiri ce poartă titlul „*Contribuția popoarelor subjugate din monarhia Austro-Ungară la destrămarea vulturului bicefal - Țiganiada de după unirea din 1918*” nu răzbat decât puține elemente autobiografice. Aflăm că făcea parte din regimentul 61 infanterie Timișoara, avea în 1918 doar 19 ani, fiind luat pe front de pe băncile liceului, era născut în Caransebeș unde trăiau părinții săi, iar ca o constantă sufletească, este conștient că luptă pentru o cauză străină, dar luptă și modul cum se naște în cugetul lui ideea dezertării pe care o și înfăptuiește la un moment dat. Cercetări suplimentare m-au condus la magistrala sinteză „*Voluntarii Marii Uniri*” a lui Vasile Dudaș, unde la o notă am descoperit titlul lucrării ce coincidea cu cel găsit de mine și astfel am aflat și numele autorului.

Lucrarea lui D. Șiclovan este constituită din mai multe părți, partea a doua cuprinde 3 capitole:

Cap. 1 de la pag. 84-115 intitulat „*Episoade de pe frontul italian, care oglindesc starea de spirit a naționalităților asupraite*”;

Cap. 2 de la pag. 115- 122 intitulat „*Voluntarii din Italia*”;

Cap. 3 de la pag. 122-134 intitulat „*Primul regiment al Legiunii române din Italia*”.

În cele ce urmează mă voi concentra asupra ultimelor două capitole, care fac obiectul lucrării și care aduc prețioase informații trăite personal de autor în ceea ce privește constituirea unităților de voluntari din Italia.

Șirul evenimentelor legate de voluntariat începe cu ziua de 21 mai 1918, când în urma unui atac violent a unei unități de asalt italiene, fâișoșii „arditi”, D. Șiclovan scăpat viu din încheștare se predă și este luat prizonier de italieni. Umează fuga în tranșeele italiene, urmărit de bombardamentele artileriei austro-ungare, interogatoriul amănunțit luat de ofițerul de informații italian și apoi concentrarea prizonierilor la Castelfranca, ce servea ca lagăr de carantină pentru deparazitare și izolare. Aflat, încă la Castelfranca, la 22 iunie 1918, asistă la venirea primelor valuri de prizonieri îngroziți de eșecul celei de a XII-a ofensive a armatei austro-ungare. Pentru a face loc noilor prizonieri, cei de la Castelfranca sunt expediați în lagărele din interiorul Italiei, D. Șiclovan ajunge în lagărul de la Avezzano, oraș aflat la poalele munților Abruzzi. În acel moment orașul era numai ruine de pe urma unui cutremur

devastator întâmplat în anul 1915. Aici, atât populația care a supraviețuit cataclismului, cât și prizonierii locuiau în barăci. Asupra lagărului de la Avezzano își îndreaptă privirea Comitetul național român din Roma și astfel decide trimiterea unor delegați pentru a face propagandă printre prizonierii români de a se înscrie ca voluntari și a se constitui în unități de luptă.

„În luna iulie, scrie D. Șiclovan, a venit la Avezzano, un delegat al Comitetului național român din Roma d-l Trif, avocat din Cluj, fost căpitan de rezervă, prizonier din armata austro-ungară, care avea misiunea să se informeze asupra poziției lagărului, care era unul dintre cele mai mari din Italia, cu o capacitate de 60.000 de prizonieri“. Aici urmează a fi concentrați toți românii prizonieri de război pentru a fi recrutați în legiunea română, care va lupta pe frontul italian, alături de armata italiană. În acest scop a luat contact cu comandamentul lagărului de prizonieri ca să evacueze un apartament de 30 de barăci a 100 de oameni până la evacuarea totală a prizonierilor de alte naționalități. Acest apartament a fost declarat teritoriu român și a pus la intrare un steag tricolor român. „Eu am fost declarat liber și însărcinat cu primirea, organizarea și cazarea prizonierilor români, îndrumați în acest lagăr. Am început activitatea de recrutare de voluntari, dar a mers foarte anevoios, deoarece oamenii șovăiau, spunând că nu știu care va fi rezultatul final al războiului. I-am convins că nu poate fi vorba de neîncredere în victoria aliaților noștri, având în vedere dezastrul de pe fronturi și situația economică falimentară din Austro-Ungaria și Germania. Le-am cerut să dea jos de pe șapcă nasturele cu efigia împăratului Franț Iosif, atunci l-au dat jos, dar a doua zi probabil influențați de unii gradați iar l-au pus la loc”.

Venind a doua oară la Avezzano d-l Trif, i-am expus greutățile pe care le întâmpin, că oamenii șovăiesc, însă dânsul mi-a spus să caut oricum să-i determin să se înscrie cei prezenți, căci o să vină grupuri mari și atunci va fi mai greu să-i recrutăm, iar cei ce urmează să vină să găsească aici o subunitate formată de voluntari”. Brutal de sincere sunt cuvintele autorului, greutățile recrutării le-a expus la modul cel mai realist, fără înfrumusețări inutile, șovăiala soldatului român din cadrul monarhiei are cauze adânc înrădăcinate în sufletul său, o anumită neîncredere în promisiunile celor mai mari, dorința de supraviețuire, de a se întoarce în mijlocul familiei, la casa natală, peste care se suprapune și abrutizarea războiului. Această neîncredere de la început va fi spulberată atunci când D. Șiclovan reușește să se apropie sufletește de ei. „Am început să pregătesc atmosfera sufletească între oameni ca să fie un succes. Într-o seară, i-am invitat pe toți la cantină, împreună cu o delegație de voluntari sârbi, acolo le-am expus scopul întrunirii și le-am documentat certitudinea viitorului românesc a Ardealului, Banatului și Bucovinei într-un stat unitar românesc. Am petrecut o seară de un mare entuziasm românesc, când cu toții s-au înflăcărat în cântări naționale. Am prins atunci momentul și le-am ordonat să scoată de pe șapcă efigia lui Franț Iosif și să o calce în picioare, astfel eram sigur că a doua

zi nu o vor mai pune la loc pe șapcă. Tot atunci i-am pus să semneze declarația de înscriere în legiunea românească. Așa s-a constituit primul nucleu de voluntari a Regimentului 1 «Horia» a legiunii române din Italia. După armistițiul s-a constituit și Regimentul 2 «Cloșca» în care a fost încadrată și unitatea de alpini întorși de pe front. Apoi Regimentul 3 «Crișan» cât și alte 30 batalioane de români, dar aceștia au fost organizați pentru a fi repatriați și a-i încadra în armata română din țară.”

La 15 octombrie 1918, Regimentul 1 Horea a legiunii române a fost complet organizat, echipat cu armament modern, încadrat cu ofițeri italieni, comandantul era colonelul Siliprandi. După depunerea jurământului de credință și semnarea lui pe un formular în limba italiană, regimentul a fost trimis la Roma, spre a face loc constituirii altor regimente. La Roma regimentul a fost încazarmat în Cetate - Forte Pietralata aflată la periferie, aici executau serviciu de garnizoană cu patrulări în oraș. Începerea ofensivei italiene la 24 octombrie 1918 a contramandat trimiterea regimentului pe front, iar în urma lichidării frontului austro-ungar până la 1 noiembrie, s-a hotărât trimiterea lui în Franța unde luptele continuau, dar la 9 noiembrie s-a încheiat războiul și regimentul a rămas la Roma.

Cu ocazia înapoierii regelui Victor Emanuel al III-lea împreună cu regina de la Triest, regimentul a făcut cordon de la stația Termini la Piața Veneția, asigurând ordinea pe parcursul la palatul regal.

După prăbușirea frontului austro-ungar din Italia, mulțimea prizonerilor a făcut necesară înființarea de noi lagăre, unul a fost constituit și la Forte Pietralata, iar paza a fost încredințată regimentului 1 Horea.

După scurt timp regimentul a fost dislocat în localitățile din jurul Romei, ca Rocca di Papa Marino și Frascati. Batalionul 1 al regimentului din care făcea parte voluntarul Șiclovan a fost repartizat la Rocca di Papa, unde au făcut instrucție și marșuri prin localitățile unde avea regimentul garnizoane.

În cursul lunii decembrie s-a hotărât repatrierea regimentului 1 Horea „într-o țară nouă atât visată” spune cu bucurie autorul. „Din portul Taranto au fost îmbarcați pe vasul Merano fost austriac, batalionul 1 și aprovizionarea, celelalte batalioane urmând să vină cu alte vase. După o călătorie de 4 zile printre insulele grecești s-a ajuns în portul Istanbul, tixit de vase de război aliate, care făceau exerciții de tragere cu artileria. În aceeași zi s-a plecat spre Constanța, parcurgând acest drum într-o zi și o noapte pe o mare agitată, totuși reușind să ancoreze în port pe un ger năprasnic de ianuarie. Odată ajunși la Constanța, începe coșmarul debarcării, Dobrogea fiind ocupată de trupele coloniale franceze, a fost declarată teritoriu neutru, iar regimentul Horia considerat ca unitate a armatei române nu avea voie să debarce.

„Am fost blocați pe vapor timp de 10 zile, în care timp s-au dus tratative între guvernul român și comandamentul francez, care în urmă a binevoit să ne facă o concesie,

permițând debarcarea treptată, cu condiția ca în fiecare zi numai o campanie să poată traversa acest teritoriu pe jos și pe un ger cumplit, cu hrană rece. Am pornit prima campanie din bat. 1 cu oprire de înnoptare la Murfatlar, Medgidia, Cernavodă, apoi Fetești, fiind cantonați în casele oamenilor lipsiți de hrană și lemne de foc, deoarece armata turco-bulgară i-a secătuit complet pe români. La Fetești am așteptat sosirea celorlalte companii din batalion, ca tot pe jos să pornim mai departe la București. S-au scandalizat de acest procedeu barbar și ofițerii italieni.”

În gara Fetești trupele de voluntari români ocupă cu forța un tren destinat transportării unui batalion francez și cu complicitatea mecanicului de tren pleacă la București, unde sunt încazarmați la cazarma Malmeson. Aici, după câteva zile, a ajuns întregul regiment, contramandându-se ordinul stupid de a parcurge pe jos o asemenea distanță și punându-le la dispoziție trenuri.

În cele ce urmează voi reda versiunea personală a autorului legată de momentul solemn al trecerii în revistă a regimentului de către suveran și guvern.

„La ora șase dimineața eram adunați în curtea cazărmei întregul regiment. Era un ger sec, au început să sosească în inspecție generalii, în ordine ierarhică. La lumina zăpezii, au admirat ținuta, echipamentul și armamentul. La ora 8 dimineața am plecat la șosea, unde am așteptat trecerea în revistă. Cel îmbuibat nu crede celui sărac, așa s-a întâmplat cu noi și mai marii noștri, care priveau termometrul din camera caldă și nu cunoșteau gerul de afară. Așa că a trecut ora nouă, zece, dar nu veneau, în care timp cei trei mii de oameni care stăteau pe loc în formație de adunare le urau cele mai josnice epitețe, căci nu mai puteam suporta gerul, mai mult, că nu eram obișnuiți cu asemenea tratament de indiferență, față de omul ostaș, nici din armata austro-ungară unde disciplina se baza pe punctualitate și cu atât mai puțin din armata italiană care era o armată democrată. În fine, pe la orele 11, își face apariția Regele și întreaga familie regală, Guvernul și Statul major al armatei, dar uralele au înghețat pe buzele ostașilor. După trecerea în revistă a urmat defilarea în pas alergător, care a durat până la ora 3 după masă, fără mâncare, dar sături de ger.

În tot cazul și-a format fiecare părerea față de cele văzute și auzite din viața de moravurile orientale ce ne așteaptă în mult dorita țară întregită fără condițiuni” încheie cu amărăciune autorul.

De la București regimentul a fost pus la dispoziția Consiliului Dirigent de la Sibiu, ofițerii italieni încheindu-și misiunea au plecat și în locul lor au fost încadrați ofițeri români și sași proveniți din armata austro-ungară. Cu aceste informații își încheie autorul lungul șir de evenimente trăite ca voluntar și redată într-o manieră personală.

Această mărturie constituie un mic fragment în cunoașterea complexului fenomen legat de voluntarii români din provinciile subjugate, ce și-au oferit cu generozitate și conștient viața pentru înfăptuirea unității statale în acel miraculos an 1918.

Prof. Gabriela Șerban
(Bocșa)

„Trifoiul cărășan“, vechi spirit al Banatului literar-artistic

„...Din începuturi, scriitorul bănățean a fost totodată și luptător politic, care și-a împlinit viața – adesea cu sacrificarea ei – în lupta pentru eliberarea Banatului. Tradiția aceasta s'a prelungit ca un atavism până în zilele noastre, când încă nu s'au potolit poftele streine. Firea pasională a bănățeanului a făcut ca scriitorii bănățeni, aproape fără excepție, fie prozatori, fie poeți, fie autori științifici, la începuturile activității să scrie și să militeze pentru Banat și tot astfel se explică faptul că printre oamenii de știință bănățeni sunt atâția istorici de seamă. S'a produs în felul acesta o inevitabilă contopire de planuri, cel etnic și patriotic confundându-se cu cel estetic, de multe ori în detrimentul celui din urmă. [...]”

Astfel caracterizează Virgil Birou, scriitorul bănățean, în 1944, în prefața volumului „*Poezia nouă bănățeană*”, încercând să clarifice, să „limpezească” statutul Banatului literar de la acea vreme și să argumenteze locul acestuia în literatura națională.

De fapt, acesta a fost dezideratul „trifoiului cărășan”, trifoi format din trei petale remarcabile, din trei vrednici intelectuali bănățeni: Virgil Birou (organizatorul primei expoziții a cărții, artelor plastice și grafice la București, creatorul romanului realist), Romul Ladea (creatorul școlii de sculptură românească modernă și a artelor decorative) și Ion Stoia-Udrea (întâiul traducător al poezilor negri americani în literatura română).¹

Prozatorul Virgil Birou² s-a născut la 11 mai 1903 la Ticvaniu Mare în județul Caraș-Severin și s-a stins în 22 aprilie 1968 la Timișoara. Absolvent al Institutului Politehnic din Timișoara, a lucrat la Primăria orașului Timișoara și la Uzina Electrică. Ca publicist, a debutat în presă în revista „*Vrearea*” din Timișoara, în 1932, cu articole cu tematică social-economică. Debutul editorial s-a produs în 1940 cu volumul „*Oameni și locuri din Căraș*” (Timișoara: Editura Astei Bănățene). Membru al Societății Scriitorilor Români din Banat din 1936, a îndeplinit și funcția de președinte al acestei societăți în perioada 1941-1944.

După „*Oameni și locuri din Căraș*” (1940) urmează alte volume de promovare a frumuseților naturale, a valorilor

etno-folclorice: „*Crucile de piatră de pe Valea Carașului*” (studiu etnografic) (Timișoara: Editura Institutului Social Banat-Crișana, 1941), „*Năzuințe și realizări. Etape din viața culturală bănățeană*” (Timișoara: Editura Institutului Social Banat-Crișana, 1941), „*Oglinda lui Moș Ion Stăvan*”, o poveste cu haz dar și cu întristări din Banatul de demult (Timișoara: Editura Asociației Scriitorilor Români din Banat, 1946, cu desene de Catul Bogdan), „*Lume fără cer*”, roman (București: Editura Fundațiilor Regale, 1947), „*Drumuri și popasuri bănățene*”, reportaje (București: Editura pentru Literatură, 1962), „*Răzbunarea lui Stolojan*”, scrieri (Timișoara: Mirton, 1997, ediție îngrijită de Nicolae Danciu Petniceanu).

De asemenea, pe Virgil Birou îl găsim ca semnatar în volume colective, dar și referințe despre personalitate și operă în lucrări de critică și istorie literară.³

Împreună cu sculptorul Romul Ladea și scriitorul Ion Stoia-Udrea, formează grupul de bănățeni recunoscut sub denumirea de „trifoiul cărășan”, tustrei contribuind esențial la popularizarea culturii bănățene, precum și la valorificarea tradiției și etno-folclorului bănățean. Cei trei corifei s-au zbatut, au militat pentru accentuarea culturii și literaturii Banatului, pentru descoperirea și valorificarea documentar-istorică a Banatului cărășan (sociologic, demografic, artistic, economic, folcloric, cultural).

Ion Stoia-Udrea s-a născut în 25 decembrie 1901 în localitatea Greoni, județul Caraș-Severin și s-a stins în 14 octombrie 1977 în aceeași localitate. Poet, publicist, traducător, istoriograf și editor, Ion Stoia-Udrea a absolvit Facultatea de Litere și Filosofie din București și urmează cursuri de regie și actorie la Berlin și München. Peregrinările din această perioadă îi aduc importante cunoștințe și prietenii. Cunoaște literatura progresistă și mișcarea de stânga și ia contact cu poezia negrilor din America, pe care o va și traduce.⁴

Colaborează la reviste precum: „*Foaia Oraviții*”, unde se petrece și debutul publicistic (1914-1916), apoi la revista „*Opinia noastră*” (Oravița), „*Revista Institutului Social Banat-Crișana*”, „*Lucafărul*”, „*Luptătorul bănățean*”, „*Orizontul*” (Timișoara), „*Semenicul*”, „*Caraș-Severinul*” (Reșița), „*Vatra*” (Tg. Mureș), „*Tomis*” (Constanța), „*Steaua*”, „*Tribuna*” (București); a fost membru al Asociației „*Altarul cărții*”, întâia mișcare literară românească din Banat.⁵

Debutează editorial cu un volum de versuri, în 1926, „*Chemări*” (München); apoi: „*Biserica gr.-ort.*

3 Victoria Bitte, Tiberiu Chiș, Nicolae Sârbu, *Dicționarul scriitorilor din Caraș-Severin*, Ed. Timpul, Reșița 1998.

4 *Mic dicționar al personalităților culturale din Caraș-Severin*. Întocmit de Gheorghe Jurma. Reșița, 1976.

5 Nicolae Danciu Petniceanu, *Altarul cărții*, monografie, Ed. Gordian, Timișoara 2013.

1 Nicolae Danciu Petniceanu și Caius N. Danciu, *Stele-n Panteon. Istorie culturală din Banat*, Ed. Mirton, Timișoara, 2016

2 *Dicționar al Scriitorilor din Banat*, Editura Universității de Vest, Timișoara 2005.

din Lipova” (monografie. Timișoara, 1930), „*Cântecul uzinei*”, versuri (Timișoara: Vrerea, 1935), „*Marginale de istorie bănățeană*” (Timișoara: Editura de Vest, 1940), „*Ghidul orașului Timișoara*” (Editura Ministerului Central de Vest, 1941), „*Studii și documente bănățene de istorie, artă și etnografie*”, 2 vol. (Timișoara: Editura Vrerea, 1943), „*Veacul de foc*”, poem dramatic (Timișoara: Vrerea, 1945), „*Răscoala țărănească din Banat de la 1738 la 1739*” (Timișoara: Editura Unirea Patrioților, 1945). De asemenea, semnează în antologii și volume colective, precum și în colaborare cu Ioachim Miloia sau Emil Grădinaru.⁶

De numele lui Ion Stoia-Udrea se leagă, mai ales, editarea revistei „*Vrerea*” și editura „*Vrerea*”, în jurul căreia se formase o grupare literar-artistică de intelectuali care militau pentru afirmarea drepturilor noastre istorice și naționale și pentru promovarea culturii bănățene. În acest context putem situa frumoasa prietenie ce-i animă pe Ion Stoia-Udrea, Romul Ladea și Virgil Birou – „*Trifoiul cărășan*” – precum și momentul creării unei școli de arte frumoase la Timișoara și sporirea și promovarea zestrei culturale a orașului de pe Bega în perioada interbelică și nu numai. În acest sens, „trifoiul cărășan” dezvoltă proiecte comune: organizează, în 1943, o expoziție retrospectivă de artă plastică din Banat la București în cadrul „*Săptămânii bănățene*” și, cu un an înainte, realizează volumul „*11 poeți bănățeni*” (Timișoara: Vrerea, 1942), carte care, spune Ion Stoia-Udrea „nu are pretenția unei antologii, cu toate că ea cuprinde aproape toată poezia românească – ca nume și realizări – a Banatului de după Unire. [...] Multă sau puțină, ca valoare literară, aceasta este poezia românească a Banatului de azi. [...] O singură observație avem: ceea ce leagă toate aceste nume într’un mănunchiu și dă perfectă unitate, dincolo de marea diversitate a formelor de expresie, întregului volum, este sufletul unic, aparte, dar deplin românesc, al acestei provincii, care vibrează deslușit și puternic, deși pe game și tonuri diferite, în gândirea și graiul fiecăruia. Atâta am și vrut să dovedim.”⁷

Romul Ladea, cel de-al treilea corifeu al „trifoiului cărășan”, s-a născut în 17 mai 1901 la Jitin, Caraș-Severin și s-a stins în 27 august 1970 la Joița (Giurgiu). A fost un important sculptor român și profesor universitar.

Absolvent al Școlii de Arte Frumoase din București (clasa lui Dimitrie Paciurea) și al Academiei Julien (unde lucrează în atelierul lui Constantin Brâncuși), frecventează și cursuri la Viena, München, Budapesta, Berlin, Dresda, iar în 1927 se întoarce în țară și este numit profesor la

⁶ Victoria Bitte, Tiberiu Chiș, Nicolae Sârbu, *Dicționarul scriitorilor din Caraș-Severin*, Ed. Timpul, Reșița 1998.

⁷ *11 poeți bănățeni*. Prezentări de Ion Stoia-Udrea. Cu 11 portrete de Catul Bogdan. Timișoara: Vrerea, 1942.

Școala de Arte Frumoase din Cluj. Aici se împrietenește cu poetul și filosoful Lucian Blaga. De asemenea, găsește un mediu prielnic, un mănunchi de intelectuali români, artiști, scriitori, profesori universitari, iar în această ambianță culturală și artistică reușește să contribuie substanțial la afirmarea principiilor estetice moderne.

În 1933 se mută la Școala de Arte Frumoase din Timișoara, fiind sprijinit de Ioachim Miloia (director al Muzeului Bănățean), își continuă lucrările și, la Oravița, va desăvârși bustul lui Mihai Eminescu; de asemenea, se implică în constituirea, la 20 mai 1933, la Timișoara, a „*Altarului cărții*”, Asociația scriitorilor din Banat, care în 1936 devine persoană juridică și are ca scop: „gruparea, protejarea și selecționarea scriitorilor români din Banat, a promovării culturii românești în general și a literaturii în special”.⁸ Din asociație făceau parte, pe lângă scriitori, și artiști, compozitori, oameni de cultură.

Opera lui Romul Ladea a intrat de timpuriu în circuitul marilor valori naționale. Lucrările sale de artă împodobesc numeroase orașe ale țării. Prețuirea și aprecierea muncii sale s-a concretizat prin acordarea unor titluri și distincții: „Artist emerit” (1957) și „Maestru emerit al artei” (1964).

Este realizatorul unor desene de excepție (14 la număr), a unor busturi și monumente ridicate (25), a unor remarcabile sculpturi (208), iar în lucrarea omagială realizată de Dorian Grozdan – *Romul Ladea și lumea lui cuprinzătoare* – este semnalată și o listă a lucrărilor pierdute (18), precum și lista expozițiilor (aproape 100), începând cu prima, cea din 1923, de la Arad.

Prietenia și legăturile trainice cu Virgil Birou și Ion Stoia-Udrea s-au fixat în conștiința urmașilor ca expresia „trifoiul cărășan”, de altfel, fertilă și exemplară legătură artistică a celor trei. Împreună frecventau cenaclul „*Spieluhr*” și împreună s-au străduit să scoată la iveală evenimente culturale ale vremii din Banat și „au participat la campania de presă denumită «blocada literară» împotriva spiritului stagnant al scriitorilor mai în vârstă”.⁹

„*Trifoiul cărășan*” a devenit o efigie a culturii Banatului. A reprezentat o stare de spirit a bănățenilor care voiau să evidențieze sintagma „Banatu-i fruncea” între celelalte provincii, să beneficieze, într-un fel sau altul, de o binemeritată individualizare, conștiinți fiind de bogăția și frumusețea Banatului, sub toate aspectele: cultural, geografic, istoric, etno-folcloric, artistic etc. Și, de ce nu, să continue îndemnul cronicarului bănățean Nicolae Stoica de Hațeg: „...și ține-te de Banat”.

⁸ Dorian Grozdan, *Romul Ladea și lumea lui cuprinzătoare*, Ed. Facla, Timișoara 1979.

⁹ *Dicționar al Scriitorilor din Banat*, Editura Universității de Vest, Timișoara 2005.

Prof. Ion Căliman
(Făget)

Banatul de nord-est – zonă a Făgetului

După cum afirma eruditul cărturar italian Francesco Grisellini, călător prin Banat, chiar la sfârșitul secolului al XVIII-lea, „văile și munții care despărteau Banatul de Transilvania” erau „împodobite cu păduri dese”¹, adică formelor de relief existente în ținut le corespundea o floră bogată, în cadrul căreia predomina pădurea, precum și o faună adecvată. Numeroasele izvoare medievale și toponime din acest spațiu geografic confirmă afirmațiile lui Grisellini. Astfel, la începutul secolului al XVI-lea sunt atestate în zonă patru așezări cu numele sau înțelesul (prin semnificația toponimului) de Făget. Primele două au avut ca bază de formare etimonul *fag* < lat. *fagus*, -us = „fag”. Este vorba despre o așezare dispărută, *Făgețel*, consemnată documentar la 1506 și 1510 sub numele de *Fesechely*, iar în 1512 și 1529 cu cel de *Fagacze*, fiind trecut ca aparținând districtului Bujor², și de actualul oraș *Făget*, amintit în 1509 sub numele *Facsyát*, iar în 1548 ca *Fagyath*³.

Numele celei de-a treia așezări, *Bichigi*, reprezintă traducerea în maghiară a cuvântului românesc *făget* < magh. *bikigy*⁴. Analizând toponimul-așezare Bichigiu, de pe cursul superior al râului Someșul Mare, lingvistul Nicolae Drăganu face analogii cu toponimul așezare *Bichigi*, de lângă Făget, afirmând că: „Împreună cu *Bichigiul* magh. «Bikis» din județul Caraș-Severin (precizăm că este vorba despre împărțirea administrativ-teritorială din perioada interbelică – I.C.), plasa Făget, Bichigiul nostru (fiind ardelean, folosește familiarul „nostru”, mai aproape de originea sa, înțelegând că se referă la așezarea de lângă Someș – I.C.) nu poate fi explicat din formele oficiale ungurești *Bikiss* sau *Bükkös*, cu toate că în partea întâia recunoaștem ușor ungureșul *bük* <fag> (vechiul *bik*), el însuși probabil din germ. (franc.) medieval *böck* și din slavul *bukš*, idem. Dar sufixul – *ös*, – *is* n-ar fi putut fi niciodată

– *iğ* (*igi*), ci numai – *iș*, ori în cazul cel mai bun – *ij*⁵. Analizând un document din 23 septembrie 1523 referitor la ținutul someșan, în care se vorbește despre „Bichigiu și satul Birchiș (Byrekes) de peste deal”⁶, între care ar exista o strânsă legătură, Nicolae Drăganu se limitează la acest nivel al considerațiilor legate de toponimul așezare amintit. Probabil din lipsa informațiilor mai amănunțite în legătură cu toponimia nord-est bănățeană, cercetătorul nu a fost în măsură să remarce că Bichigiul din imediata apropiere a Făgetului, aflat la baza clinei sudice a Dealurilor Lipovei, are și el un corespunzător lingvistic, Birchiș, dar aflat în imediata apropiere a terminalului nordic, adică peste deal.

Făget - Construcția podului de beton peste Bega, în 1935.
Colecția: Voicu Muntean (Germania).

În studiu sunt analizate și alte toponime ca: *Tăure*, *Poieni*, *Runc*, *Strâmba*, *Fata* ș.a., toate acestea având corespondente și în spațiul geografic al zonei Făgetului. Concluzia fundamentală pe care o formulează studiul lui Nicolae Drăganu ar fi aceea că „numele unguresc nu înseamnă totdeauna așezare ungurească” și că „în privința vechimii românilor de aici sunt potrivite să ne lămurească numirile topice de origine tracă, latină și slavă, nu cele ungurești”⁷. Din acest punct de vedere similitudinea toponimelor din ținutul someșan cu cea a Banatului de nord-est se constituie și într-un puternic argument în sprijinul continuității și unității specificului românesc în toate ținuturile locuite de români.

Cel de-al patrulea toponim-așezare cu înțelesul Făget apare consemnat tot la începutul secolului al XVI-lea, sub forma a două nume de localități Bucovăț, de Sus și de Jos, după cum urmează: 1506 – *Bwkowecz*, 1510 – *Bwkowecy*, 1512 și 1529 – *Felsew* și *Alsow Bwkowecz*⁸, aparținând districtului Bujor. Chiar dacă toponimul s-a

5 *Ibidem*

6 *Ibidem*

7 *Ibidem*

8 Iosif Pataki, *op. cit.*, p. 294

1 Francesco Grisellini, *Încercare de istorie politică și naturală a Banatului Timișoarei* (ediție îngrijită, prefațată, traducere și note de Costin Feneșan), Ed. Facla Timișoara, 1984, p. 131.

2 Iosif Pataki, *Domeniul Hunedoarei la începutul secolului al XIII-lea. Studiu și documente*, Anexa I, Ed. Academiei, București, 1975, p. 294 (anexe)

3 Pesty Frigyes, *Krasso varmegye története (Istoria Comitatului Caraș)*, vol. II/1, Budapest, 1882, p. 148

4 Nicolae Drăganu, *Toponimie și istorie*, Universitatea Regele Ferdinand I, Biblioteca Institutului de Istorie Națională, Institutul de Arte Grafice, Cluj, 1928, p. 45

creat pe baza unui etimon slav <fag=bukva>⁹, el se prezintă sub aspect fonetic specific limbii române, iar satul, de când se știe, a fost alcătuit numai din familii de români.

**Făget - Transportul unui rezervor de benzină în 1923.
În mijloc: primarul dr. Augustin Oneșan.
Colecția: Voicu Muntean (Germania).**

Ținutul Banatului de nord-est nu a fost acoperit în trecut numai cu păduri de fag, deși se pare că acestea au fost predominante. Toponimia a păstrat până în zilele noastre nume de locuri sau chiar așezări cu înțelesul de pădure¹⁰. Dintre acestea se pot aminti: *Dâmbul cu Brazii* (comuna Bata), *Părăul cu Fagi* (comuna Bata), *Părăul cu Fagu* (sat Ierșnic), *Cerăt* (sat Zolt), *Dâmbul cu Cerii* (între Curtea și Homojdia și la Birchiiș), *La Ceret* (sat Bucovăț), *Carpeni* (comuna Curtea), *Valea Carpenului* (între Curtea și Brănești), *Părăul Carpenului* (Cladova), *Copăcel* (Surduc), *Pădure* (o parte din izlazul de pășunat al satului Bătești – I.C.), *Dâmbul cu Teii* (între Căpâlnaș și Bulza și la Birchiiș), *Valea de Corn* (sat Bichigi), *La Fracsâni* (sat Țela), *La Ulmi* (sat Bichigi), *Dâmbul Nucilor* (între Căpâlnaș și Bulza), *Părăul cu Plopilor* (comuna Bata), *Plopetu* (sat Brănești), *Părăul Alunii* (sat Bichigi), *Părăul cu Nucul*, *Dealul cu Jnepe – Pă Jnepi*, *Spinii Cingiei* (spinii, în zonă, sunt asimilați cu porumbarul, păducelul – I.C., sat Gladna Română), *Părăul cu Băgrini* (Sintești), *La Molini*, *La Băgrinii lu' Dumăschin* (sat Bătești). Dacă la aceste doar câteva microtoponime, create în cea mai mare parte cu elemente lexicale latine, vechi, mai adăugăm și pe cele create de români din etimoame de alte origini ca: *Brănești*, inițial *Brăniște* și *Brezova* <v. sl. *bréza*>, avem imaginea,

9 Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Ed. Academiei, București, 1963, p. 312

10 Ioan Gh. Oltean, Ion Căliman, *Plaiul dorului și-al doinei*, în *Emilia Comișel despre folclorul românesc*, Ed. Dacia Europa Nova, Lugoj, 2003, p. 11-12

cum am mai afirmat în câteva rânduri, unui spațiu dominat de păduri, locuit, din cele mai vechi timpuri, de români.

Tocmai din aceste considerente și nu numai, numele de *zonă* a Făgetului nu trebuie să surprindă, deoarece la români nu este un fapt singular. La fel ca în nord-estul Banatului și în nordul Moldovei au existat în trecut păduri seculare de fag sau de alte specii de arbori. O dată cu încorporarea forțată a nordului Moldovei în Imperiul Austriac (1775), ținutul imens din trupul țării locuite din străvechime de români a început să figureze în actele oficiale sub numele de Bucovina, adică țara pădurilor de fag. La fel și Banatul de nord-est, pentru a-și dovedi specificitatea, a început să fie numit de oamenii din partea locului, de către bănățeni în general, de către specialiștii în etnografie, folclor, istorie, dialectologie și chiar de către autorități, *zona* Făgetului, devenind un topos natural și spiritual cu multiple valențe și semnificații, iar mai nou chiar „mica Bucovină a Banatului” sau „țara Făgetului”¹¹.

De cele mai multe ori cei ce și-au concentrat preocupările pentru cunoașterea trecutului Banatului de nord-est au încercat să acrediteze ideea conform căreia zona Făgetului și-ar fi luat denumirea doar de la fostul oppidum, district, raion, fosta plasă sau comună urbană, iar în prezent oraș Făget. În această situație adevărul se pare că este spus doar pe jumătate, chiar dacă respectiva localitate s-a impus hotărâtor mai ales începând cu secolul al XVIII-lea ca centru reprezentativ economic, social, politic, administrativ, comercial, juridic, cultural al întregului ținut, ba chiar și pentru câteva localități de pe Valea Mureșului, din actualul județ Arad, cât și pentru unele din Ținutul Pădurenilor, județul Hunedoara, care au avut și au legături apropiate cu Făgetul.

În Banat, când se vorbește despre Făget, se înțelege nu numai localitatea (azi orașul) cu acest nume, de pe cursul superior al râului Bega, din Banatul de nord-est, ci și împrejurimile sale. Pentru a numi și delimita teritoriul și localitățile din jurul Făgetului cu un termen generic, cercetătorii au recurs în timp la denumirile *ținut*, *părți*, *subzonă* și, mai nou, *zonă*. S-a impus denumirea de *zonă* întrucât este mai potrivită decât *părți* și nu sugerează organizarea administrativ-teritorială, precum *ținut* (deși se suprapune, în cea mai mare parte, peste hotarele fostului raion), recunoscându-se astfel nu numai importanța și statutul celei mai cunoscute (mediatizate) localități din acest spațiu geografic, dar și așezarea sa strategică, aproape centrală, (deci) vitală ca o inimă, la răscruci și întretăieri de drumuri, presupunând deschideri spre alte zări (văi și zone învecinate).

11 Prozatorul Sorin Titel, născut pe aceste meleaguri, la Margina, îi dedică zonei Făgetului pagini memorabile în tetralogia sa românească, între care *Țara îndepărtată* îi declanșează nostalgia copilăriei și numește metaforic un topos reprezentat de locuri și oameni din această parte a Banatului

Pentru a evita judecățile de valoare pripite, se cuvine să facem o precizare pentru a înțelege mai bine rolul factorului geografic în complexul social-istoric al Banatului de nord-est. Până la mijlocul secolului al XVI-lea existența românească pe aceste meleaguri îmbracă aspectul cel mai caracteristic pentru zonele de deal. În această privință ne stau drept mărturie documentele diplomatice emise de cancelariile regilor maghiari, cele emise de Episcopia romano-catolică a Cenadului, cât și cele ale marilor proprietari feudali care au dispus de întinse proprietăți în ținut. Mai ales la începutul secolului al XVI-lea, asemenea documente pun în lumină existența unor realități și instituții românești, care, fără nici o îndoială, preced cu mult în timp prima atestare scrisă. Ele se regăsesc cu prisosință și în toponimia și onomastica unor teritorii și locuri din zonă, mai greu accesibile populațiilor alogene și chiar stăpânitorilor maghiari. Dovadă că poporul român, retras „în vaduri rustice și așezări omenești cu socoteli scrise pe răboaje”¹², a rezistat și a putut să-și organizeze viața în conformitate cu datinile străbune, părăsind muntele pentru a-și lucra pământurile jos la țară, întorcându-se apoi în apropierea muntelui pentru locuire.

Importanța Făgetului și a spațiului colinar montan și de câmpie căruia acesta i-a dat numele crește abia din momentul dezlănțuirii luptei pentru succesiunea la tronul Regatului Ungariei și al Voievodatului Transilvaniei între gruparea zapolyeștilor și cea pro-habsburgică, iar turcii au ajuns la concluzia că pentru a controla mai bine principatul nou constituit al Ardealului și pentru a-l ține mai bine în stare de supușenie au nevoie să exercite o stăpânire efectivă și asupra Banatului nord-estic.

Deși localitatea Făget este menționată în documente destul de târziu (abia în 1548 cu castel și cetate), față de altele din zonă, sub jurisdicția sa sunt cuprinse mai multe localități cu populație românească, dintre care amintim: Bicuș, Bolozâna, Bosche, Brădețeaua, Bulvenci, Bumilești, Dobrevenga, Dreptgia, Grozești, Icușul de Jos, Telești, Ungurești, Vădana, Veța, Zericie etc. care nu se mai regăsesc astăzi.

„Mândra cetate” a Făgetului avea o mare importanță strategică, întrucât controla drumul înspre Transilvania prin Coșevița, fapt care face ca în foarte scurt timp să devină un *centru militar* disputat când de turci, când de austrieci, dar și un centru *administrativ, economic, comercial, politic, religios și cultural* pentru întreaga vale superioară a Begheiului, cât și pentru valea Mureșului din părțile Săvârșinului. După anul 1718 (pacea de la Passarovitz) cetatea își pierde treptat importanța strategică. Înainte de aceasta, însă, chiar la începutul secolului al XVII-lea Făgetul devine district

incluzând mai vechile mici districte din Banatul de nord-est: Icuș, Fârdea, Bujor, Jupaniul de Sus și Sudgea (Cladova de astăzi), iar pe la anii 1690–1700 cuprinde 42 de așezări omenești, fiind întrecut din acest punct de vedere doar de Caransebeș, fapt ce dovedește importanța sa *administrativă*. Datorită poziției sale geografice, într-o zonă colinară și la întretăiere de drumuri, Făgetul a devenit și un valoros *centru economic*, impunându-se atât prin meșteșugarii deosebiți în argăsirea, prelucrarea pieilor și cojocărit, cât și prin creșterea animalelor mari în toate satele zonei și pe poienile alpine. Acestea conduc la dezvoltarea accelerată a *comerțului*, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea localitatea obținând dreptul de a organiza opt târguri anuale. Din acest punct de vedere concura cu cele mai importante centre din imperiu, tăurașii îngreșați pe pășunile alpine cu o floră diversă și valoroasă, porcii îngreșați cu jirul din pădurile de stejar ajungând până în Austria și Germania, iar cojoacele, opincile, măturile și cozile de mături, obiectele din ceramică în tot Banatul. Începând cu secolul al XIX-lea Făgetul joacă și un rol *politic* semnificativ, dovadă stând frământările de la 1848–1849 (în zilele de 14 – 15 septembrie 1849, aici s-au întâlnit Eftimie Murgu și Iosif Bem pentru colaborarea dintre revoluționarii români și maghiari), cât și luptele pentru drepturile naționale ale românilor, oamenii din această zonă contribuind la marele act al Unirii de la 1 Decembrie 1918. Centru economic și administrativ important pentru Banatul de nord-est, Făgetul devine, începând cu prima jumătate a secolului al XVIII-lea, și un puternic *focar* de cultură, de spiritualitate și credință strămoșească. Învățămintul făgețean are o vechime de peste un sfert de mileniu, cea mai veche atestare documentară dând școala din Făget ca *școală de centru*, iar Protopopiatul este atestat la anul 1736. În secolul al XIX-lea apar primele societăți și asociații meșteșugărești care au un puternic rol național și cultural, făgețenii fiind receptivi la informație, prin abonamente la reviste și ziare ale vremii, sau la frumos, prin cultivarea obiceiurilor și tradițiilor. Încă din primii ani ai secolului al XX-lea apar la Făget și primele publicații proprii, în limbile română și maghiară și se înființează tipografii, precum și formații artistice de valoare regională și națională: coruri, fanfare, echipe de călușeri etc. Prin toate acestea localitatea își dovedește locul și importanța între așezările de renume ale Banatului, meritând să reprezinte o adevărată emblemă pentru întreaga zonă colinară în care se înscriu peste 80 de localități.

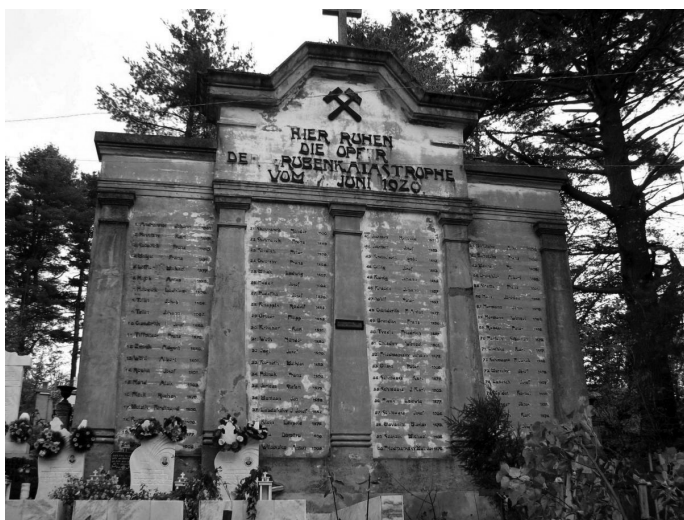
Toate acestea întăresc ideea că dealul și muntele au creat primele „Făgeturi” și au conservat cel mai bine specificul autohton românesc și nu invers, cum s-a mai afirmat și cum se încearcă a se acredita ideea. Muntele și pădurea au adunat și au ocrotit, nu au înstrăinat.

12 Victor Jinga, *Problemele fundamentale ale Transilvaniei*, vol. I, Ed. Astra, Brașov, 1945, p. 153

Dr. Mircea Rusnac
(Reșița)

Catastrofe miniere produse în Banat

Catastrofa produsă la Anina în data de 14 ianuarie 2006, soldată cu un număr de șapte morți, precum și cea de la Baia Nouă, din 7 august același an, cu alte două victime, au pus punct final unei istorii de peste trei secole a mineritului în Banat. Deși se practicase mai mult sau mai puțin intens încă din perioada stăpânirii romane (când se căutau mai ales aur, argint, cupru, plumb, zinc, fier, dar și marmură), apoi a celei maghiare din evul mediu (cupru și fier) și chiar a celei otomane, exploatarea minieră a fost folosită în mod sistematic abia după cucerirea Banatului de către austrieci.

Monumentul minerilor de la Anina, morți în catastrofa din 1920. Foto: Dușan Baiski

Deja din 1703, când Banatul încă aparținea în mod formal turcilor, austriecii trimiseseră primele grupuri de mineri care să analizeze, în regiunile Bocșa și Oravița, situația exploatărilor de cupru și fier abandonate de turci după războiul încheiat în 1699. Aceștia aveau cu ei și câte un preot romano-catolic, care le ținea slujbele în capele improvizate din lemn.

Imediat după alipirea Banatului la Imperiul habsburgic în 1718, specialiștii austrieci au mers la sigur și deja din acel an începeau să funcționeze exploatările de la Bocșa și Ciclova Montană, cărora le-au fost imediat adăugate primele instalații industriale de prelucrare a minereurilor.

Dezvoltarea industrială cunoscută în Banat mai ales după implicarea în zonă a St.E.G.-ului, care era, în a

doua jumătate a secolului al XIX-lea, una dintre cele mai mari societăți capitaliste ale Imperiului austro-ungar, s-a reflectat și în creșterea nivelului de exploatare a minelor din sudul Banatului, aflate în subordinea acestuia. Dar, la fel ca și în alte țări, unde dezvoltarea industrială începuse încă și mai devreme, aceasta avea să fie însoțită și în Banat de câteva accidente reprobabile, care vor aduce numeroase victime pe altarul progresului economic.

Un bilanț întocmit de autorități la minele din bazinul Aninei pentru intervalul 1846-1854 arată că, deja în această perioadă, accidentele mortale produse în adâncuri erau tot mai frecvente și mai grave. Astfel, erau consemnați câte un mort pentru anii 1846, 1847, 1848 și 1851, apoi doi morți în anul 1852 și opt în anul 1854, totalizând un număr de 14 morți pentru întreaga perioadă. Însă cele mai mari catastrofe produse în mineritul bănățean vor avea loc tocmai în epoca St.E.G.-ului (1855-1920).

La 7 mai 1862, o primă explozie de grizu s-a produs la Steierdorf, lăsând în urma ei un număr de 11 victime.

La 11 decembrie 1884, o nouă explozie a avut loc la Steierdorf (Anina), la puțul Colonie, soldându-se cu decesul a 47 de mineri.

În 1893, tot la Anina, dar la mina Thinfeld, au murit asfixiați un număr de 42 de oameni.

În 1896 intra pe scenă și Domanul din vecinătatea Reșiței. În acel an, la puțul Széchenyi de acolo s-a produs cea mai mare catastrofă minieră din sudul Banatului din întregul secol al XIX-lea. A avut loc o explozie de gaze de mină, care a răpus viețile unui număr de 117 muncitori.

Secolul al XX-lea a debutat cu alte două catastrofe, produse tot la Doman. Mai întâi, în 1905, într-un accident petrecut acolo, au pierit un număr de 20 de mineri.

În 1908, tot la mina de cărbune de la Doman, a avut loc un nou accident, soldat de această dată cu 13 victime. Acest dezastru a avut și alte consecințe serioase, întrucât numeroși mineri au hotărât în urma producerii lui să părăsească Domanul și Reșița, iar mina a trebuit să fie închisă.

În 1919, o nouă explozie s-a produs în mina Thinfeld de la Anina, provocând moartea a 22 de lucrători.

Iar la 7 iunie 1920, tot la Anina (Steierdorf), la puțul Ferdinand, a avut loc cea mai mare catastrofă minieră din întreaga istorie a sud-estului Europei. Mai multe tone de dinamită au fost neglijent depozitate în acest puț, producându-se o explozie care a determinat moartea a 217 oameni! Pentru acești mineri germani și români, dispăruți în adâncuri în procesul de exploatare a zăcămintului, în cimitirul din Anina a fost ridicat un impunător monument, pe care sunt gravate toate cele 217 nume ale victimelor.

În perioadele următoare nu au mai avut loc alte catastrofe de asemenea proporții sau, cel puțin în vremea comunismului, acestea nu au fost făcute publice. Astfel încât putem aprecia faptul că, în catastrofele amintite

mai sus, s-au produs, între 1846 și 1920, un total de 503 victime, număr neegalat de nicio altă perioadă istorică. Însă doar dezastrul din 1920 a făcut aproape jumătate din totalul victimelor acestei perioade (43,14%).

Conform datelor adunate de un pasionat cercetător al istoriei mineritului, Cristian Mosoroceanu, mai mult de 2.000 de oameni au pierit de-a lungul timpului numai în urma accidentelor și catastrofelor produse la minele din Anina. Cifra aceasta este cu siguranță mult mai mare, întrucât ea nu îi cuprinde pe morții din perioada comunistă, când bilanțul accidentelor miniere era ținut secret.

Prin urmare, accidente din 2006 au fost, sperăm, cele din urmă dintr-o lungă serie neagră, care a însângerat trecutul industrial al Banatului.

Bibliografie

Ion Păsărică, Monografia Uzinelor de Fier din Reșița și frumusețea naturală a împrejurimilor, București, 1935;
Din istoria cărbunelui. Anina 200, Reșița, 1991;
Georg Hromadka, Scurtă cronică a Banatului montan, 1995;
<http://povestidangheorghe.blogspot.com/2008/03/sufletele-pierdute-in-adancuri-am.html>.

Ion Păsărică – Catastrofa minieră din 1920:

„Cea mai mare catastrofă minieră din sudul Europei s-a întâmplat la puțul Ferdinand din Anina, la 7 iunie 1920.

Este un caz unic, produs prin explozia de dinamită și nu de gaz metan CH₄.

Cauza însăși a exploziei a rămas necunoscută; s-ar putea însă atribui relei depozitări care a provocat aprinderea de la sine, ori unui act de răzbunare.

În timpul războiului mondial, comandantul militar dispusese ca dinamita să se depună în interiorul minei. În acest scop, s-au construit magazii necesare în prima galerie, la cca. 60 m adâncime.

În ziua catastrofei se aflau în magazia principală 3.000 kg dinamită, iar în magazia de manipulație, care a explodat, numai 30 kg.

Dinamita din magazia principală a rămas intactă, altfel catastrofa ar fi luat proporții enorme.

Numărul morților a fost și așa destul de mare, fiindcă exploziunea s-a întâmplat înainte de ora 22, tocmai la schimbarea echipelor, când lucrătorii erau strânși la ieșire.

Detonațiunea a produs printre ei o panică grozavă.

D. ing. Johann Novy, care conducea salvarea cu cel mai mare curaj, a fost primul care s-a introdus în gazul otrăvitor din mină și a organizat echipele de salvare.

Numărul total al morților a fost de 217.

În amntirea acestei nenorociri, Societatea a ridicat pe mormântul lor comun un impozant monument.” (Ion Păsărică, op. cit., p. 46)

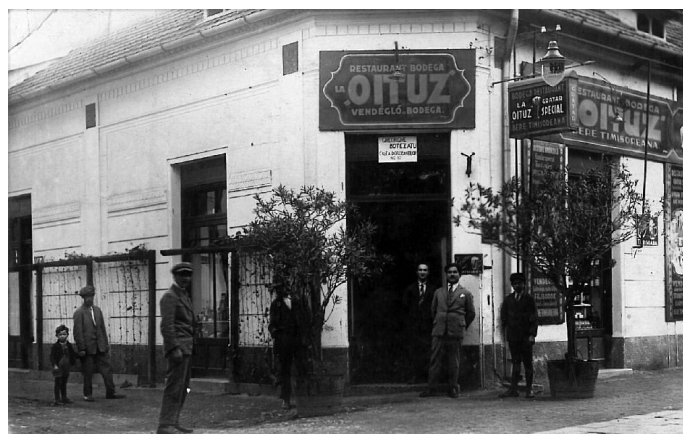
Dr. Ioan Hațegan

(Timișoara)

Prin Timișoara de altădată...

Hanuri, crâșme, birturi

Din cronică și documente îngălbenite de vremuri răzbat până la noi ecouri ale vieții sociale și chiar ale petrecerilor ce se încingeau odinioară. Pentru perioada evului mediu acestea sunt extrem de reduse și putem doar intui existența unor hanuri și crâșme. O mențiune la globe-trotterul otoman Evlyia Celebi atestă producerea unor băuturi ca miedul și vinul, produse și băute de creștini. Turcii otomani aveau interdicție la băuturi.

Restaurantul „Oituz“, carte poștală ilustrată.
Sursa: Internet

Date interesante avem însă pentru veacul al XVIII-lea, căci administrația imperială habsburgică veghea asupra tuturor aspectelor vieții supușilor. Iar veniturile obținute din monopolul asupra vânzării băuturilor aduce venituri serioase. Încă în anul 1718 este amintită o fabrică de bere la Timișoara, care-și desfășura produsele atât prin intenționa cazarmilor cât și prin cele 11 localuri arendate de privați în anul următor. Numele acestora are parfumul epocii: „La pomul verde”, „La cheia de aur”, „La ingerul alb”, „La coroana de aur”, „La trompetistul”, „La cerbul de aur”, „La crucea albă”, „La boul alb”, „La leul de aur”, „La vulturul de aur”, „La Căluțul (mânzul) de aur”, toate în cartierul Cetate. Lor li se adaugă opt birturi cu firmă, dar și alte patru în cartierul Palanca Mare și unul în Palanca Mică – acestea dispărând odată cu cartierele respective după anul 1740. Toate acestea vor continua să existe și peste jumătate de veac, iar șase din primele 11 vor atinge mijlocul veacului al XX-lea. Unele se vor muta în alte locații cu tot cu firmă, vor fi arendate de unii și alții, dar vor deveni cunoscute și – unele – chiar celebre, nu numai pentru cheflii timișoreni dar și pentru majoritatea străinilor ce vizitează cetatea.

Cafenele în veacul al XVIII-lea

Obiceiul de a bea cafea este amintit în Timișoara încă în secolul al XVII-lea, iar vienezii încep să o bea imediat după asediul Vienei din 1683, atunci când un întreprinzător adună sacii cu cafea lăsați de otomani în retragere și deschide o primă cafea. De atunci obiceiul se răspândește rapid în tot imperiul. La Timișoara moda cafenelelor atinge apogeul pe la mijlocul veacului al XVIII-lea, atunci când numărul acestora crește vertiginos. Astfel, între anii 1744 și 1751 este amintită cafeaua lui Baidalli. La 1751 primăria ortodoxă refuză cererea lui Lorenzo Granzini de a deschide o cafea cu cafea, rosoglio și băuturi pentru că în Fabric erau deja două. În anul 1765 erau trei cafenele în Cetate: ale lui Barth, Delbiondo și Magdeburg, iar guvernatorul Soro interzice acestora să cânte lăutarii după orele 22, deși puteau ține deschis până la miezul nopții. În cartierul Fabric cele mai cunoscute erau cafenelele *Păunul de aur* și *La regele englez*, în timp ce în Iosefin făcea furori cafeaua *Corabia (de aur)*. În anii 1780 cea mai bună cafea din cetate era cea a lui Demelmayer. Un ordin al administrației din anul 1783 interzice proprietarilor de cafenele să permită jocul de cărți după orele 23 sau duminicile și sărbătorile legale înainte de orele 11, iar contravenienții vor fi amendați cu 12 florini. Modul jocului de cărți devenise o patimă în acest veac. Că fenomenul devenise acaparator, o demonstrează și ordinul administrației orașului de a interzice următoarele jocuri: *Pharao*, *Landsknecht*, *Ramșli*, *Ferbli*, *Trent-Quarter*, *Moliera*, *Sincere*.

„La Căluțul de Aur“ sau „La Mânzul de Aur“ (Goldene Rossl, Arany Csikó)

Prima mențiune asupra unui han cu firma *Goldene Rossl* apare la 11 septembrie 1719. Peste doi ani văduva – proprietară Devaldin, se recăsătorește cu cârciumarul de la *Lebăda albă*. În 13 noiembrie 1744 i se permite consilierului local Supper să transfere firma în casa lui nou construită (pe locul de azi al C.E.C. din str. Telbisz). Două secole va exista firma, hanul, cafeaua *La căluțul de aur* în acest loc și doar anii '80 ai secolului XX vor duce la dispariția acestui celebru local timișorean. Celebru datorită așezării sale în fața intrării la cazarma Transilvaniei, frecventat de soldați și ofițeri, dar și de clasa mijlocie a orașului, hanul va prospera continuu. Arendașii acestuia se schimbă din când în când, dar faima îi merge mai departe. Într-un anuar de adrese din 1901 este amintit Georg Holz drept proprietar al hanului și restaurantului, așezat pe strada Báthory la nr. 7, azi strada Praporgescu. Un raport al primăriei din anul 1902 află aici 3 camere de oaspeți

la parter, cu prețul între 1,20 și 2 coroane, dar constată și existența restaurantului. Clădirea era iluminată cu gaz și încălzită cu lemne, iar personalul vorbea maghiara și germana. Raportul camerei de Comerț și Industrie din Timișoara află, în anul 1909, șapte camere la primul etaj, restaurantul la parter, totul deservit de doar doi angajați, iar numărul celor găzduiți aici într-un an a ajuns la 150 de oaspeți. O intrare monumentală îi îndemna pe cei doritori să intre, iar tradiția orașului mai păstrează întâmplări savuroase petrecute aici în răstimpul a două secole.

„La Cerbul de Aur“ (Zum Goldenen Hirsch, Arany szarvashoz)

Prima mențiune este din septembrie 1719 și îl consemnează pe Johann Bäckel drept arendaș al firmei. Peste ani, pe 9 decembrie 1740, consilierul local Leibnitzer cumpără casa *Cerbul* de la ordinul iezuiților cu 3.500 de florini pe care-i va plăti în trei ani. De acum încolo *La cerbul de aur* va fi în acest loc din Piața Sf. Gheorghe colț cu strada A. Pacha (localul cu frizeria și cu sediul „*Evenimentului Zilei*“). Peste ani localul îi aparține văduvei consilierului Leibnitzer (1754), dar, în timp, și altora. În anul 1842 clădirea și localul (considerat a fi de categoria I) vor fi complet restaurate, dar își vor păstra faima. La începutul veacului XX era cunoscut și sub numele de *Hotel Lenz*, proprietar care într-o reclamă din anul 1901 se laudă că *Cerbul de Aur* este situat în centrul orașului, are în față o stație de tramvai, iar în camere are lumină electrică; camera costă de la 1 coroană și 40 de heleri în sus pentru că este de prim rang. Restaurantul și cafeaua sunt la parter și au devenit locul de întâlnire al „intelighenției” și al clasei mijlocii din oraș și din întreaga zonă. Localul avea și un personaj pitoresc: Jonathan, acesta a intrat aici în tinerețe ca piccolo, apoi a devenit chelner, iar în primele decenii ale veacului XX era deja „bossul” care primea doar plata consumației. Raportul Camerei de Comerț timișorene consemnează pentru anul 1902 existența a 16 camere la primul etaj și a 18 la cel de-al doilea, încălzire cu lemne, dar cu iluminat electric, cu prețuri între 1,20 și 10 coroane, cu restaurant și cafea și cu personal ce vorbește mai multe limbi. În anul 1909 numărul camerelor este același, al personalului de 21 angajați, iar numărul oaspeților de 2.166. Deceniul al treilea al secolului conservă tradiția. La începutul următorului deceniu publicistul timișorean Victor Orich publică în ziarul *Temeswarer Zeitung* din 13 mai 1932 un necrolog al hotelului, semn că faima îi apusese deja. În 1935 localul aparține lui Martin Frombach, iar războiul și urmările sale închid ciclul. Folosit încă o vreme ca restaurant *Agronomul* clădirea găzduiește apoi locuințe pentru chiriași și spații comerciale.

Preot dr. Valentin Bugariu
(Birda)

Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi. Biobibliografie (1943-2002)*

În articolele comemorative ne-au atras atenția două afirmații care amintesc de viața și activitatea științifică a Părintelui Profesor Aurel Jivi, personalitate marcantă a istoriei bisericești și a dialogului ecumenic: „mentorul nostru”¹ și „prelegere magistrală”². Cele două afirmații stau mărturie asupra misiunii Părintelui Profesor care a rămas în conștiința studenților, masteranzilor și doctoranzilor ca un Magistru al istoriei Bisericii.

Părintele Aurel Jivi s-a născut în 2 august 1943 în casa lui Aurel și Alexandra Jivi din Chișoda, jud. Timiș. În anii 1958-1963 a fost elev la Seminarul Teologic din Caransebeș, apoi student teolog la Institutul Teologic din Sibiu (1963-1967). Datorită pregătirii deosebite în perioada anilor 1967-1970 a urmat studii doctorale la Institutul Teologic din București la specialitatea Bizantinologie (principal) și Istoria Bisericească Universală și Patrologie (secundar). Aici i-a avut ca îndrumători pe: Prof. Dr. Alexandru Elian, Pr. Prof. Dr. Ioan G. Coman și Pr. Prof. Dr. Ioan Rămureanu. A beneficiat de o bursă de documentare în Istoria Bisericii la „Episcopal Theological School” din Cambridge-Massachusetts și la „Mc. Cormick Theological Seminary” din Chicago, unde a obținut diploma de master cu teza: „Orthodox Theological Education in America”, 1973, 60 p. (mss. datilografiat)³.

Reîntors din America, a susținut la Institutul Teologic din București teza de doctorat în teologie cu tema: „*Ortodoxia în America și problemele ei*” (1980, 203 p.).

* În 14 septembrie 2016, a fost cinstit, în Parohia Birda, Anul Omagial al Educației religioase prin lansarea volumului: Aurel Jivi, *Istoria Bisericească Universală*, Ediție îngrijită de Valentin Bugariu, Editura Sitech, Craiova, 2016, 456 p. Studiul acesta reprezintă o introducere în opera celui comemorat.

1 Constantin Itu, „*Biserica Primară în viziunea Părintelui Profesor Dr. Aurel Jivi*”, în vol. Ion Alexandru Mizgan (coord.), *In memoriam Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi (1943-2002)*, Editura Lumina, Oradea, 2003, p. 54. (Se va prescurta în continuare „*Biserica Primară în viziunea...*”).

2 Petrică Zamela, „*Vivat memoria profesores Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi*”, în vol. Ion Alexandru Mizgan (coord.), *In memoriam Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi (1943-2002)*, Editura Lumina, Oradea, 2003, p. 143.

3 Aurel Pavel, „*Activitatea publicistică, didactică-științifică și ecumenică a Părintelui Profesor Doctor Aurel Jivi*”, în rev. „*Revista Teologică*”, XII (84), nr. 4, 2002, p. 39. (Se va prescurta în continuare „*Activitatea publicistică, didactică-științifică și ecumenică...*”).

Această etapă a devenirii științifice a fost consemnată de presa bisericească. Teza de doctorat a fost prezentată în ziua de joi, 9 septembrie 1982. Examenul a fost susținut în fața unei comisii formată din: Pr. Prof. Dr. Dumitru Radu, prorectorul Institutului (președinte); Pr. Prof. Dr. Ioan Rămureanu (coordonator științific); Arhid. Prof. Dr. Constantin Voicu, rectorul Institutului sibian; Pr. Prof. Dr. Nicolae Șerbănescu și Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu (membrii). Cu acest prilej, Pr. Prof. Ioan Rămureanu a subliniat două caracteristici ale contribuției doctorandului și anume: ineditul subiectului și acribia acestuia în alcătuirea lucrării realizate în 203 p. dispuse în 13 capitole: „Până în prezent nu avem o lucrare în vreo limbă de circulație internațională, care să prezinte științific și unitar și, pe cât posibil, complet, istoricul și situația actuală a Bisericilor Ortodoxe existente azi în Statele Unite ale Americii și Canada. [...] D-l Jivi are meritul deosebit că ne prezintă, pentru prima oară într-o lucrare unitară, istoricul și situația prezentă a tuturor Bisericilor Ortodoxe din America, cu multiplele lor probleme. Și meritul este mai mare pentru că lucrarea se impune printr-o cercetare temeinică, bine documentată și adusă la zi, autorul folosind cele mai bune studii și articole referitoare la Bisericile Ortodoxe din America, în limbile română, engleză, franceză, germană, rusă, precum și materialul documentar existent în arhiva Administrației Patriarhale Române și arhiva Arhiepiscopiei Sibiului”⁴. Pentru aceste merite deosebite tânărul lector Aurel Jivi a fost declarat doctor în teologie, fiind cel de-al 44 doctor al Institutului Teologic.

Începând din 1 octombrie 1973 a fost numit asistent la secția istorică a Institutului Teologic din Sibiu, încredințat cu suplinirea catedrei de Istoria Bisericească Universală (1981-1983), iar din 1 oct. 1983 până la 1 nov. 2002 profesor titular⁵.

A contribuit din plin la ridicarea prestigiului Institutului devenit după 1990 Facultate de Teologie. Un apropiat colaborator dă mărturie în acest sens: „Avându-l colaborator apropiat în acești ultimi doi ani, trebuie să mărturisesc faptul că, tot ceea ce s-a făcut bun în facultatea noastră i se datorează în mare parte lui. Nu și-a restrâns preocupările doar la sfera responsabilităților ce le-a avut în calitate de șef de catedră, ci s-a implicat în egală măsură și în problemele administrative și gospodărești, și nu mai puțin în cele care vizează educația și formarea duhovnicească a studenților”⁶.

Un moment festiv din anul universitar îl reprezintă pentru învățământul teologic prăznuirea Sfinților Trei

4 *** „*Un nou doctor în teologie: Lector Aurel Jivi*”, în rev. „*Studii Teologice*”, 1983, nr. 1-2, p. 104-106.

5 Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, Ediția a III-a revăzută și adăugită, Editura Andreiana, Sibiu, 2014, p. 325.

6 Dumitru Abrudan, „*In memoriam Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi*”, în rev. „*Revista Teologică*”, XII (84), nr. 4, 2002, p. 35.

Ierarhi (30 ian.). Cu acest prilej în toate școlile teologice au loc manifestări religios-culturale compuse din participarea la Sfânta Liturghie și audierea unei conferințe. La această dată, cronicarul știrii menționează momentele zilei. Din cadrul acesteia amintim consemnarea comunicării făcute și a rolului ei în educarea tinerilor: „Sfinții Trei Ierarhi pot fi preamăriți pentru pilduitoarea lor viață creștină, pentru temeinica lor cugetare teologică, pentru desăvârșitele formulare liturgice creștine pe care ni le-au lăsat și pentru alte calități și realizări, vorbitorul – Pr. Prof. Dr. Teodor Bodogae – oprindu-se asupra unor pagini care ilustrează umanismul creștin al acestor Sfinți Părinți”⁷.

Tot o contribuție la cunoașterii Școlii Teologice de la Sibiu a fost realizată prin portretizarea înaintașilor de la catedră. Un izbutit medalion este închinat Părintelui Prof. Dr. Milan Șesan, precursorul de la catedra de Istoria Bisericească Universală. Vom reda pentru exemplificare doar concluzia ucenicului din acea vreme: „Funcțiile didactice le-a combinat cu o intensă și prestigioasă activitate științifică al cărei rol îl constituie cele 275 de lucrări și referate de specialitate istorică, teologică și ecumenistă publicate în reviste sau volume românești și străine, 692 de articole de popularizare istorice și teologice din reviste din țară și străinătate, 100 de articole despre Conferința Creștină pentru Pace, 87 articole omagiale, peste 880 de recenzii și note bibliografice, 970 de conferințe, cuvântări și predici. Numărul articolelor substanțiale publicate în reviste din străinătate este de 36”⁸.

După 1990 a participat la înființarea și consolidarea învățământului teologic superior din Transilvania și Banat. A fost, în acest sens, profesor asociat la Facultățile de Teologie din Oradea (1991-2002), Timișoara (1993-2002) și Caransebeș (1999-2001). La Teologia din Oradea a contribuit la ridicarea nivelului științific, elaborând studii care au apărut în volumele editate de Facultate: „Dascăli bănățeni ai Academiei Teologice din Oradea”, în vol. *Academia Teologică din Oradea*, 1995, p. 43-46; „Sinoadele unioniste de la Lyon (1274) și Ferrara-Florența (1438-1439)”, în vol. *Teologie, istorie, viață bisericească*, 1998, p. 71-80. Prezența la Oradea s-a datorat unei prietenii mai vechi încheiate cu episcopul Ioan Mihălțan din vremea petrecută împreună la Institutul din Sibiu⁹. Episcopul Oradiei

7 Aurel Jivi, „Prăznuirea Sfinților Trei Ierarhi: 30 ianuarie 1980 – la Institutul teologic de grad universitar din Sibiu”, în rev. „*Studii Teologice*”, 1980, nr. 3-6, p. 569.

8 Aurel Jivi, „Părintele Profesor Dr. Milan Șesan la împlinirea vârstei de 70 de ani”, în revista „*Mitropolia Ardealului*”, 1980, nr. 4-6, p. 940.

9 Absolvenți ai Institutului, P. S. Ioan Mihălțan în 1951, Pr. Prof. Aurel Jivi în 1967, o perioadă colegi în corpul profesoral (1973-1990). Cf. Mircea Păcurariu, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu (1786-1986)*, Tipografia Eparhială, Sibiu, 1986, p. 195.

confirmă în scris această legătură sufletească: „După aceea, prin căsătoria cu doamna Liliana Jivi, profesoară de limba engleză, ne-am aflat mai apropiați sufletește și datorită unei bune înțelegeri între cei doi soți, păstrându-și un respect reciproc și dragoste creștinească”¹⁰.

La Timișoara a susținut cursuri și seminarii la disciplina Istoria Bisericească Universală, a examinat studenții în cele două sesiuni de examene, a îndrumat pe tinerii teologi la serviciile liturgice, participând alături de aceștia la Sfânta Liturghie, rostind nu de puține ori Simbolul de credință. A coordonat științific mai multe teze de licență în teologie. A fost preocupat de formarea și consolidarea corpului profesoral. Cu începere din 1994 a fost membru în Comisile de concurs pentru completarea posturilor didactice: Pr. Lect. Eugen Jurca, Pr. Asist. Nicolae Morar (1994); Pr. Lect. Vasile Itineanț, Conf. dr. Petru Bona (1996), iar Păr. Nicolae Morar a fost admis lector; Pr. Lect. Viorel Dorel Cherciu și Asist. Cornel Toma (1997)¹¹.

În cadrul Universității „Eftimie Murgu” din Reșița a luat ființă în 1998 o secție de Teologie Didactică la propunerea Înaltpreasfințitului Laurențiu Streza, pe atunci episcopul Caransebeșului. Părintele Prof. Aurel Jivi s-a alăturat din 1999 corpului didactic, ridicând prin participare valoarea pedagogică a actului educativ de aici.

Ca profesor a ținut cursuri și seminarii la nivel de licență, master și doctorat, a participat la examenele de admitere la cele trei cicluri de studii teologice, dar și la examenele semestriale de verificare a cunoștințelor, îndrumând studenții, masteranzii și doctoranzii în elaborarea tezelor¹². În activitatea didactică s-a înscris și colaborarea dintre Teologia de la Sibiu cu instituții similare din Bath și Liverpool (Anglia), dar și stadii de cercetare a doctoranzilor la Oxford și Mirfield-Leeds.

Un beneficiar al acestor schimburi interculturale își amintește de această experiență. „Acest stagiul a fost realizat între Facultatea de Teologie din Sibiu, College of the Resurrection, Mirefield și Parohia anglicană din Haydock, (un mic orașel aflat între orașele Liverpool și Manchester), inițiat și realizat de regretatul teolog și profesor Aurel Jivi în colaborare cu părintele Paul Nener din Haydock, mi-a deschis noi orizonturi și mi-a dat multe răspunsuri cu privire la abordarea problematicilor Bisericii în raport cu societatea actuală, aflată într-un

10 † Ioan Mihălțan, Episcopul Oradiei, Bihorului și Sălajului, „Părintele Profesor Aurel Jivi așa cum l-am cunoscut”, în vol. Ion Alexandru Mizgan (coord.), *In memoriam Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi (1943-2002)*, Editura Lumina, Oradea, 2003, p. 7.

11 Universitatea de Vest din Timișoara, Facultatea de Litere, Filosofie și Istorie, Specializarea Teologie Ortodoxă, „*Raport de evaluare academică*”, în revista „*Altarul Banatului*”, 1997, nr. 4-6, p. 169-171.

12 Aurel Pavel, „*Activitatea publicistică, didactică-științifică și ecumenică....*”, p. 46.

proces progresiv de secularizare și desacralizare¹³4.

A fost mereu preocupat de introducerea unor cursuri noi:

- „*Church and Society in the First Three Centuries*”, pentru studenții de la Bath Spa University College, Anglia, afiliați la Facultatea de Teologie în cadrul schimburilor SOCRATES (semestrul de primăvară, 1999).

- „*Introduction to Orthodoxy*”, pentru aceeași Universitate (semestrul de primăvară, 2000).

- „*Biserica în lumina Actelor Martirice*” – curs pentru studenții de la Ciclul de Studii Aprofundate.

- „*Introducere în Metodologia Istoriei bisericești*” pentru studenții de la Ciclul de Studii Aprofundate (1999-2000)¹⁴.

O componentă importantă a activității didactice a reprezentat-o participarea la congrese și simpozioane internaționale și naționale la care a prezentat câteva referate deosebit de interesante, fie că a realizat cronica unor astfel de manifestări.

Selectiv vom menționa câteva:

La Sibiu, în 7 noiembrie 1979, a sosit pastorul Kukas Visser, directorul Comisiei „*Credință și Constituție*” a Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Înaltul oaspete a asistat pe 8 noiembrie la Sfânta Liturghie oficiată de Înaltpreasfințitul Nicolae în Catedrala mitropolitană. Apoi a vizitat Institutul Teologic unde a expus conferința: „*A mărturisii împreună credința apostolilor*”¹⁵.

Miercuri, 28 noiembrie 1979 a fost organizată la Institutul Teologic din Sibiu a 34-a Conferință teologică interconfesională având ca temă generală: „*Importanța și rolul Mărturisirii de credință în teologia și viața Bisericii*”. Din prezidiul Conferinței a făcut parte și dl. Aurel Jivi, lector¹⁶.

La cea de-a 40-a Conferință, dl. Aurel Jivi a susținut referatul principal cu tema: „*Iisus Hristos – viața lumii*”. În cadrul alocuțiunii, autorul a reușit să facă legătură între Hristos și lume prin Euharistie: „Liturghia trebuie să fie continuată în viața de fiecare zi, fără această continuare ea rămânând incompletă. Jertfa euharistică trebuie să se extindă în sacrificiile personale pe care le facem pentru cei

13 Vasile D. Suci, „*Mărturisiri...*”, în vol. Vasile D. Suci (coord.), *Vatră nouă 2000-2015. Factor de cultură și spiritualitate în cadrul comunității din Giarmata Vii*, Editura Partoș, Timișoara, 2015, p. 231-232.

14 Aurel Pavel, „*Activitatea publicistică, didactică-științifică și ecumenică...*”, p. 46.

15 Aurel Jivi, „*Vizita pastorului Lukas Vischer directorul Comisiei «Credință și constituție» a Consiliului Ecumenic al Bisericilor la Sibiu*”, în revista „*Mitropolia Ardealului*”, 1979, nr. 1-3, p. 200.

16 Aurel Jivi, „*A 34-a Conferință teologică interconfesională, Sibiu, 28-29 nov. 1979*”, în revista „*Studii Teologice*”, 1980, nr. 1-2, p. 250.

aflați în nevoie. Întrucât Liturghia înseamnă participare la eliberarea de puterile răului, continuarea Liturghiei în viața de fiecare zi înseamnă o continuă eliberare de structurile nedreptății și exploatării, înseamnă crearea unei comunități a dragostei între oameni”¹⁷.

În ianuarie 1980, Dl. Lect. Aurel Jivi a participat pe parcursul a două zile, 22-24, la o întâlnire regională a reprezentanților școlilor teologice din Europa răsăriteană organizată de Programul pentru Educație Teologică din cadrul Consiliului Ecumenic al Bisericilor. Cu această ocazie a prezentat referatul intitulat: „*Contextul românesc-Educația teologică în Biserica Ortodoxă Română*”. Cea de-a doua zi a fost dedicată lucrărilor pe secții. La secția a III-a „*Dimensiunile ecumenice ale educației ecumenice*”, reprezentantul Bisericii Ortodoxe Române și membru al Comisiei Programului pentru Educație Teologică „a arătat importanța pe care o are pentru înțelegerea ecumenică a creștinilor educarea tinerilor în spiritul păcii. Unele din ideile exprimate de către reprezentantul Bisericii Ortodoxe Române au fost incluse în raportul secției a III-a”¹⁸.

În semestrul de primăvară al anului 1986 (7 martie-30 mai) a ținut la Institutul Teologic din Pittsburg, Pennsylvania, cursul „*Creștinătatea Ortodoxă Răsăriteană*” la care au participat studenți de diferite confesiuni: prezbiterieni, anglicani, luterani și metodiști¹⁹.

În 24-28 noiembrie 1986, în cadrul Academiei Teologice din Sofia, C. Diac. Prof. Dr. Aurel Jivi a prezentat referatul: „*Creștinismul pe teritoriul României până în secolul al IX-lea*”. Această comunicare s-a înscris în lucrările Simpozionului Internațional de Teologie organizat de Patriarhia Bulgară și Academia Teologică²⁰.

În cursul anului 1987, Diac. Prof. Aurel Jivi a participat la Congresul Internațional al Facultăților de Teologie Ortodoxe, care a avut loc la Brooklin, Massachusetts, între 30 august-4 septembrie. Aici a prezentat tema: „*Relevanța Sinodului VII ecumenic*”²¹. În 9 noiembrie-4 decembrie a luat parte la programul intitulat: „*Rolul religiei în Statele Unite*”, organizat de Agenția Statelor Unite pentru Informații pentru creștini și musulmani din Costa Rica, Jamaica, Nigeria, România și Surinam.

Aceeași participare a avut-o Părintele Profesor Jivi și după 1990, între 14-20 mai 1990, Moscova, la consfătuirea

17 Aurel Jivi, „*Iisus Hristos – viața lumii, referat principal la a 40-a Conferință teologică interconfesională*”, în revista „*Studii Teologice*”, 1983, nr. 1-2, p. 117.

18 Aurel Jivi, „*Întâlnire pregătitoare a Consultanței pentru educație teologică în Europa (Berlin, 22-24 ian. 1980)*”, în revista „*Biserica Ortodoxă Română*”, 1980, nr. 1-2, p. 40.

19 Aurel Pavel, „art. cit...”, p. 46.

20 Aurel Jivi, „*Participarea unei delegații ortodoxe române la Simpozionul Internațional de la Sofia (Bulgaria)*”, în revista „*Biserica Ortodoxă Română*”, 1987, nr. 1-2, p. 44.

21 Aurel Pavel, „art. cit...”, p. 47.

cu tema: „*Noi evoluții în Europa Centrală și Răsăriteană; impactul lor asupra mărturiei Bisericii*”. În cadrul acesteia a fost moderatorul unei secțiuni. Acesteia i-au urmat alte întruniri: Haslev (Danemarca, 11-14 sept. 1990); Mühlheim (Ruhr, Germania, 19-21 oct. 1990); Lübbecke (Germania, 3-7 feb. 1991); Mirefield, Oxford (Anglia, 16 sept.-9 nov. 1991); Detroit (S. U. A., 6 feb.-5 mart. 1992); Maarat Saydnaya (Siria, 7-13 mai 1998); Harare (Zimbabwe, 13-17 dec. 1998); Geneva (Elveția, 27 aug.-3 sept. 1999).

De la începutul dialogului dintre Biserica Ortodoxă și Alianța Mondială a Bisericilor Reformate a făcut parte din partea Bisericii Române la toate întrunirile: Basel (1988); Minsk (1990); Limasol (Cipru, 8-13 ian. 1994); Chambesy (Elveția, 7-8 apr. 1995); Aberdeen (Scoția, 10-14 iunie 1996); Zakynthos (Grecia, 16-21 iun. 1998); Chambesy (12-15 feb. 1999).

În cadrul participărilor de la Mirefield și Oxford a susținut mai multe prelegeri: „*Importanța sinoadelor ecumenice*”; „*Relații între ortodocși și protestanți în secolele XVI-XVII*”; „*Activitatea religioasă și socială a Bisericii Ortodoxe Române după Revoluția din Decembrie 1989*”. În cadrul Departamentului de Studii Religioase a Universității din Leeds a vorbit despre: „*Momente mai semnificative ale istoriei Bisericii Ortodoxe Române*”.

Sudenților de la Oxford le-a vorbit despre: „*Noile probleme care stau în fața Bisericii Ortodoxe Române în contextul schimbărilor din România*”; „*Istoria și situația actuală a Bisericii Ortodoxe Române și a învățământului teologic*” și „*Relațiile Patriarhului Chiril Lucaris cu românii în contextul raporturilor dintre ortodocși, romano-catolici și protestanți în secolul al XVII-lea*”.

În cadrul Academiei Teologice Laice din Michigan (S. U. A., 6 feb.-5 mart. 1992) a ținut următoarele prelegeri: „*Biserica Ortodoxă în epoca sinoadelor ecumenice*”; „*Relațiile dintre ortodocși și catolici după schismă*”; „*Relațiile dintre ortodocși și protestanți în sec. XVI-XVII*”; „*Privire generală asupra istoriei B. O. R*” și „*Relațiile dintre ortodocși și protestanți în timpul războiului de 30 de ani*”.

Între 12-18 oct. 1997 a participat la al XI-lea Congres Internațional „*Tesalonicul creștin: un oraș în care Răsăritul și Apusul se întâlnesc*”. În cadrul acestuia, a prezentat comunicarea: „*Românii despre Sfântul Grigorie Palama și despre isihasm*” (17 p. dactilo.)²².

O slujire aparte l-a reprezentat contribuția la dezvoltarea presei bisericești locale și centrale. La Sibiu a fost redactor adjunct al foii șaguniene „*Telegraful român*”, iar între anii 1995-2002 a fost redactor responsabil al „*Revistei Teologice*”, revista teologică a Mitropoliei Ardealului. A fost colaborator apropiat al „*Mitropoliei Ardealului*” de la Sibiu, „*Mitropoliei Banatului*” și al „*Îndrumătorului bisericesc*” de la Timișoara, al

22 Aurel Pavel, „art. cit...”, p. 47-48.

„*Mitropoliei Moldovei și Sucevei*” și al „*Îndrumătorului bisericesc*” de la Roman, publicațiile Mitropoliei Moldovei. A publicat și în revistele de la București, „*Biserica Ortodoxă Română*” și în revista Institutelor Teologice din Patriarhia Română, „*Studii Teologice*”.

Din cuprinsul acestor publicații am observat că, alături de studiile de specialitate, Părintele Profesor a dus și o susținută muncă de gazetar bisericesc. În sumarul publicațiilor îl întâlnim cu articole care fac referire la cronică Institutului din Sibiu, referate ale întrunirilor ecumenice, editoriale. Într-un editorial părintele autor vorbește de teologia solidarității și slujirea creștină: „*Teologia solidarității Bisericii cu lumea își are temei în iubirea lui Dumnezeu față de lume, pentru a cărei mântuire a trimis pe Fiul Său, care n-a venit în lume «să I se slujească, ci ca să slujească El și să-și dea viața răscumpărare pentru mulți» (Mt. 20, 28). Slujirea creștină nu reprezintă o acțiune complementară față de comunitatea noastră în Hristos, ci este o expresie indispensabilă a acelei comunități care își are izvorul în viața liturgică a Bisericii. «Țelul final al slujirii creștine este mântuirea omului. Însă sărăcia, oprimarea și lipsurile materiale constituie adesea un obstacol care primejduiește mântuirea omului... Prin urmare, slujirea creștină cuprinde nevoia de a elibera omenirea de tot ceea ce oprimă, înrobește și desfigurează chipul lui Dumnezeu și făcând aceasta deschide calea spre mântuire. În acest sens, slujirea este eliberare spre mântuire»²³...“.*

O latură puțin cunoscută a Părintelui Profesor a fost cea de predicator al Cuvântului Scripturii, fie ca laic, fie ca diacon și preot. O astfel de contribuție o avem din paginile unei reviste. Într-o astfel de predică tematică sunt dezvoltate cele două valori ale Creștinătății: „*Cruce și Învier*”. După o prezentare a semnificației crucii potrivit textului de la Matei 16, 14, Părintele Jivi dă profunzimi nebănuite înțelesului textului biblic: „...Sensul fundamental al crucii și al vieții noastre: acela de a fi un punct de întâlnire «o întâlnire permanentă între Dumnezeu și om, între dragostea lui Dumnezeu și noi, între noi unii cu alții. Aceasta ar însemna să privim evenimentul crucii de dimensiunea dragostei și Învierii, ar însemna să uităm că în In. 3, 16, dragostea și Învierea sunt cele două brațe ale crucii, reprezintă starea și aspirația oricărei vieți creștine adevărate». Pentru a da putere argumentației folosite se apelează la cuvintele Sfântului Simeon Noul Teolog care atunci când vorbește de Învier ca experiență a bucuriei așa cum a fost ea pentru primii martori ai Învierii lui Hristos, care au fost întâmpinați de Domnul cel Înviat cu cuvintele «Bucurați-vă»²⁴.

După o activitate de 29 de ani la catedra universitară, Părintele Aurel Jivi a plecat în lunga călătorie spre Părintele Ceresc în 1 noiembrie 2002, la vârsta de 59 de ani, în

23 Aurel Jivi, „*Dreptate, pace și integritate a creației, în perspectivă creștină*”, în revista „*Studii Teologice*”, 1989, nr. 2, p. 3.

24 Aurel Jivi, „*Cruce și Învier*”, în revista „*Mitropolia Banatului*”, 1977, nr. 7-9, p. 526.

plină putere creatoare. Întreaga sa viață închinată studiului istoriei Bisericii a fost dăruită cu atâta generozitate tinerilor care se pregăteau pentru cunoașterea Teologiei din țară și străinătate. Aidoma unui Badea Cârțan, a pregătit, din Chișoda la Chicago, pe toți cei care au manifestat interesul de a profunza studiul istoriei bisericești. Slujba înmormântării a avut loc luni, 4 noiembrie 2002, fiind oficiată de un sobor de ierarhi condus de Înaltpreasfințitul Nifon Mihăiță, Arhiepiscopul Târgoviștei, Preasfințitul Laurențiu Streza al Caransebeșului și Preasfințitul Visarion Rășinăreanu, al Arhiepiscopiei Sibiului, încojurați de un sobor format din profesori de teologie din București, Cluj-Napoca, Ordadea, Arad și Timișoara. Au fost prezenți și reprezentanți ai Facultăților de Teologie din Baia Mare și Alba-Iulia.

Opera științifică:

Activitatea publicistică a Părintelui Profesor Dr. Aurel Jivi este una remarcabilă. Aceasta cuprinde: volume de autor unic, cărți îngrijite, studii și articole în revistele teologice centrale și mitropolitane, în volume omagiale și comemorative, anuare universitare. La acestea se adaugă: traduceri din limba engleză, recenzii și articole în presa bisericească străină. O contribuție meritorie o reprezintă traducerea în limba engleză a articolelor din publicația „*Telegraful român*” în limba engleză, a întocmirii unor rezumate la unele volume editate de Arhiepiscopia Sibiului, Arhiepiscopia Timișoarei, Episcopia Oradiei și Episcopia Aradului.

Cu excepția tezelor de masterat (1973) și doctorat (1980), care au rămas în manuscris, Părintele Profesor a publicat două volume de autor: *Orthodox, Catholics and Protestants. Studies in Romanian Ecclesiastical Relations*, University Press, Cluj-Napoca, 1999, 184 p. și *Studii de istorie bisericească*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2001, 205 p. A îngrijit apoi două volume: *Teologie-Slujire-Ecumenism. Omagiu Î. P. S. Antonie Plămădeală, Mitropolitul Transilvaniei, Crișanei, Maramureșului la împlinirea vârstei de 70 de ani* (în colab. cu Pr. Prof. Dr. Mircea Păcurariu), Sibiu, 1996, 436 p.; *Biblie și Teologie. Prinos de cinstire Părintelui Profesor Dr. Nicolae Neaga, la împlinirea vârstei de 95 de ani*, Sibiu, 171 p.. La acestea se mai adaugă și două traduceri din limba engleză: Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania, 1846-1873*, Editura Univers Enciclopedic, București, 1995, 343 p. și Alexander Schmemmann, *Pentru viața lumii. Sacramentele și Ortodoxia*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 2001, 189 p., reed. Editura Basilica, București, 2012, 194 p.

În conținutul acestor lucrări se poate observa: interdisciplinaritatea, adică confluența dintre istoria

bisericească cu Dogmatica și Liturgica. Apoi, dascălul sibian își însușește definiția disciplinei istoriei Bisericii ca fiind: „știința care se ocupă de viața oamenilor în curgerea ei prin timp” (Ernst Breisach). Având la bază aceste două fundamente, ilustrul Profesor și-a însușit câteva principii istoriografice:

1. Necesitatea cercetării izvoarelor,
2. Necesitatea învățării limbilor clasice,
3. Necesitatea cunoașterii limbilor moderne,
4. Necesitatea alcătuirii unor monografii istorice în limba română,
5. Necesitatea studierii de către istorici-teologi a situației Bisericii sub comunism,
6. Teologul-istoric să se afirme în viața Bisericii²⁵.

Istoria, în fond, după credința Părintelui Aurel Jivi, este „o reflecție asupra trecutului oamenilor, fără însă a izola acest trecut de prezent și viitor”. În prezentarea faptelor istorice se apelează la concepția lui F. M. Powicke după care „Religia Creștină este o invitație zilnică la studiul istoriei”. Faptele istorice devin astfel „situații” ale omului în raport cu Dumnezeu și, ca atare, ele dobândesc o valoare religioasă pe care nimic înainte nu a fost în stare să le-o confere²⁶.

Pentru catalogarea operei istorice ne-am folosit de clasificarea făcută de un discipol, care a împărțit scrierile pe domenii de cercetare: perioada primară a Bisericii; epoca sinoadelor ecumenice; raporturile bisericești dintre Răsărit și Apus; relațiile bisericești dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Anglicană; Ortodoxia în America și Varia²⁷.

Studiile din prima categorie a istoriei bisericești sunt cele închinete perioadei primare a Bisericii. În cuprinsul acestei preocupări au intrat următoarele contribuții: „*Începuturile istoriografiei bisericești universale*”, în „*Revista Teologică*”, nr. 3 / 1997; „*Din istoria primară a Bisericii*”, în vol. *Credință ortodoxă și viață creștină*, Sibiu, 1992; „*Importanța corespondenței lui Pliniu cel Tânăr cu împăratul Traian pentru istoria bisericească universală*”, în „*Anuarul academic*”, Sibiu, 2000/2001; „*Sfântul Ioan Hrisostom – arhipăstor la Constantinopol*”, în „*Mitropolia Banatului*” nr. 4-6/1969.

25 Daniel Buda, „*Aspecte din concepția Părintelui Profesor Doctor Aurel Jivi despre istoriografia bisericească*”, în vol. Ion Alexandru Mizgan (coord.), *In memoriam Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi (1943-2002)*, Editura Lumina, Oradea, 2003, p. 31; 46-47.

26 Aurel Jivi, „*Începuturile istoriografiei bisericești universale*”, în vol. Aurel Jivi, *Studii de istorie bisericească*, Editura Universității „Lucian Blaga”, Sibiu, 2001, p. 7-9. (Se va prescurta în continuare *Studii de istorie...*).

27 Ion Alexandru Mizgan, „*Preot Profesor Dr. Aurel Jivi. Scurte repere biografice*”, în vol. Ion Alexandru Mizgan (coord.), *In memoriam Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi (1943-2002)*, Editura Lumina, Oradea, 2003, p. 10-12.

În abordarea acestei probleme, Părintele Profesor Aurel Jivi, în timpul cursurilor, a pus accentul pe două coordonate în descoperirea creștinătății. Prima ar fi structura statului roman din punct de vedere al geografiei istorice, al administrației și politicii interne față de numeroasele neamuri care îl alcătuiau. A doua rolul populației urbane, leagănul de naștere al Creștinismului²⁸.

Primul studiu redactat este închinat întemeierii Bisericii Creștine. Autorul dezvoltă și perioada persecuțiilor împotriva credinței și a libertății religioase. În momentul de început al Bisericii autorul își bazează argumentația pe cartea Faptelor Apostolilor, din care și citează: F. A. 11, 26. Apariția Bisericii pe pământ s-a datorat unui eveniment extraordinar: Pogorârea Sfântului Duh în ziua Cincizecimii. Cu acest prilej au fost convertiți la noua religie revelată 3.000 de suflete, iudei și prozeliti. Ei se vor reîntoarce la casele lor, devenind la rândul lor misionari, care vor propovădui altora cuvântul Evangheliei. Vom auzi mai târziu despre comunități creștine la Damasc, Roma, Alexandria. Fără îndoială că și unii dintre cei care au fost prezenți și s-au botezat în ziua Cincizecimii la Ierusalim au contribuit la răspândirea cuvântului Evangheliei în acele locuri²⁹.

Prima persecuție împotriva creștinilor, în care a căzut ca martir Sfântul Arhidiacon Ștefan, a avut ca efect imediat împrăștierea creștinilor din Ierusalim în alte locuri, unde va fi propovăduită noua credință: Samaria, Cezareea Palestinei, Damasc și Antiohia. Istoricul este dublat în prezentarea datelor de un fin teolog, acolo unde Părintele autor înfățișează date despre conducerea Bisericii, Sinodul Apostolic, activitatea misionară a Sfântului Apostol Pavel, cultul creștin format din frângerea pâinii (Euharistia), Botezul și iertarea păcatelor (Mărturisirea), Hirotonia și Postul.

Dacă la început a existat o persecuție locală, în vremea împăraților romani s-a declanșat o prigoană generală, oficială, în întreg Imperiul. Această măsură sângeroasă a fost aplicată din pricina consolidării Bisericii. Iată mărturia Părintelui Jivi: „Dar toate măsurile luate împotriva creștinilor, cele mai sângeroase mijloace de constrângere precum și execuțiile în forme cele mai crâncene n-au avut rezultatul dorit de persecutori. Dimpotrivă, pe la jumătatea secolului al III-lea creștinii au devenit foarte numeroși și bine organizați. Creștinismul, care la început fusese disprețuit și numit religie de sclavi, a pătruns adânc în toate clasele sociale și a dobândit o maturitate intelectuală după criteriile lumii vechi”³⁰.

Persecuția a fost urmată de acordarea de către împărat a libertății religioase. Actul lui Constantin cel Mare a fost

unul capital în dezvoltarea ulterioară a Bisericii. Prin actul lui Constantin, pentru prima dată fiecare biserică, fiecare comunitate locală a fost recunoscută ca atare cu dreptul de a-și organiza cultul și de a poseda în mod legal locașuri de cult și alte proprietăți. Acest edict extindea asupra Bisericii Creștine protecția legii³¹. Studiul se încheie cu istoricul și doctrina sinoadelor ecumenice prezentate pe parcursul a 9 pagini (p. 49-57).

Un document important pentru cunoașterea creștinilor este și corespondența guvernatorului Bitiniei, Pliniu cel Tânăr, cu împăratul Traian.

Originar din Novum Comum (Como de astăzi), Pliniu s-a născut la Roma, unde a devenit avocat. În vremea lui Dioclețian a intrat în viața politică, lucru continuat în timpul lui Traian, de care l-a legat o prietenie. Din opera lui Pliniu importante pentru istoria Bisericii sunt două Scrisori (X, 96 și 97) care atestă din înscrisul unui păgân progresul credinței creștine. În persecutarea creștinilor, Pliniu își întreabă prietenul cum trebuie să procedeze: „dacă trebuie pedepsit numai numele de creștin, chiar dacă n-a făcut vreă crimă, sau crimele legate de numele de creștin”. Pentru a explica această normă juridică, autorul dă dovadă de cunoștințe temeinice de istoria dreptului roman: „Această practică juridică romană își avea rădăcinile cu aproape un secol în urmă într-un senatus-consultum, emis în legătură cu astrologii, și care prevedea pedepse pentru aceștia, fără să fie nevoie ca ei să fi săvârșit acte reprobabile (professio)”³².

Răspunsul împăratului Traian îl invită pe destinatarul epistolei la moderație. Creștinii nu trebuie căutați cu dinadinsul. Dacă sunt denunțați, ei trebuie să fie pedepsiți, însă doar dacă sunt dovediți vinovați. Cel care tăgăduiește că este creștin trebuie iertat, chiar dacă în trecut a fost bănuit de această apartenență³³.

Din timpul studiilor doctorale am identificat un referat științific susținut la Institutul Teologic din București și apoi publicat cu avizul coordonatorului științific în presa bisericească. Așa ne-a rămas un medalion închinat Sfântului Ioan Gură de Aur din vremea arhipăstoririi la Constantinopol. Înainte de Crăciunul anului 397 a fost hirotonit arhieru, de către un sobor în frunte cu Teofil, patriarhul Alexandriei, iar întronizarea a avut loc în februarie 398. Noul arhiepiscop a început odată cu instalarea în demnitatea sacerdotală o campanie împotriva vinovaților de acte de adulter și crimă, contra „împărțitorilor de pradă, a paraziților și a chefliilor”, recomandând tuturor, clerici și mireni, o viață simplă, modestă, de muncă, pilda proprie fiindu-le cel mai apropiat dreptar, de

28 Constantin Itu, „Biserica Primară în viziunea...”, p. 53-54.

29 Aurel Jivi, „Din istoria primară a Bisericii. Întemeierea Bisericii. Epoca apostolică”, în vol. *Credință ortodoxă și viață creștină*, Sibiu, 1992, p. 39 (Se va prescurta în continuare „Din istoria primară a Bisericii...”).

30 Aurel Jivi, „Din istoria primară a Bisericii...”, p. 43.

31 Aurel Jivi, „art. cit”, p. 48-49.

32 Aurel Jivi, „Importanța corespondenței lui Pliniu cel Tânăr cu împăratul Traian pentru istoria bisericească”, în vol. Aurel Jivi, *Studii de istorie...*, p. 52.

33 Aurel Jivi, „art. cit”, p. 60.

vreme cel el însuși „slujea, predica, medita, catehiza, făcea vizite pastorale, cerceta așezămintele Bisericii, făcea administrație, citea și scria”³⁴.

Contribuția proprie la cunoașterea vieții și faptelor Sfântului Ioan este una deosebită. Prin acest studiu a reușit să apropie pe credincioși de Sfântul Ioan Hrisostom, cel care se roagă împreună cu poporul lui Dumnezeu în fiecare Sfântă Liturghie oficiată.

Al doilea domeniu de cercetare l-a reprezentat epoca Sinoadelor ecumenice: „*Sinodul I Ecumenic*”, în „*Îndrumătorul bisericesc*”, Roman, 1985; „*1600 de ani de la Sinodul II Ecumenic. Valoarea ecumenică a Simbolului niceo-constantinopolitan*”, în „*Studii Teologice*”, 1981, nr. 7-10; „*Sinodul al VII-lea Ecumenic*” în „*Mitropolia Moldovei și Sucevei*”, 1987, nr. 5; „*The Relevance of the Seventh Ecumenical Synod*”, în „*The Greek Orthodox Theological Review*”, Boston, 1993, nr. 1-4.

Epoca Sinoadelor a fost pentru opera Părintelui Profesor Aurel Jivi o temă favorită. Perioada cristalizării doctrinei, a luptei împotriva ereziilor și a mărturisirii Ortodoxiei credinței a fost pentru scrisul istoricului sibian o cercetare fecundă și cu rezultate excepționale.

Caracterul administrativ al convocării acestor Sinoade ecumenice nu exclude dimensiunea religioasă. Acest aspect de natură mai degrabă administrativă al convocării sinoadelor de către împărat nu anula caracterul lor de reuniuni extraordinare convocate de Duhul Sfânt în momente în care viața și binele Bisericii o cereau. Și aceasta pentru că toate Sinoadele ecumenice au fost convocate formal (și uneori prezidate) de către împărații bizantini în schimb nu toate sinoadele convocate de către împărați au fost ecumenice și nici toate cele ce s-au autointitulat „ecumenice”. Din punct de vedere formal, ecumenicitatea unui sinod este determinată de convocarea și aprobarea împăratului. Din acest punct de vedere eclesiologic, însă, ecumenicitatea depinde de caracterul sinodului de expresie autentică a consensului episcopal și eclesial³⁵.

O preocupare aparte a reprezentat-o deslușirea valorii Simbolului de credință pentru creștinătatea din vremea de astăzi. În cuprinsul studiului, autorul se oprește la trei probleme fundamentale: Valoarea ecumenică a Simbolului; Terminologia și precizări dogmatice. Crezul ca expunere a credinței se folosește de cuvintele Scripturii pentru a aduce pe creștini la credința cea dreaptă a Mântuitorului. În continuare redăm identificarea locurilor scripturistice

34 Aurel Jivi, „*Sfântul Ioan Hrisostom arhipăstor la Constantinopol*”, în rev. „*Mitropolia Banatului*”, 1969, nr. 4-6, p. 228.

35 Aurel Jivi, „*1600 de ani de la Sinodul II Ecumenic. Valoarea ecumenică a Simbolului de credință niceo-constantinopolitan, (Referat principal la a 37-a Conferință teologică interconfesională)*”, în revista „*Studii Teologice*”, 1981, nr. 7-10, p. 607.

ale expresiilor din simbol: „atotțiitorul (în întreg Vechiul Testament, apoi în II Cor. 6, 18; Apoc. 1, 8; 4, 8; 11, 17; 15, 3; 16, 4; 19, 3; 21, 23 etc.), „făcătorul cerului și al pământului” (Fac. 1, 3), „văzutele și nevăzutele” (Col. 1, 16), „Domnul Iisus Hristos” (I Cor. 1, 3; 1, 9), „Fiul lui Dumnezeu” (Lc. 1, 36; In. 1, 34), „unul născut” (In. 1, 14), „mai înainte de toți vecii” (implicit Evrei 1, 2; In. 17, 8 și 17, 24), „lumină din lumină” (implicit în In. 8, 12 și I Tim. 6, 16), „Dumnezeu adevărat din Dumnezeu adevărat” (In. 6, 32; I Tes. 1, 9), „prin care toate s-au făcut” (In. 1, 3), „pentru noi oamenii și pentru a noastră mântuire” (I Tim. 2, 14), „s-a pogorât din cer” (In. 6, 58), „șade de-a dreapta Tatălui” (F. A. 7, 56; Lc. 22, 69), „și iarăși va să vie să judece viii și morții” (Mt. 25, 31); „Duhul Sfânt Domnul de viață făcătorul” (In. 6, 63; II Cor. 3, 6), „care de la Tatăl purcede” (In. 16, 26), „care împreună cu Tatăl este închinat și mărit” (Mt. 5, 26-27 și Efes. 1, 20 și 22), „aștept învierea morților” (I Cor. 15, 13 și urm.), „și viața ce va să vie” (Mt. 25, 34)³⁶.

Această întrepătrundere între viața liturgică a Bisericii și procesul formulării doctrinei, care este valabilă nu numai cu privire la articolul despre Duhul Sfânt, ci și cu privire la întreg conținutul simbolului, constituie ea însăși o dimensiune ecumenică prin excelență³⁷.

În structura compozițională a articolului urmează o „inventariere” a instrumentelor de bază ale oricărei cercetări: referințele primare privitoare la terminologia simbolului niceo-constantinopolitan și constatarea caracterului ecumenic prin excelență al terminologiei. Această constatare este menită să păstreze unitatea tematică, constituind contribuția principală a articolului, alături de familiarizarea cu metodologia ecumenică a întocmirii formulării de credință în cazul sinoadelor (așa cum se deduce ea din textul mărturisilor)³⁸.

Un al treilea popas în teologia Sinoadelor este aceea asupra teologiei icoanelor. Această descriere a faptelor este realizată prin precizarea timpului istoric, a doctrinei sinoadele despre temeiul de cinstire al sfințelor icoane: „Reprezentările Crucii, ale Sfințelor Icoane, fie că sunt pictate, sculptate, sau din orice material ar fi făcute, trebuie așezate pe vase, pe îmbrăcăminte, pe pereți, pe case și pe drumuri.

Prin aceste icoane noi înțelegem pe acelea ale lui Iisus Hristos, ale Maicii Sale Preacurate, ale sfinților îngeri. Cu atât mai mult vor fi privite aceste icoane și cu cât mai

36 Aurel Jivi, „*Valoarea ecumenică a Simbolului niceo-constantinopolitan*”, în vol. Aurel Jivi, *Studii de istorie...*, p. 64.

37 Aurel Jivi, „art. cit”, p. 67.

38 Dana Roxana Hrib, „*Premizele modernității în cercetare. Perspectiva Părintelui Profesor Aurel Jivi asupra ecumenicității sinodale*”, în vol. Ion Alexandru Mizgan (coord.), *In memoriam Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi (1943-2002)*, Editura Lumina, Oradea, 2003, p. 17-18.

mult privitorul își va aminti de cel reprezentat el se va strădui să-l imite, se va simți îndemnat să-i arate respect și venerare fără a-i arăta totuși o adorare propriu-zisă care se cuvine lui Dumnezeu. Însă va oferi icoanelor, ca semn al venerării sale, tămâie și lumânări, așa cum se face cu Sfânta Cruce, cu Sfânta Evanghelie și cu sfințele vase...³⁹.

O primejdie sesizată de eruditul cercetător o reprezintă raportul dintre spirit și materie cu implicații serioase pentru teologia sacramentală a Bisericii și implicit asupra învățaturii despre mântuire. „Spiritualismul iconoclaștilor îi așează pe aceștia în aceeași categorie cu maniheii și cu gnosticii. Ideile maniheice despre incompatibilitatea dintre lumea creată, cea materială și Dumnezeu au fost combătute de la început de către Biserică, pentru că ele pun în primejdie întreaga învățătură și practică a Bisericii noastre potrivit căreia elementele materiale sunt purtătoare și transmițătoare de har în cadrul Sfințelor Taine⁴⁰”.

Cea de-a treia ramură de interes pentru aprofundarea studiului istoriei au fost raporturile bisericești dintre Răsărit și Apus. În această categorie enumerăm selectiv: „Traducători și traduceri în relațiile bisericești dintre Răsărit și Apus (sec. XI-XVI)” în „Revista Teologică”, nr. 3 / 1995; „Sinoadele unioniste de la Lyon (1274) și Ferrara-Florența (1438-1439). Studiu comparativ”, în vol. „Teologie, istorie, viață bisericească”, Oradea, 1998); „Relațiile lui Ciril Lucaris cu protestanții transilvăneni”, în „Revista Teologică”, nr. 3/1992; „Din istoria uniaticismului și a revenirilor la Ortodoxie”, în „Revista Teologică”, nr. 3/1991.

O preocupare deosebită a avut-o în cercetarea făcută traducătorilor și traducerilor clericilor creatori de alfabet prinși din pricina misiunii lor într-un permanent dialog Răsărit-Apus. Dacă pentru creștinii apuseni latina era limba de cult, în Răsărit a lipsit dorința de centralizare din partea Bisericii, oamenii acesteia li s-a părut firesc ca în timp ce noile popoare erau aduse în cadrul Bisericii, acestea să fie încurajate să-și întemeieze propria lor Biserică și cultura națională pe baza limbii lor locale⁴¹.

Autorul își începe lucrarea cu primul traducător al Sfintei Scripturi în limba conașionalilor lor, e vorba de gotul Ulfila sau Wulfila, născut în 311 în nordul Dunării. Ajuns episcop al goților, a întemeiat o școală teologică la Nikopolis ad Istrum, unde a învățat și Auxențiu, episcopul Durostorului. Aceeași ispravă a traducerii Bibliei a realizat-o și Mesorop (361-439), ucenic al lui Nerses cel Mare, care a urmat Școala catehetică din Antiohia, unde a

fost coleg cu Teodor de Mopsuestia. Unii istorici sunt de părere că a audiat cursurile vestitului retor Libaniu. Pentru a traduce Sfânta Carte a creat un alfabet pentru care literatura armeană îl consideră părintele ei. A creat și un alfabet georgian (417) cu ajutorul căruia s-a tradus în limba gruzină Sfânta Scriptură.

Având acești precursori goți și armeni, Constantin-Chiril și Metodiul au devenit creatorii unui nou alfabet în veacul al IX-lea. La cererea prințului Ratislav al Moraviei, patriarhul Fotie al Constantinopolului a trimis doi misionari, pe Constantin-Chiril, profesor la Universitatea din Constantinopol, și pe Metodiul, monah la Mănăstirea din Olimpiul Bitiniei. Alfabetul realizat în Moravia era adoptat slavonei, cu care Constantin-Chiril era familiarizat de acasă, dar care era pe deplin înțeleasă și de către locuitorii Moraviei. Cel dintâi alfabet slavon creat de către Constantin-Chiril, a fost numit glagolitic, în timp ce alfabetul care-i poartă numele, adică cel chirilic, a fost alcătuit mult mai târziu, în Bulgaria. Alfabetul glagolitic – o creație originală – este bazat pe scrisul minuscul grecesc, conținând adaptări ale unor semne împrumutate din alfabetele semitice și coptic⁴².

Și alți oameni ai Bisericii au creat alfabetele în limbile cunoscute de conașionali. Astfel, Sfântul Ștefan din Perm, din secolul al XIV-lea, a propovăduit Evanghelia și a liturghisit în limba zirianilor, episcopul albanez Gijon Buzuku a tipărit un *Liturghier* (*Messale*, 1555). În centrul ortodox de la Voskopojë (pe care aromânii îl numeau Moscopole), un oraș cu 20.000 de locuitori, în care majoritari erau aromânii, a existat o școală superioară, bibliotecă și tipografie grecească, singura din Balcani. În secolul al XVIII-lea, la Vaskopojë au apărut două dicționare poliglote, ambele datorate unor oameni ai Bisericii: cel dintâi, greco-vlaho-albanez, a fost alcătuit de protopopolul Theodor Kavallioti, iar cel de al doilea l-a avut ca autor pe Magistrul Dhanil, preot și învățător, care a adăugat la cele trei limbi și bulgara⁴³.

Odată cu descoperirea de către ruși a Insulelor Aleutine și Alaska, s-a organizat o misiune de convertire a localnicilor la creștinism condusă de arhimandritul Ioasaf Bolotov și călugărul Gherman, canonizat de Biserica Ortodoxă Rusă. În această misiune de încreștinare, Biserica l-a trimis pe preotul Ivan Veniaminov în Alaska în 1823. Ajuns, a pus bazele unui alfabet. El a ajuns să predice fără ajutorul unui traducător și apoi să folosească limba aleuților în slujbe, de Paștile anului 1833. Evanghelia fiind citită de către el în slavonă și de cântăreț în aleută. Veniaminov a mai compus manuale în limba localnicilor, atât pentru învățământul laic desfășurat în școlile întemeiate de el, cât și pentru educația religioasă. Cu ajutorul unui localnic

39 Aurel Jivi, „Definitivarea teologiei icoanelor și Sinodul VII ecumenic”, în vol. Aurel Jivi, *Studii de istorie...*, p. 80.

40 Aurel Jivi, „Sinodul al VII-lea Ecumenic”, în revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1987, nr. 5, p. 110.

41 Aurel Jivi, „Oameni ai Bisericii din Răsărit, creatori de alfabet”, în vol. Aurel Jivi, *Studii de istorie...*, p. 116-117 (Se va prescurta în continuare „Oameni ai Bisericii din Răsărit...”).

42 Aurel Jivi, „Oameni ai Bisericii din Răsărit...”, p. 124-125.

43 Aurel Jivi, „art. cit”, p. 127-128.

numit Ivan Pankov, el a tradus în aleută *Catehismul*, pe care l-a trimis episcopului său la Irkutsk pentru a fi aprobat și apoi tipărit în 800 de exemplare⁴⁴.

În acest studiu, autorul reușește să înfăptuiască o sinteză cu privire la apariția cărții bisericești și a destinului acesteia în susținerea și întărirea misiunii creștine în Apus și Răsărit.

O posibilă reconciliere bisericească între Apus și Răsărit a fost încercată cu prilejul a două sinoade unioniste de la Lyon (1274) și Ferrara-Florența (1438-1439). Deși au mai existat și ale prilejuri de a se întâlni, creștinii din Apus și Răsărit folosesc aceste două prilejuri în mod desosebit, Apusul își dorea impunerea autorității bisericești în Răsărit, iar creștinătatea Răsăritului se afla sub asediul turcilor, care, până la final, au cucerit Constantinopolul (1453). În cazul Lyonului nu s-au dezbătut probleme teologice decât tangențial. Cardinalul Bonaventura a rostit o predică despre unitatea Bisericii, iar papa Grigore al X-lea, la sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel, a săvârșit Sfânta Liturghie în cadrul căreia a fost rostit Crezul în latină și greacă, cu adaosul Filioque. O săptămână mai târziu, la 6 iulie, a fost citită delarația oficială de unire și George Akropolites a rostit jurământul de supunere față de Biserica Romei, în numele împăratului. De fapt, el adusese mărturisirea de credință, alcătuită de papă și semnată de către Mihail VIII. Unirea a fost proclamată solemn și la Constantinopol în ziua de 6 ianuarie 1275, cei care nu o acceptau urmând să fie excomunicați. Și au existat tot mai mulți antiunioniști. Măsurile luate împotriva lor au fost foarte severe. Închisorile s-au umplut cu călugări, preoți și laici, acuzați de trădare. Unii dintre conducătorii opoziției au fost orbiți, mutilați sau exilați⁴⁵.

Chiar cu aceste constrângeri unirea nu s-a realizat. O a doua încercare este făcută la Ferrara-Florența (1438-1439). Cu acest prilej, delegația bizantină a fost condusă de împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul și a avut în componență și pe patriarhul Iosif al II-lea al Constantinopolului, pe mitropoliții Marcu Eugeniceu al Efesului, Visarion al Niceei și Isidor al Kievului. Din Moldova au participat la lucrări mitropolitul Damian, protopopul Constantin și logofătul Neagoe⁴⁶. Au fost dezbătute cele patru puncte denumite florentine: Purgatoriul, Filioque, Primatul papal și pâinea nedospită (azima). Urmarea acestei uniri a fost nulă, Biserica Rusiei a considerat aceasta ca trădare, mitropoliții Visarion și Isidor au fost numiți de papă cardinali, iar Isidor ca reprezentat la papei a slujit Sfânta Liturghie la 12 decembrie 1452 în Sfânta Sofia, în cadrul căreia a fost

proclamată unirea. Acestea au fost urmările unirii de la Ferrara-Florența, Imperiul Bizantin a sucombat sub turci, iar latinii au păstrat pe mai departe visul de a subjuga religios Răsăritul.

O contribuție remarcabilă este cea a legăturilor dintre patriarhul Chiril Lucaris (1570-1638) și protestanții transilvăneni. Patriarhul constantinopolitan și-a depășit predecesorii lui interesați să creeze legături bisericești prin gândirea lui ecumenică de origine răsăriteană⁴⁷.

Prin persoana sa se poate urmări, pe de o parte, viziunea ortodoxă expusă de patriarhul Chiril în scrisoarea „*O disertație teologică autentică*”, în care a expus fără rezerve teologia sacramentală ortodoxă și forma de conducere a Bisericii Ortodoxe⁴⁸. Pe de altă parte, a avut o corespondență cu pastorii protestanți R. Schiler și G. Hering din Transilvania, prințul țării și alți pastori. Patriarhul Chiril a fost și un apropiat al curților domnești de la Târgoviște și Iași. Se păstrează o corespondență de la Gabriel Bethlen, prințul calvin al Ardealului (1613-1629), prin care se cere patriarhului acordul pentru trecerea ortodocșilor din provincie la protestantism, motivul l-a reprezentat slaba pregătire a preoților ortodocși. Argumentele de converire a românilor sunt subliniate de Chiril din perspectiva credinței. Credința prințului transilvănean era diferită de cea cunoscută de Biserica Răsăriteană, astfel că deschiderea spre convertirea în altă religie sau ascunderea acestui fapt este văzută de Chiril ca fiind o părăsire a credinței, un păcat pentru care orice pedeapsă pământească nu ar putea aduce iertare⁴⁹.

Așa cum bizantinii au încercat sub umbra unirii să obțină sprijinul militar pentru apărarea Imperiului, așa prințul Bethlen a încercat prin îmbrățișarea protestantismului să se opună printr-o campanie împotriva Habsburgilor. Campania a avut sorti de izbândă în 1626. Pentru nevoile ortodocșilor în 1628/9, patriarhul Chiril l-a hirotonit pe Longhin Corenici ca mitropolit al Ineului. În ceea ce privește îmbrățișarea protestantismului, patriarhul Lucaris a refuzat ideea convertirii ortodocșilor la calvinism și această măsură este una pozitivă venită în sprijinul ortodocșilor din provincie⁵⁰.

Uniatismul și revenirile la Ortodoxie reprezintă un alt studiu din această categorie a relațiilor dintre Apus și Răsărit. Schisma bisericească dintre Răsărit și Apus a fost

47 Aurel Jivi, „*Cyrl Lucaris, Ties with Transylvanian Protestants*”, în vol. Ioan I. Ică jr. (coord.), *Persoană și comuniune. Prinos de cinstire Preotului Profesor Academician Dumitru Stăniloae (1903-1993)*, Editura și tiparul Arhiepiscopiei Ortodoxe a Sibiului, Sibiu, 1993, p. 386 (Se va prescurta în continuare „*Cyrl Lucaris, Ties with Transylvanian...*”).

48 Aurel Jivi, „*Cyrl Lucaris, Ties with Transylvanian...*”, p. 389.

49 Aurel Jivi, „art. cit”, p. 392.

50 *Ibidem*, p. 396.

44 *Ibid.*, p. 132.

45 Aurel Jivi, „*Sinoadele unioniste de la Lyon (1274) și Ferrara-Florența (1438-1439). Studiu comparativ*”, în vol. Aurel Jivi, *Studii de istorie...*, p. 88-89 (Se va prescurta în continuare „*Sinoadele unioniste...*”).

46 Aurel Jivi, „*Sinoadele unioniste...*”, p. 92.

precedată de o diviziune politică, manifestată mai ales prin încoronarea lui Carol cel Mare ca împărat roman în anul 800. La aceasta s-au adăugat apoi o serie de factori culturali și economici. Totuși, cauzele principale care au determinat ruptura bisericească au fost de natură teologică⁵¹.

Biserica Romei și-a argumentat politica uniatică prin compensarea pierderii credincioșilor în favoarea Reformei. Prin Contrareforma catolică susținută de Sinodul de la Trento (1563), Apusul a reluat proiectele de atragere la unire a unor ortodocși în faza actului de la Florența⁵².

Primul pas a fost făcut în această direcție și a vizat pe ortodocșii ucraineni și bieloruși, care trăiau în granițele statului polono-lituanian. În mod practic, spre sfârșitul anului 1595, episcopii Terlecki și Pociei au călătorit la Roma și au acceptat unirea prin recunoașterea primatului papal și sărutarea pantofului papei. Proclamarea solemnă a unirii s-a făcut în cadrul sinodului de la Brest-Litovsk între 16-20 octombrie 1596, la care predica festivă a fost rostită de iezuitul Petru Skarga. În ciuda opoziției ortodoxe, unirea nu a putut fi oprită și, astfel, Biserica Ucraineană a fost despărțită într-una ortodoxă și una unită, care s-au luptat între ele de-a lungul secolelor, în detrimentul poporului ucrainean. Ceea ce s-a dorit cel mai mult de către episcopii care au semnat unirea, și anume îmbunătățirea stării Bisericii lor în cadrul statului polonez, nu s-a realizat niciodată⁵³.

La jumătate de secol după Brest-Litovsk, în Ucraina subcarpatică s-a oficializat un alt act uniatic, cel de la Ungvar (Ujgorod) în anul 1652. Impusă prin bătăi, întemnițări și transformări cu sila a bisericilor ortodoxe în catolice, în cele din urmă majoritatea ortodocșilor ruteni au acceptat unirea. Prin intermediul episcopilor uniți de la Mukačevo, care au favorizat influența maghiară în eparhia lor, maghiarizarea rutenilor a luat proporții îngrijorătoare încă din secolul al XVIII-lea⁵⁴.

Prin aceste contribuții: implicarea oamenilor Bisericii în apariția noilor alfabete, a traducerilor Sfintei Scripturi, a cărților de cult în limba poporului, a încercărilor de unire și a uniaticismului impus, Părintele Profesor Aurel Jivi reușește prin sinteze ale problemelor dezbătute să ofere cititorilor pagini de viață bisericească așa cum a fost ea cu bune și rele în trecut ca pildă de reflecție pentru hotărârile creștinilor de astăzi.

Tema „*Ortodoxiei în America*” a fost tratată în lucrările de masterat și doctorat în teologie, dar și în studii și articole din presa bisericească: „*Cincizeci de ani de la întemeierea Episcopiei Misionare Ortodoxe Române din America*” în „*Mitropolia Ardealului*”, 1979, nr. 4-6 și „*Comunități ortodoxe române în America*”, în „*Îndrumător bisericesc*”, Timișoara, 1982.

51 Aurel Jivi, „*Din istoria uniaticismului și a revenirilor la Ortodoxie*”, în vol. Aurel Jivi, *Studii de istorie...*, p. 190 (Se va prescurta în continuare „*Din istoria uniaticismului...*”).

52 Aurel Jivi, „*Din istoria uniaticismului...*”, p. 192-193.

53 Aurel Jivi, „art. cit.”, p. 195.

54 *Ibidem*, p. 196.

Dacă până acum istoriografia românească îl socotea pe George Pomuț ca primul român care a pășit în America în 1850, cercetătorul Dvoicenko-Markov a descoperit în corespondența lui Benjamin Franklin informații despre preotul Sămuilă Dămian, „originar din Transilvania... preot al Bisericii Grecești”⁵⁵. Exodul către Pământul Făgăduinței a românilor transilvăneni, bănățeni și bucovineni s-a produs în veacul al XIX-lea. Fenomenul propriu-zis al emigrării românilor în America s-a produs pe fondul sărăciei de acasă la care se adăuga lipsa locurilor de muncă, oprimarea politică⁵⁶ și confesională.

Românii plecați din Transilvania și Banat s-au îndreptat spre oțelăriile, minele de cărbuni și companiile de cale ferată din statele Ohio, Pennsylvania, Illinois și Indiana, iar bucovinenii s-au stabilit cu precădere în Canada, în așezări rurale din regiunile Alberta, Saskatchewan, Quebec și Manitoba, îndeletnicindu-se cu agricultura⁵⁷.

Cea dintâi instituție a românilor a fost Biserica. Prima biserică a fost ridicată în 1901 în provincia Alberta din Canada, în satul Boianul Bucovinei. Tot în acest an românii bucovineni au ridicat un lăcaș de cult în satul Regina. Aceștia i-au cerut în scris mitropolitului Partenie Clinceni (1902-1908) un preot. Mitropolitul l-a trimis pentru nevoile religioase și pastorale pe arhimandritul Evghenie Ungureanu de la Mănăstirea Neamț. Acesta a sfințit biserica din Regina la praznicul Rusaliilor. Primul preot român de pe pământ american a fost Gheorghe Hențea din Sebeșel, Sibiu, din inițiativă privată (1902). Arhiepiscopia Sibiului l-a trimis în America pe preotul Zaharia Oprea din Bandul de Câmpie (1904). În cursul anului 1904 a luat naștere prima parohie ortodoxă română în orașul Cleveland, unde se afla concentrată cea mai numeroasă colonie românească din America. Pentru românii greco-catolici, Mitropolia unită de la Blaj l-a trimis aici pe preotul Epaminonda Lucaci, fiul lui Vasile Lucaci. În 1905, Mitropolia de la Sibiu l-a trimis pe Moise Balea, primul paroh al ortodocșilor din Cleveland. De numele lui Moise Balea s-au legat întemeierea altor parohii: South Sharon, Youngston, Ohio, Indiana Harbor (1906). Tot de numele său stă legat și apariția Episcopiei Ortodoxe Române din America⁵⁸. Prima biserică a fost ridicată în 1907, în parohia Indiana Harbor, care a fost păstorită până în 1963 de Simion Mihălțan, 55 de ani în aceeași parohie. În 1907 au apărut alte parohii în Erie, Martin's Ferry și Newark, care și-au cumpărat terenuri pentru edificarea bisericilor. După apariția parohiilor din

55 Aurel Jivi, „*Începuturile vieții bisericești la românii ortodocși din America*”, în vol. Aurel Jivi, *Studii de istorie...*, p. 157 (Se va prescurta în continuare „*Începuturile vieții bisericești...*”).

56 Aurel Jivi, „*Comunități ortodoxe române în America*”, în „*Îndrumător bisericesc, misionar și patriotic*”, Timișoara, 1982, p. 285 (Se va prescurta în continuare „*Comunități ortodoxe...*”).

57 Aurel Jivi, „*Începuturile vieții bisericești...*”, p. 160.

58 Aurel Jivi, „art. cit...” p. 163-165.

Statele Unite și Canada, a fost înființat un Protopopiat Ortodox condus de Ioan Podea, parohul din Cleveland. Pe lângă biserici au funcționat și școli românești, Youngstown (1913) condusă de preotul Ilie Pop, și Gary, Indiana (1915). La aceste cursuri, care erau ținute de câteva ori pe săptămână, după-masa, copiilor emigranților români li se predau lecții de gramatică, literatură, istorie, geografie românească și religie⁵⁹.

Între slujitorii Altarului îl amintim pe prof. dr. Lazăr Gherman de la Universitatea din Cernăuți. Acesta a ținut un curs de teologie la Winnipeg pentru candidații la preoție din cadrul Bisericii Ucrainene din Canada, apoi între 1922-1929 a fost paroh al comunității românești din parohia Roebling, statul New Jersey.

Înființarea Episcopiei Ortodoxe Române din America a fost hotărâtă în Congresul bisericesc din Detroit din 25-28 aprilie 1929, condus de preotul Trandafir Scorobeț, delegatul Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române. La acea dată se aflau în Statele Unite ale Americii 34 de parohii ortodoxe românești cu 34 de biserici și 14 case parohiale, iar în Canada 15 parohii. În America de Sud au ființat două biserici: „Sfinții Împărați Constantin și Elena” din Caracas și „Învierea Domnului” din Buenos Aires⁶⁰.

O ultimă ramură de studiu al Părintelui Profesor Aurel Jivi l-au reprezentat mai multe preocupări care au vizat: literatura teologică bizantină, operele patriarhului Dositei al Ierusalimului, Bisericele Ortodoxe din Cipru și Serbia, viața bisericească văzută dintr-un jurnal de călătorie, relațiile Mitropoliei de Carloviț cu Biserica Ortodoxă din Transilvania, cele ale Bisericii Ortodoxe cu cea Anglicană și a contribuțiilor transilvane la dezvoltarea istoriei bisericești: „Literatura teologică în preocupările lui Nicolae Iorga”, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1969, nr. 11-12; „Opere teologice editate în Țările Române de către patriarhul Dositei al Ierusalimului”, în „Studii Teologice”, 1975, nr. 3-4; „Biserica Ortodoxă din Cipru și situația ei actuală”, în „Studii Teologice”, 1970, nr. 1-2; „Patriarhia Ortodoxă Sârbă de la 1920 până în prezent”, în „Studii Teologice”, 1970, nr. 5-6; „Însemnări despre biserici și mănăstiri din Țara Românească în jurnalul de călătorie a unui preot englez la 1794”, în „Biserica Ortodoxă Română”, 1981, nr. 7-8; „Contribuții la istoria relațiilor ecumenice româno-anglicane” în „Studii Teologice”, 1984, nr. 7-8 și „Studii și cercetări transilvănene privind Istoria Bisericească Universală”, în vol. „Contribuții transilvănene la teologia ortodoxă”, Tipografia Eparhială, Sibiu, 1988.

În opera sa, Nicolae Iorga se folosește de izvoarele literaturii bizantine. Astfel, personajele istorice sunt Sfinții Părinți. Modelele clasice sunt sesizate chiar la reprezentanții de frunte ai teologiei din secolul al IV-lea. Ca atare, Sfântul Vasile

cel Mare ar putea părea „un bun retor”, sentințele Sfântului Grigorie de Nazianz sunt „de o concizie cu totul elenică”, iar Sfântul Ioan Hrisostom „știa atâtea din antichitate”.

Această înrudire cu antichitatea urcă în secolele care urmează și se întâlnește la Teofilact Simocatam, la Sfântul Efreem Sirul sau la Sfântul Roman Melodul. Până și în scrierile acestui „șef de călugări”, Sfântul Teodor Studitul, se pot vedea „umbrele lui Lucian pentru ironie și agresivitate și ale lui Demostene pentru ritmul frazei ample și frumoase”, parfumul antic ridicându-se și dintre paginile unor scrieri specific călugărești cum sunt „Viețile de sfinți”.

Fotie rămâne „primul mare filolog din Constantinopol”, Mihail Choniates are o limbă „clară și dulce”, iar în „Viețile de sfinți” se poate vorbi de un „stil folcloric” sau de un „limbaj popular⁶¹”.

O atenție deosebită este dată de marele istoriograf român Dogmaticii și Aghiografiei bizantine. Sunt amintite cu acest prilej operele Sfântului Maxim Mărturisitorul și cea a Sfântului Ioan Damaschinul. Omiletica este reprezentată de predicile Sfântului Ioan Gură de Aur. „Bucățile de frumusețe” reprezintă lirica bizantină al cărei frunte a fost Sfântul Grigorie de Nazianz. Altături sunt menționați și alți melozi cum au fost Sfântul Roman Melodul și Sfântul Andrei Criceanul.

Opera patriarhului Dositei al Ierusalimului în Țările Române a fost un alt subiect al cercetării. Țările Române l-au avut ca oaspete pe patriarhul Ierusalimului, care fusese figura cea mai de seamă între ierarhii greci care populează în această vreme Țările Române, printre care și cea a patriarhului Dositei Notara, „șeful necontestat al întregii Ortodoxii, un fel de Petru Movilă al celei de a doua jumătăți a veacului al XVII-lea și începutul celui de al XVIII-lea⁶²”.

Pentru a-l face cunoscut, autorul articolului realizează un medalion biografic al arhierelui ierusalimitean. Dar cu acest prilej reușește să creioneze viața petrecută în Moldova la Mănăstirea Cetățuia așa cum a fost revelată de cei care au amintit acest aspect important al cercetării întreprinse de dascălul sibian⁶³.

Seria tipăriturilor grecești în Țările Române a fost deschisă în 1682 cu lucrarea patriarhului Nectarie împotriva primatului papal. A mai publicat tot cu scop

61 Aurel Jivi, „Literatura teologică bizantină în preocupările lui Nicolae Iorga”, în revista „Biserica Ortodoxă Română”, 1969, nr. 11-12, p. 1249.

62 Aurel Jivi, „Operele teologice editate în Țările Române de către patriarhul Dositei al Ierusalimului”, în vol. Aurel Jivi, „Studii de istorie...”, p. 136 (Se va prescurta în continuare „Operele teologice editate în Țările Române...”).

63 Cristian Ștefan, „Legăturile patriarhilor Chiril Lucaris și Dositei al Ierusalimului cu Țările Române în viziunea istoricului Aurel Jivi”, în vol. Ion Alexandru Mizgan (coord.), „In memoriam Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi (1943-2002)”, Editura Lumina, Oradea, 2003, p. 68.

59 *Ibidem*, p. 170.

60 Aurel Jivi, „Comunități ortodoxe...”, p. 287; 290.

apologetic alte două opere bizantine „*Împotriva ereziilor*“ a arhiepiscopului Simeon al Tesalonicului. Cea de-a doua lucrare din volum a aparținut mitropolitului Marcu Eugenicu al Efesului. În 1694 a tipărit prima sa carte de autor, „*Tomul Împăcării*“. Volumul se deschide cu tratatul „*Împotriva latinilor*“ a lui Macarie, mitropolitul Ancirei. Tot în sumarul cărții se cuprinde și „*Despre cele două firi ale Domnului*“ a Sfântului Maxim Mărturisitorul și ultima lucrare a aparținut lui Matei Vlastares, „*Sintagma alfabetică*“.

Cartea a fost urmată de un nou volum, „*Tomul Dragostei*“, imprimat în 1698 la Iași. Cele 25 de scrieri tratează problema primatului papal, a purcederii Duhului Sfânt, a Euharistiei și a Botezului, 12 provin din epoca bizantină⁶⁴.

Însemnări despre biserici și mănăstiri din Țara Românească au fost realizate prin intermediul jurnalului de călătorie al preotului anglican James Dallaway, care îl însoțea pe Robert Liston, ambasadorul Marii Britanii pe lângă Poarta Otomană, în călătoria spre Istanbul. Călătoria a durat 16 zile (24 aprilie-9 mai 1794), din care șapte zile prin Banat și Transilvania și nouă prin Țara Românească⁶⁵. Cu acest prilej au fost consemnate date despre biserica din satul Clineni, județul Vâlcea, Sfântul Gheorghe Nou și catedrala patriarhală din București și mănăstirea *Gayeschti*, identificată de autor cu Găiseni (jud. Ilfov). Orașul București avea atunci 400 de mănăstiri și biserici. Ctitoria brâncovenească de la Sfântul Gheorghe Nou a fost construită „în cel mai bun stil grecesc modern. Porticul este sprijinit pe scurte coloane de spirală cu capiteli compozite, o imitație neoclasică a stilului corintian. Fațada este pictată în frescă. Aria interioară nu este întreruptă de scaune care sunt separate și fixate de pereții laterali. Picturi în frescă de sfinți, în special ale Sfântului Gheorghe și Sfântului Dimitrie călare, în mărime naturală, sunt răspândite pe toate părțile și nu este mică în care acestea sporesc semi-obsuritatea caracteristică⁶⁶”.

Prezentarea Bisericilor din Cipru și Serbia reprezintă alte două inițiative în cercerarea științifică.

Biserica din Cipru întemeiată de Sfântul Apostol Barnaba, originar de aici, a devenit pentru creștinii de aici „apostol și patron al țării”⁶⁷. În cadrul Sinodului al III-lea Ecumenic s-a acordat autocefalia Bisericii Ciprului. În

64 Aurel Jivi, „*Operele teologice editate în Țările Române...*”, p. 142.

65 Aurel Jivi, „*Însemnări despre biserici și mănăstiri din Țara Românească în jurnalul de călătorie a unui preot englez la 1794*”, în revista „*Biserica Ortodoxă Română*”, 1981, nr. 7-8, p. 913 (Se va prescurta în continuare „*Însemnări despre biserici și mănăstiri...*”).

66 Aurel Jivi, „*Însemnări despre biserici și mănăstiri...*”, p. 914.

67 Aurel Jivi, „*Biserica Ortodoxă din Cipru și situația ei actuală*”, în revista „*Studii Teologice*”, 1970, nr. 1-2, p. 118.

timpul prigoanei iconoclaste, iconodulii și-au găsit aici refugiu. În veacul al XVII-lea avem pentru prima dată o organizare într-o arhiepiscopie și trei mitropolii la Pafos, Ktion și Kirenia. Sub stăpânirea latinilor s-a dus o politică de latinizare, creându-se chiar eparhii apusene, iar sub turci arhiepiscopul a devenit etnarh al națiunii cipriote. În anul 1960, când Ciprul s-a declarat republică, arhiepiscopul Makarios a fost ales primul președinte al statului devenit independent.

Alături de Cipru, Părintele Profesor s-a aplecat asupra istoriei Patriarhiei Serbiei. Sumarul studiului vizează câteva etape ale dezvoltării eclesiale a sârbilor de la vremurile îndepărtate, unificarea bisericească din 1918, situația Bisericii în 1970, Biserica Autonomă a Macedoniei, Biserica Ortodoxă din America, Școlile și publicațiile teologice și relațiile frățești cu Biserica Ortodoxă Română.

În anul 1879, Biserica Ortodoxă din Serbia își câștigă autocefalia acordată de patriarhul ecumenic Ioachim al III-lea. De această măsură de independență bisericească se vor bucura, alături de Arhiepiscopia Belgradului, și Mitropolia Serbiei, Arhiepiscopia Muntenegrului și Arhiepiscopia Carlovițului⁶⁸. Unificarea bisericească din 1920 a fost proclamată în catedrala din Carloviț. În cadrul noii Patriarhii au intrat șapte teritorii bisericești sârbe: Mitropolia de Carloviț cu șapte eparhii din Ungaria, Slovenia și Croația; Mitropolia Muntenegrului; Arhiepiscopia Belgradului; Biserica Ortodoxă din Bosnia și Herțegovina cu patru eparhii; Biserica Ortodoxă din Serbia Veche și Macedonia cu șase eparhii; Biserica Ortodoxă din America la început cu o singură eparhie⁶⁹. În anul 1965 Patriarhia Sârbă a devenit membră a Consiliului Mondial al Bisericilor.

La data întocmirii prezentului studiu, Biserica a avut următoarea situație statistică: fiecare eparhie este împărțită în protopopiate, iar parohiile (în 1967 erau un număr de 2.270) sunt alcătuite din 300 până la 500 de familii.

În cuprinsul Bisericii Ortodoxe Sârbe funcționează 143 de mănăstiri și schituri (70 pentru călugări și 73 pentru călugărițe) în care viețuiesc 249 călugări și 700 călugărițe⁷⁰.

În diaspora americană, Biserica Ortodoxă din Serbia s-a organizat într-o episcopie dependentă de Patriarhia Sârbă. În anul 1963, Biserica a avut 73 de comunități cu un număr de 140.000 credincioși, organizate în trei eparhii: Episcopia Americii de Răsărit și a Canadei, Episcopia Vestului Mijlociu și Episcopia Vestului.

În Serbia au funcționat școli teologice superioare sub forma unui Institut Teologic la Belgrad, patru seminarii teologice și o școală monahală. Pentru clerici și credincioși se editează publicații centrale: „*Mesagerul*”, organul oficial

68 Aurel Jivi, „*Patriarhia Ortodoxă Sârbă de la 1920 până în prezent*”, în revista „*Studii Teologice*”, 1970, nr. 5-6, p. 452 (Se va prescurta în continuare „*Patriarhia Ortodoxă Sârbă...*”).

69 Aurel Jivi, „*Patriarhia Ortodoxă Sârbă...*”, p. 453.

70 Aurel Jivi, „art. cit”, p. 457.

al Patriarhiei cu apariție lunară; „Ortodoxia” și „Misionarul ortodox” La acestea se adaugă alte două: „Vestitorul” și „Gândirea ortodoxă”. Eparhiile din America tipăresc: „Official News Gazette” și „Church Herald”.

Un crâmpei de istorie bisericească cu privire la relațiile Mitropoliei din Carloviț cu ortodocșii transilvăneni este realizat într-un studiu separat. Patriarhul Arsenie Cernoievici s-a ocupat, între 1694-1695, de organizarea Bisericii Sârbe din Ungaria, Croația și Slovenia. Cu acest prilej s-au înființat episcopiiile: Timișoara-Ienopole, Karlstadt-Zrinopol, Syegedin, Ofen-Sthlweissenburg, Mohaci-Sighet, Vârșeț, Oradea-Erlau⁷¹.

Autorul acestui articol accentuează faptul că spre deosebire de celelalte popoare din Imperiul Austriac „românii erau poporul cu drepturi foarte puține și cu cele mai slabe speranțe de ameliorare”. Cu toate acestea Biserica Ortodoxă din Transilvania a avut un mitropolit în persoana lui Teofil. Este menționată unirea de la Alba-Iulia, reședința unită din Făgăraș, mișcarea lui Visarion Serai și șirul ierarhilor sârbi ce au păstorit pe ortodocșii ardeleni.

Relațiile ecumenice dintre ortodocșii transilvăneni și Biserica Anglicană este realizat în persoana unui pionier al acestor relații, preotul Trandafir Scorobeț (1883-1967). Acesta a activat timp de 3 ani (1906-1909) în parohiile din Youngstown (Ohio) și South Sharon (Pensylvania). În acest timp a intrat în legături cu reprezentanții Bisericii Episcopaliene (Anglicane) de acolo. În acest timp, episcopalienii au cedat bisericile proprii din America, în care ortodocșii și-au săvârșit serviciile religioase acolo unde nu au existat biserici ortodoxe⁷².

Din 1912 Trandafir Scorobeț a devenit membru în Uniunea Bisericilor Anglicane și Răsăritene Ortodoxe. A reușit prin intermediul publicației șaguniene „Telegraful român” de la Sibiu să facă cunoscută ortodocșilor ardeleni prin intermediul unor articole momente din istoria Bisericii Anglicane, cum a fost Mișcarea de la Oxford ai cărei membri „deteră nouă spendoare slujbelor bisericești, înființară societăți de cumpănare, filantropice și pentru cultivarea cunoștințelor biblice prin care se regenerară Biserica și clerul”⁷³. În alte materiale a vorbit despre *Școala de Duminică*, ca formă de învățământ catehetic.

O ultimă cercetare la care ne-am oprit în demersul nostru de a ilustra opera Părintelui Profesor Aurel Jivi

71 Aurel Jivi, „Relațiile Mitropoliei de Carloviț cu Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolul al XVIII-lea”, în rev. „Biserica Ortodoxă Română”, 1970, nr. 5-6, p. 587.

72 Aurel Jivi, „Arhiereul Trandafir Scorobeț, pionier al relațiilor ecumenice dintre Biserica Ortodoxă Română și Biserica Anglicană”, în vol. Aurel Jivi, „Studii de istorie...”, p. 175.

73 Aurel Jivi, „Contribuții la istoria relațiilor ecumenice româno-anglicane”, în revista „Studii Teologice”, 1984, nr. 7-8, p. 483.

este contribuția transilvănenilor la dezvoltarea istoriei bisericești universale⁷⁴. În sumarul cercetării a împărțit cuprinsul acesteia în studii generale începute de preotul Ștefan Ionoviciu și protopopul Radul Tempea IV de la biserica Sfântul Nicolae din Șcheii Brașovului, continuate de Samuil Micu și mitropolitul Andrei Șaguna. Cel din urmă este autorul unui tratat intitulat „Istoria Bisericii Ortodoxe Răsăritene Universale”, în două volume, Sibiu, 1860, folosit ca manual de studenții de la Institutul Teologic din Sibiu. În partea a doua, autorul amintește de contribuțiile preoților profesori Ilarion Felea, Nicolae Popovici, Ilie Beleuță, Dumitru Stăniloae, Ștefan Lupșa, Romulus Căndea, Milan Șesan și Teodor Bodogae.

Concluzii:

Apreciat de profesorii săi, iubit și prețuit de studenți, masteranzii și doctoranzii de la Sibiu și nu numai, Părintele Profesor Dr. Aurel Jivi a rămas în amintirea tuturor printr-o calitate unică, cea de dascăl în teologie, deoarece cursurile ținute tuturor se caracterizau prin interdisciplinaritate, subiectele istorice erau urmate de abordări dogmatice, liturgice și pastorale. Ajuns profesor la Institutul Teologic din Sibiu după strălucite studii în Statele Unite, finalizate printr-o teză de doctorat la București, de pionierat în acest subiect, apreciată pentru „ineditul subiectului tezei de doctorat, o cercetare temeinică, bine documentată și adusă la zi” (Pr. Prof. Dr. Ioan Rămureanu). La Sibiu a continuat munca antecesorului său, pe care l-a evidențiat prin articole omagiale și comemorative și prin propunerea cursului „Metodologia istoriei bisericești” pentru studenții care au urmat ciclul de Studii Aprofundate. Cu aceeași generozitate a pus umărul la formarea și consolidarea facultăților de teologie din Oradea, Timișoara și Caransebeș. Pe lângă activitățile didactice, s-a ocupat de bunul mers al acestora, participând la concursurile pentru ocuparea catedrelor vacante, dar și în cea de șef de catedră a Teologiei sibiene.

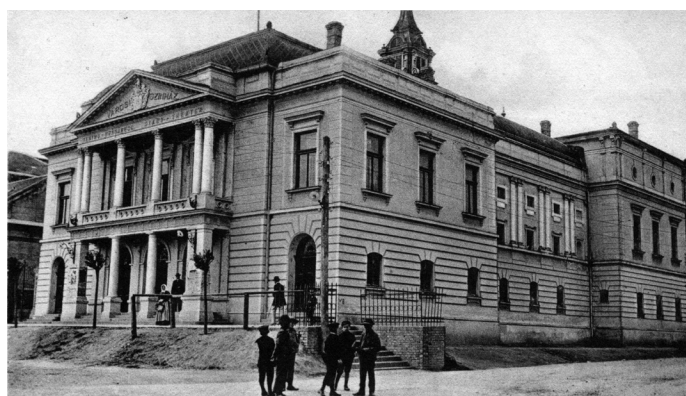
Opera științifică poate fi valorificată de cei interesați în studiul istoriei bisericești. De la articolul de popularizare la studiul temeinic închinat unui eveniment din viața Bisericii, a unei personalități, Părintele Aurel Jivi a lăsat și sinteze fie în volume de autor, fie în publicațiile risipite în presa bisericească românească și de peste hotare. La toate acestea, adăugăm activitatea pe tărâm ecumenic și conducerea revistei teologice sibiene, precum și colaborarea cu diverse materiale la dezvoltarea presei teologice românești.

74 Aurel Jivi, „Studii și cercetări transilvănene privind Istoria Bisericească Universală”, în vol. „Contribuții transilvănene la teologia ortodoxă”, Tipografia Eparhială, Sibiu, 1988, p. 101-116.

Dr. Constantin-Tufan Stan
(Lugoj)

File din istoria teatrului lugojean **Inaugurarea Teatrului Orășenesc**

„În sfârșit, după multe zburciunări, frământări și chibzuiiri îndelungate, locuitorii pașnicului nostru oraș Lugoj au și ei un teatru în toată regula, edificat după toate cerințele lumii moderne. Mărețul edificiu se ridică falnic pe malul stâng al Timișului, în imediata apropiere de Gimnaziul de

Stat”, scria, în 3 decembrie 1900, cu nedisimulată emfază, învățătorul lugojean George Joandrea în periodicul arădean „*Tribuna poporului*” (IV, 25 noiembrie/8 decembrie 1900, 3-4), martor la spectacolul festiv al inaugurării, petrecute la 1 decembrie 1900 (evenimentul a fost relatat și în cuprinsul periodicului lugojean de expresie germană „*Südungarischer Bote*”, II, 113, 1900, 1-3). Vechiul teatru, construit, în 1835, la inițiativa frânghierului Anton Liszka (deopotrivă bun violonist, unul din pionierii învățământului muzical lugojean), își încetase activitatea în 1898, clădirii atribuindu-i-se o altă destinație. Johann Liszka, fiul vrednicului frânghier-violonist, făcea parte dintr-un cvartet vocal bărbătesc (alături de Joseph Ranftl, Johann Sas și Nikolaus Schieszler), nucleul viitoareii reuniuni germane – Lugoscher Gesang- und Musikverein –, fondate, în 1852, de dirijorul și compozitorul Conrad Paul Wusching (viitorul ginere al frânghierului). „Din cele premerse se poate vedea cu câtă râvnă și dor de propășire stăruiau lugojenii pentru cultivarea artelor frumoase, în special pentru cultivarea cântării și reprezentarea de piese teatrale, care cultivă și nobilizează inima și sufletul”, continua ilustrul dascăl, coleg cu Ioan Vidu la Școala Primară Confesională Greco-Ortodoxă. Mulțumit de efortul lugojenilor, care închinaseră un templu muzelor artelor, autorul impresiilor îi amintea și pe zeul și zeița medicinei, Asclepios și Hygeia, de a căror

cinstire, în folosul cetățenilor, se îngrijise, prin înființarea renumitei sale apoteci „Vulturul” (aflată în imediata vecinătate a Teatrului), „israelitul Vértes, cel cu reclamele numeroase de prin toate călindarele”.

Între notabilitățile prezente s-au aflat dr. Demetriu Radu, episcopul Diecezei Greco-Catolice de Lugoj, Béla Szende, deputat dietal, notarul regesc Mihail Bejan (jurnalist, istoric, nuvelist, muzician amator, autorul primei traduceri în limba română a *Cronicii notarului anonim al regelui Béla*), care contribuise cu 1.000 de coroane la edificarea Teatrului (al cărui cost se ridicase la 90.000 de coroane), Virgil Tomiciu, dr. Ștefan Petrovici (pledant în Procesul Memorandului) ș.a.

După un discurs în limba maghiară (limba oficială), A. Marsovszky, primarul urbei, a rostit o alocuțiune în limba română, adresându-se reprezentanților inteligenței românești, subliniind importanța cultivării artelor și a laudării Domnului în limba fiecărei naționalități: „numai așa vom putea ajunge la cultivarea și nobilitarea inimii și a sufletului, dacă în mod reciproc ne vom cunoaște stadiul de cultură, din mărgăritarele literaturilor diferitelor naționalități, și, pătrunzând în spiritul lor, vom face să se potențeze stima și reputațiunea reciprocă, contribuind la formarea de intime legături între locuitorii acestui oraș”. În numele românilor a vorbit Virgil Tomiciu, pomind de la înțeleșurile unui vechi proverb latin (extras din scrierile lui Sallustiu): *Concordia parvae res crescunt, discordia maximae dilabuntur* („Prin unire cresc lucrurile mici, prin vrajbă pier și cele mai mari”).

După deschiderea solemnă (Uvertura „*Prometeu*” de Ludwig van Beethoven, în interpretarea Orchestrei Reuniunii Germane – Lugoscher Gesang- und Musikverein), societățile naționalităților locale și-au prezentat propriul program: drama *Árvalányhaj* de L. Rátkay (Corul Societății Maghiare – Lugosi Magyar Dal- és Zeneegyesület) și opereta comică *Mannschaft am Bord*, piesă într-un act de G. von Zeytz (Lugoscher Gesang und- Musikverein). Reuniunea Română de Cântări și Muzică a preferat să participe doar cu trupa de teatru, punând în scenă *Idil la țară*, comedie într-un act „localizată” de Maria Baiulescu. Și-au dat concursul: Constantin Missits, candidat de avocat („prin predarea-i perfectă și mimică conștiincioasă, [...] sărbătoritul acelei seri secerând aplauze frenetice”), Silvia Iorga (rolul Smărăndița), Caius Brediceanu, Tiberiu Brediceanu, Augustin Silvași, Constantin Ignea, V. Păscuțiu, Ioan Cîmponeriu, Aurora Peștean și Ofelia Ianculescu. „Deși fără cântări, piesa *Idil la țară* a făcut cel mai mare efect”, consemna G. Joandrea. În laconica informare publicată în „*Familia*” (XXXVI, 49, 1900, 585), prestația lugojenilor era reflectată însă într-un ton negativ: „Atât ungurește, cât și nemțește s-a dat câte o piesă originală cu cântări; românii însă n-au găsit în toată literatura noastră dramatică o astfel

de piesă și au jucat o localizare fără cântări, *Idil la țară*, care e o foarte bună piesă pentru diletanți, dar nepotrivită pentru asemenea festivitate, când trebuia să se joace ceva original”. În final, artiștii Reuniunii Meseriașilor Germani (Lugoscher-Gewerbe Liederkrantz) au reprezentat opereta comică *Der Schatz* de W. Merkel.

În 1811, la Lugoj, pe scena vechiului teatru, se cântau arii din capodopera mozartiană *Flautul fermecat*.

În urmă cu câțiva ani, regretatul universitar Francisc László, de la Academia de Muzică „Gheorghe Dima” din Cluj-Napoca, glosa, în periodicul clujean de expresie maghiară „*Helikon*” (II, 30 (82), 26 iulie 1991, p. 11: *Mozart, Lugos 1811*), pe marginea unei epistole identificate în fondul documentaristic al Arhivelor Naționale clujene, adresată contesei Bánffy Györgyné (născută Palm Jozef), semnată de nepotul său din Lugoj, Esterházy Lajos, și expediată la Cluj în 22 august 1811. În cuprinsul său, tânărul lugojean își exprima, laconic, impresiile după vizionarea unui spectacol cu secvențe din *Flautul fermecat*, capodopera lui Mozart, o creație puternic impregnată de simboluri masonice, la 20 de ani de la premiera absolută care avusese loc la Viena (1791), în chiar anul misterioasei morți a genialului compozitor (dispariție pusă – de unii biografi amatori de anecdotică – pe seama devoalării oculte simbolistici). Vădit deranjat de starea jalnică a teatrului din capitala comitatului Caraș, dar și de amatorismul și atmosfera pestilențială din timpul spectacolului (atât solista – costumată neadecvat –, cât și spectatoriile fumau cu dezinvoltură în actul interpretării), melomanul din târgul bănățean își exprima, totuși, speranța, în final, că vechiul teatru nu se va desființa (nu cunoaștem locația înainte de edificarea noului teatru, în 1835, grație diligențelor vrednicului frânghier Anton Liszka).

Pentru a ne face o idee despre cum arătau Lugojul și locuitorii săi în preajma acestui eveniment, epocal pentru istoria culturală a urbei, iată un fragment dintr-o descriere datorată geografului Johann Lehmann, care a străbătut Banatul în anul 1785: „Drumul de țară ce duce la Lugoj este bine îngrijit. Orașul este destul de mare. Are o piață îngrijită cu multe case frumoase, în care sunt prăvălii ale negustorilor greci. Orașul este despărțit în două de râul Timiș, prevăzut cu pod, la care, pentru trecerea cu trăsuri, se plătește vamă. Partea germană a orașului este bine zidită, are ospătării, o cafenea cu biliard și o vilă ce aparține, dimpreună cu încă alte averi din oraș, soției comandantului general, contele Soro, din Timișoara. Ea este o femeie cultă. Ospătăriile sunt bune, largi și bine îngrijite. Orașul este înconjurat de vii cu plantații de viță burgund. Vinul este mai plăcut decât cel de Tokaj ori din Franța. Orașul este plăcut, locuitorii, vialii. [...] Nu stă aceea că poporul român din fire ar fi dur, din contră,

acel popor nu vatămă pe nimeni, dară dacă este vătămat, se răzbună. Cine știe trata cu el, pe acela înțelege totdeauna să-l ajute în necaz și lipsuri”.

*

„Stimată mătușă,

Despre teatrul nostru din Lugoj nu pot să spun altceva decât că este sub orice critică. Aici nu există pericolul ca actorii să fie invidiați, nici măcar bătuți, dar și cel mai zgârcit om ar putea avea dorința de-a dăruii haine curate cu care actorii să poată umbla pe stradă.

Cu toate acestea, am avut o reprezentare a *Flautului fermecat*, cu o divă fumătoare (la fel și publicul), acompaniată de patru lăutari țigani.

Nu cred că putem avea pretenția sau speranța ca, la eventualele următoare spectacole, solista să cânte mai bine sau să învețe rolul pe de rost, dacă ar fi așa ceva posibil.

Închei scrisoarea cu o notă de optimism, prin care sper ca în viitor să nu se desființeze teatrul din Lugoj, ci, dimpotrivă, să se bucure de mai multă apreciere.

Louis Esterházy”

Primele spectacole teatrale la Lugoj

Cele mai vechi mărturii privind activitatea teatrală lugojeană ne sunt oferite într-un jurnal întocmit de cancelarii Ordinului Minorit din Lugoj, *Ephemerides five Diarium Ven. Conventus Lugosiensis*, din care rezultă că, în anul 1838, „Societatea Teatrală de sub conducerea lui Augustin Strauss, după o activitate de 3 ani, se dizolvă din cauza sărăciei, iar teatrul rămâne gol”. Textul protocolului este cuprins în două tomuri, în care sunt înscrise ordinațiuni și inventare. Documentul este însoțit de un jurnal, redactat de un călugăr minorit, începând cu anul 1771, care cuprinde informații privitoare la istoria Banatului și a Lugojului. (Într-o însemnare din anul 1750 se menționează că documentele originale au fost transferate în Arhiva Ordinului Minorit din Eperjes; acțiunea a avut loc, probabil, în preajma evenimentelor din anul 1738, când Lugojul a fost ocupat temporar de armata otomană.)

Primele manifestări teatrale în limba română sunt inițiate de Societatea Românească Cântătoare Teatrale, trupă fondată de actorul arădean Iosif Farkas în anul 1846, unii dintre actorii diletanți lugojeni, Vasile Maniu și George Seracin, devenind mai târziu actori ai trupei lui Costache Caragiale. Prima mențiune a unui spectacol în limba română, pus în scenă de trupa lui Iosif Farkas, este reprezentată de afișul spectacolului din 18 februarie 1847, datele acestuia fiind transcrise de Coriolan Brediceanu.

Lugojenii asistau, încă din anul 1824, la spectacolele teatrale ale trupei lui Ioachim Vuici, venită din Serbia. Genul dramatic, una din dominantele vieții culturale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, a fost practicat de artiști autohtoni, dar și de trupe ambulante din Transilvania

În imagine, rândul de sus: Ofelia Ianculescu, Tiberiu Brediceanu, Silvia Iorga, Caius Brediceanu, Aurora Peșteanu, N. Păscuț; la mijloc: Constantin Missits; jos: Augustin Silvași, Constantin Ignea.

și celelalte ținuturi românești: trupa lui Albini (1850-1851), Fani Tardini (1863), M. Pascaly (1868 și 1871), M. Millo (1870), I. D. Ionescu (1873) și George Augustin Petculescu, directorul primei trupei teatrale românești ambulante. G. A. Petculescu, născut la Reșița în 11 octombrie 1852, începând cu 1860 – anul mutării familiei sale la Lugoj – va urma școala primară, apoi se va angaja ca ucenic în atelierul de cizmărie al maistorului Pera, unde va deveni calfă. După mai multe turnee teatrale în Țara Românească, debutează la Lugoj în 1 iulie 1877, în trupa lui Constantin Petrescu, în piesa *Cimpoiul dracului* de Eugen Carada. Își întemeiază propria trupă, cu actori din Craiova și Turnu Severin (Societatea Teatrală Română Ambulantă din Ungaria și Transilvania), prezentând primul spectacol la Lugoj în 28 iulie 1878: *Doi am ploiați în una pereche de cizme*, comedie originală într-un act de N. Frunzescu, *Liber și independent*, comedie cu cântece într-un act de G. Dumitrescu, și *Zăpăciții*, comedie într-un act tradusă din limba franceză de Paul Georgescu.

În ianuarie 1849 au debutat ca actori, sub egida trupei teatrale Societatea Teatrală de la Lugoj, părinții lui Coriolan Brediceanu, Iuliana și Vasile Brediceanu (un fervent promotor al introducerii limbii române în practica liturgică ortodoxă și a grafiei latine în scrierea românească), într-un spectacol cu piesa *Ciutura gămfată sau opincărița făloasă*.

Franz Liszt pe scena vechiului teatru din Lugoj

Un eveniment cultural major în viața artistică lugojeană, în avanpremieră mișcărilor revoluționare pașoptiste, a fost reprezentat de recitalul lui Franz Liszt, prezent la Lugoj între 14 și 16 noiembrie 1846.

Marele pianist și compozitor a concertat la Lugoj în seara zilei de 15 noiembrie 1846, pe scena Teatrului Orășenesc, în cadrul turneului artistic efectuat, în anii 1846-1847, în mai multe localități din Banat, Transilvania, Țara Românească, Moldova și Bucovina (ultimul din cariera sa concertistică), „un brilliant concert care i-a fermecat pe cei de față”, după o masă festivă la care au luat parte 70 de invitați. După eclatantul succes avut la Arad (8-10 noiembrie), precedat de cel de la Timișoara (artistul era impresariat de Gaetano Belloni), Liszt a sosit la Lugoj în seara zilei de 14 noiembrie, însoțit de un grup de admiratori, unde i s-a făcut o primire entuziastă, fiind întâmpinat, la intrarea orașului, de un grup de notabilități, care i-au pus la dispoziție o caleașcă englezească, și de un cortegiu alcătuit din „mai multe căruțe și bărbați călare”. Jakabfi, „alișpanul” (vicecomitele) comitatului Caraș, a organizat o serată dansantă în cinstea artistului. Jurnalistul Petrichevich-Horváth Lázár este autorul unor detaliate impresii în periodicul budapestan „*Honderü*”, în care immortalizează mai multe secvențe ale momentului sosirii virtuozului muzician la Lugoj: „În timp ce ne plimbam în jurul cupeului pregătit pentru Liszt, câțiva țărani români s-au apropiat ținând în mâini jalbe, și nu voiau să plece cu niciun preț de acolo, pretinzând că de multă vreme așteaptă ei sosirea unui «domn atât de mare», care să-i ajute la satisfacerea dreptelor lor cereri”.

După concert, baronesa Ida Kiss a patronat o petrecere dansantă, care s-a prelungit până dimineața. În urbea de pe malurile Timișului neapărând în acei ani niciun periodic, nu avem detalii despre repertoriu și modul în care a fost receptat de auditoriul lugojean, dar programul concertelor susținute la Timișoara, în 2 și 4 noiembrie, la Palatul Prefecturii (actualul Palat Baroc), respectiv la Teatrul Municipal (o cronică a primului recital a fost publicată într-un număr al ziarului „*Temesvarer Wochenblatt*”, sub semnătura lui Gottfried Feldinger), ne poate însă sugera ceea ce ar fi putut cânta Liszt la Lugoj: *Andante* din *Lucia di Lammermoor* (Donizetti/Liszt), *Fantezie* din opera *Norma* (Bellini/Liszt), *Andante cu variațiuni* de Beethoven, *Ave Maria* și *Regele ielelor* de Schubert, *Fantezie pe cântece maghiare* (Liszt), *Marșul lui Rákóczi* (prelucrare proprie), *Uvertura „Wilhelm Tell”* de Rossini, *Păstrăvul* de Schubert, *Hexameron* (Liszt), *Variații de bravură* pe o temă din *Puritanii* de Bellini, o mazurcă și o poloneză de Chopin.

P.-H. Lázár ne oferă, în articolul citat, și alte detalii legate de prezența artistică a lui Liszt la Lugoj, „unde a fost

primit cu cea mai mare căldură și cu nemărginit entuziasm, fiind încântat de primirea ce i s-a făcut”, menționând că muzicianul maghiar a răspuns cu bunăvoință invitației unor melomani locali, cântând în mai multe cercuri private. După două zile și jumătate, Liszt, însoțit de Guido Karácsonyi (Crăciunescu, un aromân cu nume maghiarizat, proprietarul domeniului de la Banloc, vizitat de Liszt în acele memorabile zile), a părăsit Lugojul, îndreptându-se spre Timișoara, unde, în 17 noiembrie, în sala Teatrului, va susține concertul de adio, în scop caritabil.

Silvia Iorga – actriță și violonistă.

Aubade pour Violon et Piano de George Enescu – primă audiție absolută la Lugoj

Cu prilejul inaugurării noului teatru lugojean (1 decembrie 1900), între actorii diletanți ai Reuniunii Române de Cântări și Muzică ce s-au afirmat în *Idil la țară* (comedie într-un act localizată de Maria Baiulescu, inclusă în spectacolul festiv) s-a aflat și Silvia Iorga, membră a așa-numitei Societăți a Domnișoarelor (fondată de Elena Dobrin

în 1887), actriță diletantă, deopotrivă apreciată violonistă. Veleitățile dramatice și le-a manifestat, în repetate rânduri, pe scena teatrului lugojean sau în casele iubitorilor de teatru (teatrul de copii se ținea în Ulița Domnească, în casa Grozdana, în locuințele lui Leontin Simonescu, fost viceșpan, și Albini, fost avocat) la sfârșitul secolului al XIX-lea (*Visul poetului*, teatru pentru copii, piesă reprezentată în 1895, în care a jucat în compania Alexandrinei Ianculescu, Letiției Tempea, Victoriei Iorga și a Mariei Jurca) și în primul pătrar al secolului XX. Memorabil a rămas spectacolul cu comedia într-un act *Trei doctori* de Virginia A. Vlaicu (într-o distribuție din care au mai făcut parte I. Harambașa, Emilia Avramescu, Dim. C. Lupea, D. Galiciu, G. Tiffa, Cornel Gându ș.a.), pusă în scenă în 12 și 13 aprilie 1904, în preluia premierei operetei *Crai-Nou*, capodopera lui Ciprian Porumbescu.

În repertoriul său violonistic au figurat opusuri de H. Vieuxtemps (*Baladă și poloneză*, interpretată, în

7/20 februarie 1904, în sala festivă a Hotelului „Regele Ungariei”, cu acompaniamentul Mariei Braniște), L. Wiest (*Privighetoarea Oltului*), H. Wieniawski și J. Artôt (lucrări semnate de cei doi creatori au fost interpretate, în 2 martie 1913, la Palatul „Lloyd” din Pesta, cu prilejul Seratei muzicale și dansante a Corului Bisericii Române din capitala Ungariei, în compania pianistei Hortenzia Birăuț). În 15 aprilie 1902 și-a dat concursul la recitalul sopranei Irene Vlădaia, de la Opera din București, în pavilionul Hotelului „Concordia”, alături de Ecaterina Iorga (pian), Aureliu Iorga și artistul dramatic Grigore Savu.

Silviei Iorga și Emiliei Avramescu le datorăm o primă interferență a creației enesciene cu toposul cultural bănățean. Potrivit surselor documentare cercetate până în prezent, acest eveniment s-a petrecut la Lugoj în 1904. Într-o cronică publicată în periodicul local „*Drapelul*” (IV, 149, 1904, 3) sunt detaliate aspecte de la o serată literar-muzicală organizată, în 18/31 decembrie 1904, sub egida Societății „Tinerimea Română” și a Societății Domnișoarelor, în „saletul” Casinei Române (localul Reuniunii Române de Lectură), unde, după un discurs de deschidere rostit de Valeriu Braniște, între opusurile interpretate s-a numărat și *Serenadă de dimineață (Aubade pour Violon et Piano)*, o versiune (transcripție) pentru vioară și pian a trioului *Aubade pentru vioară, violă și violoncel în Do major* (titlul inițial, *Sérénade pour Violon...*, a fost înlocuit ulterior de Enescu cu cel de *Aubade pour Violon...*, așa cum se poate observa pe foaia de titlu a manuscrisului – o posibilă explicație pentru denumirea neobișnuită sub care a apărut opusul în presa lugojeană, o evidentă contradicție de termeni), la puțin timp după editarea sa (Enoch, Paris, 1903), cântat, posibil, în primă audiție absolută de violonista Silvia Iorga și pianista Emilia Avramescu. Trioul are caracter omagial, pe prima pagină a partiturii fiind inserat textul dedicației adresate cuplului regal român, regina Elisabeta și regele Carol I, la aniversarea a 30 de ani de căsătorie. Caracterul omagial al opusului devine explicit în final, prin citarea *Imnului Regal Român* (o ingenioasă contrapunctare a temei trioului cu melodia din *Imn*, creația lui Eduard Hübsch), la fel ca în *Poema Română*, op. 1, cu care tânărul Enescu cucerea lumea muzicală pariziană în 1897, și în finalul *Simfoniei I în Mi bemol major*, op. 13, unde tema *Imnului* apare însă transfigurată, stilizată.

Silvia Iorga s-a implicat în lupta de emancipare națională și politică a românilor bănățeni, semnând, în 24 decembrie 1894, alături de alte reprezentante ale Reuniunii Femeilor Române din Lugoj (Laura Vlad, una din surorile poetului-acuarelist Victor Vlad Delamarina, Alma Maior ș.a.), o scrisoare de încurajare adresată lui Valeriu Braniște, cu puțin timp înainte de finalizarea așa-numitului proces al „*Dreptății*” (periodicul condus de patriotul și publicistul bănățean), prin care acesta era condamnat la închisoare

pentru cutezanța de a pleda, în articolele sale, pentru drepturile conaționalilor săi.

Teatrul lugojean a purtat și numele lui Mihai Eminescu

În octombrie 1934, printr-o decizie adoptată de Primărie, Teatrului Orășenesc din Lugoj, cunoscut și sub numele de Teatrul Comunal, i-a fost atribuită denumirea de Teatrul „Mihai Eminescu”, care urma să fie inscripționată pe frontispiciul edificiului în limbile română, maghiară și germană („Banater Bote”, Lugoj, XXXVI, 78, 1934, 3: *Das Munizipaltheater wird zu „Eminescu” Theater umgetauft*). Denumirea a avut însă o existență efemeră. Cu prilejul festivităților dezvelirii bustului lui Traian Grozăvescu (amplasat vizavi de Teatru, operă a sculptorului Radu Moga), desfășurate în 6 decembrie 1935, printr-o hotărâre a administrației locale s-a stabilit actuala denumire, Teatrul „Traian Grozăvescu”.

Evenimentul dezvelirii bustului lui Traian Grozăvescu a reunit principalele reuniuni corale lugojene (Magyar Dalárda, Lugoscher Gewerbe-Liederkrantz și Corul „Ion Vidu”, care au interpretat, în preludiul concertului festiv, propriile mottouri), Orchestra Societății Filarmonice și cea a Regimentului 17 Infanterie, ce au oferit un concert festiv pe scena Teatrului „Traian Grozăvescu”. Opera de Stat din Viena, din motive neprecizate, a declinat invitația de a participa la festivități. Opera Română din Cluj a fost reprezentată prin prof. Victor Papilian, directorul instituției. Au omagiat memoria ilustrului tenor Silvia Secoșan-Humiță, profesoară la Conservatorul din Timișoara (*Două poeme* pe versuri de H. Heine, *Doină și Cântec de leagăn* de Sabin Drăgoi), Gheorghe Dippon (*Arie* din *Luisa Miller* de Verdi și *Santa Lucia* de Mario, acompaniat de dra Hedda Klöss, profesoară la Conservatorul lugojean, absolventă la Musikhochschule din Dresda), Francisc Balogh (*Arie* din *Flautul fermecat* de Mozart și *Icoană sfântă* de Vereșan). Gheorghe Dippon și Francisc Balogh, acompaniați de M. Popovici, au cântat în duet *A căzut o sară lină* de Ciprian Porumbescu, Orchestra Societății Filarmonice, dirijată de Friedrich Gerber (conducătorul Orchestrei Regimentului 17 Infanterie), *Simfonia a VIII-a* de Schubert, iar Corul „Ion Vidu”, aflat sub bagheta lui Filaret Barbu, *Recviem* din opera *Don Pasquale* de Donizetti și *Corul peregrinilor* din *Tannhäuser* de Wagner

La doar câteva zile de la festivitățile dezvelirii bustului lui Traian Grozăvescu și atribuirea numelui marelui tenor vechiului Teatru Orășenesc (10 decembrie), Zaharia Stancu reacționa virulent, printr-o tabletă publicată în presa bucureșteană, la actul prin care primarul Lugojuului (dr. Alexandru Birescu) înlocuia numele lui Eminescu de pe

frontispiciul instituției, „readus în actualitate de condeiele unor scriitori ca G. Călinescu, Cezar Petrescu și E. Lovinescu, [...] cu numele unui tenoraș”. După ce deplângea tarele epocii („a gușaiilor deveniți prin demagogie miniștri, a tenorilor cu gâtul pâlnie și frunte de lățimea unghiei”), Zaharia Stancu făcea trimitere, în finalul pamfletului său, la pedeapsa biblică prin lovirea cu pietre: „Dacă ar fi bătut cu pietre pentru această faptă, primarul din Lugoj tot n-ar fi îndestul de pedepsit” (Zaharia Stancu, *Însemnările și amintirile unui ziarist. Sarea e dulce*, Editura de Stat pentru Literatură și Artă [București, 1955], p. 359-360).

Zaharia Stancu, care, prin tonul său, anunța epoca proletcultismului, al cărui obedient și zelos locotenent avea să devină, nu avea cum să înțeleagă specificul unei urbe cu o pronunțată vocație muzicală, cu seculare tradiții interculturale și plurilingve.

Iosif Vanciu

În 27 aprilie 1944 se stingea din viață, în plină forță creatoare, unul din marii actori bănățeni, Iosif Vanciu, născut la 1901 în comuna Nadașd din județul Vas (azi în Ungaria), stabilit apoi cu familia la Lugoj, un răsfățat al publicului bucureștean, clujean și timișorean, cu 197 de roluri la activ. Dramatica despărțire de scena Teatrului Național din Cluj și catedra de actorie a Academiei de Muzică și Artă Dramatică, unde fusese angajat, în 1920, după Marea Unire, după un stagiul de un an petrecut pe scena naționalului bucureștean, a fost deplânsă în principalele periodice bănățene și ardelen. Iată, spicuite, câteva impresii evocatoare (din cuprinsul mensualului bucureștean „Teatrul” – XI, 12, decembrie 1966, p. 79-83 –, într-un articol semnat de Ion Olteanu, dedicat istoricului Teatrului Național din Cluj), în care sunt exprimate aprecieri elogioase la adresa vrednicului slujitor al Thaliei, considerat unul dintre cei mai buni interpreți ai lui Cațavencu din istoria teatrului românesc:

„Cu Cațavencu, interpretat pentru prima oară critic-distanțat, după știința noastră, și cu Ghiță Boncioc, din piesa *Aricii* de I. C. Merișescu, Iosif Vanciu se impune cu un crez, nu numai cu o creație izolată. El a murit fulgerător, și gândurile lui și ale altora s-au impus în teatrul nostru. Iată ce se spunea în cronică bucureșteană despre el în cele două roluri amintite:

«Iosif Vanciu e un excelent comediant și unul din cei mai buni Cațavencu pe care i-am văzut, ceea ce este un record pentru un actor de obârșie bănățeană, care nu îl are în sânge, sau mereu în vecinătate, pe eroul lui Caragiale» (Petru Comarnescu). Sau, după cum afirmă un alt cronicar: «Valoarea incontestabilă a acestui actor, înțelepciunea lui, inteligența cu care și-a înțeles rolul, calități foarte rare pe care d. Vanciu a știut să le pună natural în evidență. Ghiță

Boncioc ar putea rămâne o figură nepieritoare a literaturii noastre, așa cum au rămas Coana Chirița, Cațavencu sau Cetățeanul turmentat. Ghiță Boncioc este un tip al literaturii, cu bunul și caldul său bun-simț, cu intonațiile lui sănătoase, cu istețimea lui atât de românească»”.

Presa bănățeană s-a alăturat corului de vibrante panegirice:

„Prin moartea lui Iosif Vanciu, Teatrul din Cluj-Timișoara [instituția de artă dramatică clujeană se afla în refugiu la Timișoara, alături de Opera Română, după Dictatul de la Viena] îl pierde pe cel mai talentat protagonist al său, Academia de Artă Dramatică, pe profesorul înamorat de chemarea sa, iar Banatul, după Petculescu și Bănuț, pe al treilea mare actor. În veci pomenirea lor!” (Filaret Barbu: *La moartea lui Iosif Vanciu*, în „*Răsunetul*”, Lugoj, XXIII, 19, 2). „Așa ca toți artiștii bănățeni, Vanciu, prin muncă stăruitoare, a pus în valoare talentul său, urcând treaptă cu treaptă, cinstind instituția la care slujea și adăugând o nouă piatră valorilor noastre artistice.” (Ștefan Gomboșiu: † *Iosif Vanciu*, în „*Fruncea*”, Timișoara, XI, 7-8, 1944, 1) „N-a fost numai un actor de o superioară cultură, ci chiar înainte de a împlini vârsta de 40 de ani i-a putut urma cu deplină demnitate profesională lui Zaharia Bîrsan la catedra de dramă de la Academia de Muzică și Artă Dramatică din Cluj la Timișoara. Moartea l-a surprins, stupid, în plină putere și la mijlocul vieții.” (Traian Topliceanu, în „*Revista Banatului*”, Timișoara, X, 4-6, 1944, 83)

După finalizarea studiilor primare și gimnaziale în orașul adoptiv, Iosif Vanciu ia calea Bucureștilor, unde se înscrie la medicină veterinară și Drept, frecventând, în paralel, cursurile de actorie ale lui Constantin Nottara, al cărui student favorit devine. După o stagiune petrecută în Capitală (1919-1920) se transferă la nou înființatul Teatru Național clujean (i-a avut colegi de scenă pe Titus Lapteș, Magda Tîlvan, Mary Cupcea, Lică Rădulescu), iar mai târziu, după pensionarea lui Neamțu-Ottonel, devine profesor la catedra de actorie a Academiei de Muzică și Artă Dramatică, unde, alături de Lilly Bulandra și N. Voicu, contribuie la formarea unei viitoare generații de actori profesioniști: N. Sassu, Rodica Daminescu, Olimpia Arghir, Maricica Blănaru-Russu, Maria Săniuță, Petrică Popa. A colaborat cu Opera Română din Cluj, interpretând rolurile Pașa Selim din *Răpirea din Serai* de Mozart (14 spectacole), Nowotny din opereta *Casa cu trei fete* de Schubert/Berté (3) și Njegus din *Văduva veselă* de Fr. Lehár (25).

Personalitatea artistică a lui Iosif Vanciu s-a manifestat, cu aceeași exigență, pe multiple planuri: a fost, deopotrivă, autor dramatic, traducător (din limbile germană și engleză) și director de scenă. A tradus, pentru întâia oară în limba română, *Potopul* de H. Berger, montat, în premieră, pe scena Teatrului Național din Cluj la sfârșitul anului 1928 (textul

dramaturgului american va cunoaște o nouă versiune în limba română, în 1944, datorată lui Mihail Sebastian – vezi *Potopul. Valuri, valuri*, în „*Realitatea evreiască*”, București, 280-281, 2007, VI, Ediție specială). Din repertoriul și creația dramatică ale actorului lugojean reținem: rolul Mitrici din *Puterea întunericului* de Lev Tolstoi (19 octombrie 1926, premieră, în regia lui Sică Alexandrescu), rolul Relling din *Rața sălbatică* de H. Ibsen (6 martie 1934), *Verde cu două stele*, piesă în patru acte de Iosif Vanciu (14 mai 1940), *Femeia nimănui* de Cesare Vico Lodovici (cu o cronică semnată de George Sbârcea în „*Gazeta ilustrată*”, Cluj, IX, 5-6, 1940, 41-42). În stagiunea 1939-1940 s-a aflat și în postura de director de scenă în *Cuibul de viespi* (scenariu după Al. Kirîțescu), *Hocus-Pocus* (comedie în trei acte de Kurt Götz, traducere de Iosif Vanciu) și *Mansarda* (spectacol regizat de Emil Bobescu).

În zilele de 15 și 16 iulie 1922, uniții lugojeni au trăit clipe de emoție și înălțare sufletească: instalarea noului episcop diecezan de Lugoj, PS dr. Alexandru Nicolescu. Corul catedral lugojean (împreună cu Reuniunea ortodoxă) s-a implicat în festivitățile primirii la gară și în susținerea unei serenade, urmate de o retragere cu torțe, în fața Palatului Episcopal. În cinstea evenimentului, în 16 iulie, la Teatrul Orășenesc s-a organizat un concert, susținut de cele două corale surori, „Lira” (*Reîntoarcerea acasă* și *Brumărelul* de Iacob Mureșianu) și Reuniunea Română de Cântări și Muzică (*Pentru ce, Doamne și Preste deal* de Ioan Vidu). La reușita manifestării muzicale au contribuit Traian Grozăvescu (cu un recital de arii din opere) și doi actori (de obârșie lugojeană) ai Teatrului Național din Cluj, care au oferit un program cu recitări din lirica românească: Iosif Vanciu (*Hristos a Înviat* de Alexandru Vlahuță) și Ioan Țenchea (versuri de Victor Vlad Delamarina). În finalul concertului, corurile reunite au interpretat *Ana Lugojana* și *Pui de lei* de Ioan Vidu, sub bagheta lui Ioan Bacău (vezi „*Răsunetul*”, Lugoj, I, 10, 1922).

După tragica dispariție a lui Traian Grozăvescu (15 februarie 1927), Iosif Vanciu a semnat o adresă, transmisă Primăriei lugojene, în numele actorilor Teatrului Național din Cluj (director: Zaharia Bîrsan), în care expunea oferta instituției din inima Ardealului privind contribuția la constituirea Fondului „Traian Grozăvescu”, destinat realizării bustului marelui tenor (vezi Dușan Baiski, *Lugoj. Studii monografice*, Editura Artpress, Timișoara, 2015, p. 39-40).

Iosif Vanciu, reprezentant de frunte al artei teatrale românești, apreciat pe cele mai importante scene pentru amploarea și multitudinea preocupărilor sale dedicate scenei, dar și pentru originalitatea artei sale interpretative, este astăzi, din păcate, un nume cvasinecunoscut. Un subiect tentant de cercetare pentru un prezumtiv biograf, care să-l așeze la loc de cinstă în galeria marilor artiști bănățeni.

Memorialistică

Dr. Hans Dama
(Viena)

Blatul pe tren*

Din perspectiva economiei naționale, a economisi este o calitate care trece peste propriile ei granițe. Și cum să treacă omul cu vederea sau chiar să ignore o calitate așa de virtuoaasă, dacă noi încă de mici copii am învățat să ținem la mare onoare gândurile de a economisi totul și cu mult înaintea oricărui slogan publicitare ale instituțiilor financiare.

Economisirea s-a introdus de nevoie, ceea ce înseamnă că, oarecum, în vremurile amare care în „perioada de înflorire” sub Ceaușescu s-au instalat cu o grijă acribică în a păstra șansele de supraviețuire ca replică împotriva fricii, aceasta a cuprins toate păturile sociale.

Ni s-a permis la fiecare pas să economisim și am dorit să demonstrăm acest lucru în mod clar. Deci, s-a economisit peste tot, chiar și acolo unde omul prin economie ar fi putut ajuta alți concetățeni, ba chiar se arăta în stare să fie roditor.

Să luăm de exemplu controlorul de bilete de tren: el nu o duce ușor, ore de lucru neregulate, încontinuu expus proceselor de evaporare gădiloare în nas în locuri de muncă „nesigure”, în sensul de legănătoare, dar variate. De ce să nu-l ajutăm pe el și pe semenii lui, noi, cei din tagma cealaltă, deci de la om mic la om mic: mă refer financiar. Și din categoria oamenilor mici făceau parte nu numai elevi, studenți, muncitori, artiști, funcționari etc. etc.

Să te ajuți unul pe altul însemna să te ajuți pe tine însuși...

Deci nu-și cumpăra omul bilet, păgubea statul, economisea el însuși, îl ajuta pe cel de lângă el, adică pe controlorul de bilete, prin faptul că, înainte de a porni trenul, chiar dacă numai prin contact de priviri, îi dădea de înțeles că se urcă în tren fără bilet de călătorie. Faptele începeau să se desfășoare: omul își pregătea o parte din banii pentru bilet. Cu cât se călătorea mai departe cu atât scădea cota de bani care i se cuvinea controlorului de bilete. O treime, un sfert, de multe ori – pe distanțe mari – până la o zecime din tarif trecea în buzunarele bunului „naș”. Da, da, trăiește și lasă și pe alții să trăiască, aceasta era filosofia cotidiană, care i-a apărut pe cei mai mulți dintre oamenii din fostele state din est de disperare și de decăderi nihiliste. Faptul că în acest fel de a acționa și a gândi statul era păgubit, nu deranja pe nimeni, căci EL – și asta în cadrul unui sistem totalitar – se făcea că își plătește supușii și aceștia se făceau că îl slujesc... Un cerc vicios. Acesta este totuși

„Schwarzfahrer” – din volumul de proză al lui Hans Dama, *Unterwegs (Pe drumuri)*, apărut la Cluj-Napoca, 2003, – în traducerea lui Laurențiu Stancu.

dovada unui sistem decăzut și dus la ruină, precum și pentru atitudinea milioanei de oameni al căror mod de gândire și acțiune era să schimbe radical acest sistem.

Blatist în sensul propriu al cuvântului, de fapt, nu era nimeni, deoarece în calitate de colaborator al controlorului de bilete omul nu se ascundea de loc de puterea oficială a acestuia, ci se înțelegea cu el asupra valorii nominale în timpul exercitării funcției lui de a controla biletele călătorilor. Conștiința? Da?! Instituția comunistă – statul – și-a modelat cetățenii săi ca sub-tovarăși și i-a degradat la oameni de clasa a doua, îi ștampila și primea prompt replica. Exemplul cu călătoriile de tren este doar una din formele multe și mute de protest împotriva statului, ceea ce nu însemna că era vorba de o acțiune făcută cu intenție în această direcție, ci ar mai fi putut fi rodul subconștientului.

Pe scurt, mă urcasem în P. în trenul de prânz, un tren auto-motor, să călătoresc spre Timișoara. Supraaglomerat, ca de obicei, cu navetiști, care la tura de după-masă erau pe drumuri în oraș, mă uitam pe furiș după un eventual loc încă liber, ca să-mi omor ora de călătorie lucrând.

Într-un colț al vagonului de mare capacitate – garnitura era originară din anii '30, fiind deci depășită cu 40 de ani buni, am văzut chipul cunoscut al domnului M., care îmi făcea și el semn cu mâna că locul de lângă el era încă liber. Deci, mă îndreptai spre țelul meu.

Domnul M., fost șef de gară în P., se mutase de o vreme cu familia sa la Timișoara. Probabil reușise să avanseze pe plan profesional. De ce nu? Era o apariție elegantă, avea darul vorbirii și era politicos. Ne cunoaștem cum te poți cunoaște, când în calitate de navetist gonești peste arealul gării lui și cu care schimbi câteva cuvinte ocazional despre succesele școlare ale fiicei lui, Dana.

Salutări cordiale, interes politicos despre sănătatea celuilalt. Am vorbit despre familia sa, despre școala actuală a fiicei sale, despre ceea ce am de rezolvat prin oraș.

Trenul se pusese de mult în mișcare și, ce să vezi, apare controlorul, silitor în a-și face datoria. Luasem contact cu el înainte să mă urc în tren și așteptam să văd cum reacționează, căci să-l descopere pe domnul M. ca salariat al C.F.R.-ului, nu-i fu controlorului prea greu.

Și, într-adevăr, „nașul” cu mulți ani de serviciu pe umeri, se albi la față când mă văzu lângă domnul M., dar el își lăsă rutina de zeci de ani de controlor de bilete să danseze – omul se cunoaște așa de pe liniile secundare, îl trecu cu vederea și pe domnul M. la controlul său de bilete de categorie precum și pe mine, cu o eleganță pricepută, căci după toate aparențele, nu dorea să se amestece în discuția noastră aprinsă.

„Obstacol trecut”, gândeam eu. Nici pe domnul M. nu părea să-l fi deranjat faptul că „nașul” ne-a ocolit. Ajuns la capătul vagonului, controlorul se mai întoarce o dată înapoi. Privirile lui au analizat repede situația..., căci chiar se ridicase domnul M. de pe locul său și îmi șopti: „Ne vedem mai târziu. Mă cheamă datoria. Trebuie să-mi fac controlul de culoar.

(Continuare în pag. 63)

Prof. Geo Galetaru
(Dudeștii Noi)

1956: Tancuri prin Cenad*

În toamna lui 1956, prin Cenad au început să treacă trupele rusești, în drum spre Ungaria. Eram uluiți, dar și încântați, la vederea șirului interminabil de tancuri, camioane și motociclete, care treceau zi și noapte, pe strada principală. Soldații deschideau turela și ne făceau semne, strigând ceva într-o limbă necunoscută, dar noi înțelegeam, mai mult după gesturile pe care le făceau, că cereau băutură.

Un tanc părăsit pe străzile Budapestei, în 1956. Sursa: 888.hu

Circulau prin sat povești hazlii, cu schimburi în natură între ruși și cenăzeni (ceasuri contra băutură), iar într-o zi am fost șocați când un tanc, venind în viteză mare, a intrat într-un stâlp din fața bisericii catolice și l-a rupt în două, culcându-l la pământ. Erau zile când plecam de dimineață de acasă, fiindcă uneori șirul de tancuri era atât de compact, încât trebuia să aștept și o jumătate de ceas, ca să pot trece de partea cealaltă a străzii. Ajungeam la școală cu frica în sân, căci, dacă la început tancurile cu șenilele lor uriașe ne încântau, zgomotul lor înspăimântător și curgerea lor neîntreruptă au sfârșit prin a ne trezi gânduri și asociații sinistre. Asta, în ciuda încercării domnului Pescariu de a ne liniști, spunându-ne, cu inocență prefăcută, că trupele rusești merg în țara vecină să facă manevre militare comune cu frații maghiari.

Am aflat, mult mai târziu, ce fel de manevre militare au făcut rușii în Ungaria, în acel octombrie 1956... Chiar și existența noastră de puști zglopii și neastâmpărați nu putea rămâne senină, când auzeam răzbătând din țara vecină bubuituri înfundate și neîn-

trerupte și când, peste câteva zile, vedeam trecând prin Cenad, dar în sens invers, aceleași tancuri rusești, motociclete cu ataș, platforme cu mitraliere grele și hidoase și zeci de camioane militare, care, de data aceasta, gemeau de soldați răniți, care nu mai cereau „davaï votca”, fiindcă abia își ascundeau fețele și capetele, înfășurate în bandaje îmbibate de sânge.

Nu am intuit, desigur, la cei nouă ani pe care-i aveam în 1956, întregul tragism al situației la care asistam. Percepeam totul doar la nivel vizual, căci defilarea furibundă și zgomotoasă a blindatelor rusești prin satul nostru mă impresionase ca un spectacol inedit, plin de semne de întrebare, dar ale cărui resorturi și explicații îmi scăpau pentru moment. Nici nu încercam să merg prea departe cu întrebările și nedumeririle, deși ele persistau, undeva în adâncul minții, estompate însă de jocurile din curtea școlii sau de acasă. Peste mulți ani, după ce evenimentele din Ungaria din toamna lui 1956 primiseră deja o explicație oficială și o justificare în acord cu politica aceluși timp, am intrat întâmplător în posesia unor broșuri, editate de Ambasada Republicii Ungare la București, în care faptele erau prezentate într-o lumină terifiantă, care te lăsa mut în fața unor imagini cutremurătoare. Erau înfățișați, în fotografii detaliate, activiști de partid maghiari, spânzurați cu capul în jos, în vreme ce grupuri de „contrarevoluționari” îi loveau bestial cu picioarele, chiar și după ce muriseră, profanându-le cadavrele...

Se vorbea, în acele broșuri, despre crimele abominabile săvârșite de dușmanii socialismului maghiar, despre grupurile de delincvenți și criminali de rând eliberați din pușcării și care luaseră cu asalt clădirile oficiale din Budapesta și din alte orașe, incendiind arhivele și aruncându-i pe geam pe liderii comuniști refugiați acolo, despre asasinatelor oribile comise cu toporul sau cuțitul și despre alte grozăvii, care trebuiau să-i convingă pe români că în țara vecină avusese loc o tentativă de contrarevoluție, iar trupele sovietice fuseseră chemate în ajutor pentru salvarea socialismului din Ungaria...

Desigur că optica asupra evenimentelor din toamna anului 1956 a fost stabilită conform adevărului istoric. Noi, însă, puștii de nouă ani, care savuram cu o curiozitate înfrigurată spectacolul defilării trupelor rusești prin satul nostru, trăiam sentimente amestecate și confuze, alimentate și de confuzia și perplexitatea celor mari, care nu știau sau nu voiau să ne ofere o explicație satisfăcătoare. Intuiam vag că nu e nici pe departe vorba despre „manevre militare frățești”, așa cum încercase să ne liniștească domnul Pescariu, dar, dincolo de această minciună inocentă, justificată de prudența blândului și bunului nostru învățător, se întindeau spații și evenimente necunoscute, care se refuzau cu încăpățănare înțelegerii noastre de atunci...

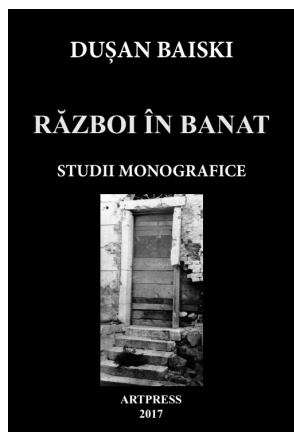
* Fragment din romanul *Amnezia* de Geo Galetaru, Editura „Eurostampa”, Timișoara, 2017.

Recenzii

„Război în Banat“*

„[...] războiul e bici groaznic, care moartea îl iubește,
Și ai lui sânge rați dafini națiile îi plătesc;
E a cerului urgie, este foc care topește
Crângurile înflorite și pădur'le ce-l hrănesc.”

Gr. Alexandrescu

Dușan Baiski (n. 1955, Sânnicolau Mare) este un autor prolific, membru al Uniunii Scriitorilor din România, publicând cărți de poezie, proză scurtă, teatru, istoriografie, traduceri din literatura sârbă, chineză și taiwaneză, colaborând la numeroase publicații din țară și străinătate, fondator și președinte al Asociației Culturale „Banaterra” și inițiator și coordonator general al portalului *Banaterra*

– *Enciclopedia Banatului*.

De câțva vreme s-a dedicat trup și suflet cercetării tezaurului de documente din Arhivele Naționale Timișoara, îndeosebi cele desecretizate în ultima vreme, punându-le prin lucrările sale la dispoziția celor interesați de istoria nu prea îndepărtată a Banatului. Între acestea se află și cutremurătoarea carte la care ne vom referi în continuare. Ea conține 15 „studii monografice”, fiecare tratând o anumită temă (*Starea de spirit, Specula în vremuri tulburi, Presiuni pentru înrolare, Frontieriști, dezertori, contrabandiști, Comportamentul militarilor în afara serviciului, Sexualitatea în propaganda nazistă, Atitudinea față de biserică, Război în Banat, Mișcarea Legionară în Banatul Iugoslav, Relația cu statul și etnicii români, Probleme interetnice, Societatea, jertfa intereselor oculte, Povești adevărate, Pedepșa colectivă, Lagăre de prizonieri*), în strânsă conexiune cu celelalte, toate având același laitmotiv: *Problema germană în Banat*, așa cum este ea reflectată în documentele emise de organele de represiune. Documentele cercetate prezintă informații valoroase și cu privire la celelalte etnii bănățene, dar nu ne propunem să ne referim acum la acest aspect.

Nici pe departe nu este vorba în această lucrare despre descrierea unor însângerate bătălii din timpul celui de-al Doilea Război Mondial, cum ne-am fi putut

aștepta pornind de la titlu, ci despre un subiect extrem de sensibil vizând în primul rând comportamentul etniei germane față de statul și poporul român după ce, odată cu preluarea în 1933 de către naziști a puterii în Germania, mișcarea șvabilor bănățeni devine tot mai activă, constituindu-se în 1940 în organizația Grupul Etnic German (G.E.G.), subordonată direct Berlinului și fiind susținută de diplomații germani din România. Tolerată de statul român, care, după Dictatul de la Viena din 30 august 1940 și proclamarea în septembrie 1940 a Statului Național-Legionar de către Mișcarea Legionară de la noi în alianță cu Antonescu, dar mai ales după intrarea României alături de Germania în războiul împotriva Uniunii Sovietice, în 22 iunie 1941, pentru a ne recupera măcar parțial teritoriile pierdute prin Pactul Ribbentrop-Molotov (23 august 1939) și Dictatul menționat, a ajuns să-și satisfacă aproape toate dorințele (cum ar fi să-și impună funcționari șvabi în comunele unde ei erau majoritari, utilizarea exclusiv a limbii germane în administrație, arborarea la sărbători doar a drapelului nazist, înlocuirea firmelor de la prăvălii scrise în românește cu firme scrise numai în nemțește etc. Cităm, de pildă, din raportul Secției de Jandarmi [SJ] Vinga: „[...]șvabii au devenit de o obrăznicie insuportabilă și de o lipsă de respect, față de statul român și națiunea română, fără precedent. [...] insulta și calomnia față de elementul românesc au atins culmea răbdării.” (Cf. Fondul 161, inv. nr. 619, *Legiunea de Jandarmi Timiș-Torontal [LJTT]*, dosarul nr. 373/1940-1944, f. 3, apud Baiski 17-18).

Cuvântul *război* este folosit în titlul cărții în două accepțiuni. Prima, clar exprimată de autor (p. 169): „*Banatul istoric a trecut, cel puțin în perioada celui de-al Doilea Război Mondial, printr-un adevărat război informațional. Menit, evident, a înclina balanța în favoarea unuia sau altuia dintre beligeranți. Serviciile secrete au lansat frecvent diverse zvonuri fie pentru a testa reacția populației, fie pentru a influența starea de spirit a acesteia într-o direcție sau alta, în funcție de situația de pe front.*” A doua, ușor detectabilă de cititor: lupta, răvășirea lăuntrică a ființei umane (aici, din sufletul șvabilor bănățeni), vraștea psihică, dilema generată de circumstanțele de atunci („Noi cu cine să ținem?”), neliniștea, amenințarea, teama, disconfortul interior, viitorul tulbure, nesigur, toate acestea din pricina dihoniei pe care au aruncat-o puternicii lumii între șvabi mai întâi, apoi între șvabi și conlocuitorii de alt neam din Banat, în bună tradiție *divide et impera*.

Dușan Baiski, spre cinstea lui, scoate la lumină *sine ira et studio* numeroase documente care demonstrează fără drept de apel atât „rătăcirea” – spre a folosi un cuvânt mai puțin virulent – a unei bune părți a șvabilor (mai ales dintre cei tineri, teribiliști), precum și respin-

* Dușan Baiski, *Război în Banat. Studii monografice*, Editura „Artpress”, Timișoara, 2017, 343 pag., ISBN 978-973-108-776-4.

gerea (de către șvabii mai în vârstă, tradiționaliști) a ideologiei naziste și a denigrării poporului român. Aceștia din urmă, cum știm din alte surse, își mai aduceau aminte de orientarea îndreptățită a lui Adam Müller-Guttenbrunn spre etnia română din Banat în lupta comună pentru împiedicarea iminentei deznaționalizării a etniilor pe timpul monarhiei bicefale.

Redăm în continuare mai multe exemple privitoare la cele două atitudini contrare ale șvabilor:

În 24 martie 1941, la Ciacova, s-a dat o ordonanță ca oamenii să consume lunea și marța făină de porumb, alimentele împuținându-se spre sfârșitul iernii. Germanii le răspund autorităților locale românești: „*Mâncați voi mălai, fiindcă sunteți învățați, căci aceasta este din cauza concentrărilor cari s-au făcut și se fac.*” Cu aceste schimburi de cuvinte se ajunge la ură între naționalități, observă raportorul. (Baiski 19)

La rechizițiile pentru armata română din lunile martie, aprilie și mai, șvabii din localitățile Gelu, Carani, Bărăteaz și Satchinez au refuzat să cedeze bunurile rechiziționate, afirmând că nu mai dau nimic pentru statul român, ci doar pentru armata germană. (Ib.) Dar ceea ce provoca neliniștea și chiar îngrijorarea bănățenilor români era zvonul potrivit căruia ei vor trebui să părăsească Banatul, regiunea urmând a deveni autonomă. (Ib. 20)

La 23 februarie 1942, șeful SJ Vinga raporta către LJTT despre strângerea lunară de fonduri de către organizațiile șvabești din raza sa de activitate. Cotizația era de „*10 lei la un iugăr de pământ, iar cei care nu au pământ au fixată o sumă globală în raport cu situația*” lor materială. „*Șvabii bătrâni ce nu sunt înscriși în organizațiile actuale nu vor să dea nimic, din care cauză sunt boicotați și li s-a afișat numele pe table de lemn prin comună.*” (Ib. 292)

Șeful SJ Deta îi informează în 23 septembrie 1942 pe șefii de post din subordine că „*se vorbește tot mai intens de așa-zisul Donau-Land de către șvabii din Banat, se accentuează că la 1 oct. 1942 va fi un fapt împlinit, răpindu-se astfel României Banatul*” și le cere să verifice „*cele de mai sus prin toate mijloacele, mergând în mijlocul problemei la organizațiuni*” și să cerceteze „*și ce se zice cu aducerea nemților din regiunile bombardate din Germania în Banat*”. (Ib. 56)

Pe măsura evoluțiilor de pe frontul de est, atitudinea șvabilor față de români devine mai rezonabilă începând din 1943. Organizațiile G.E.G. întocmesc evidente ale populației germane, în care nu se mai ține atât de mult cont de criteriile rasiale, acceptându-se în organizații și cei proveniți din familii mixte, cu unul dintre părinți negerman. Raportorul român concluzionează în 3 ianuarie: „*De aici rezultă că organizațiile șvabești caută să obțină cât mai mulți membri pe cari îi adoptă*

după obținerea lor, iar nu după date rasiale, și aceasta în scopul de a apărea cât mai mulți atunci când vor avea să revendice unele pretențiuni în diverse domenii de afirmare pe teritoriul românesc sau idealuri pe plan național.” De asemenea, datorită rezistenței șvabilor bogați și neînscrisi în G.E.G., a scăzut presiunea asupra lor în ceea ce privește plata cotizației, cuantumul acesteia fiind la libera alegere, de 20-30 de lei. Pe de altă parte, îngrijorarea s-a accentuat ca urmare a situației de pe fronturi. Mulți dintre șvabi nu mai cred că Germania va câștiga războiul. (Ib. 28)

Plutonierul Mihail Barna, șeful Postului de Jandarmi [PJ] Alioș, își înștiințează superiorii în 3 februarie 1943 despre tratamentul discriminator la care sunt supuși soldații români când se întorc de pe front: „*Soldații germani vin în tren de persoane pe când soldații români sunt băgați în vagoane de vite și acestea sunt atașate de trenurile germane. Deși este loc în vagoane cu soldații germani, nu li se dă voie să se suie români, iar dacă voiesc să se suie cu forța, li se pune revolverul în piept și sunt dați jos din tren, unii din soldații români sunt chiar loviți de către soldații germani [...], iar unii chiar împușcați dacă opun rezistență.*” (Ib. 133)

În primul trimestru al lui 1943, G.E.G. va organiza o serie de întâlniri locale cu membrii săi pentru a-i informa despre situația de pe frontul de est. Conferențiarilor vor fi urmăriți pas cu pas de Serviciul Special de Informații. Astfel, la Comloșul Mare, întâlnirea din 5 februarie, la care au participat aproape toți șvabii din comună, a avut loc în localul Clubului German. Ing. Hilger din Jimbolia a vorbit, printre altele, și „*despre noile relații ce trebuie să existe între șvabi și români de orice fel, afirmând că în urma măsurilor luate de dl mareșal Antonescu, prin care li s-a dat [germanilor, n. Baiski] libertate și că duce o politică loială față de Germania, șvabii trebuie să poarte respectul convenit românilor și să trăiască în cea mai deplină armonie cu ei. Contra acelor care ar căuta să facă neliniște între șvabi și români, să fie denunțați postului de jandarmi.*” (Ib. 29)

La întrunirea din 8 februarie de la Ghizela, lugo-jeanul Ioan Schmidt a transmis populației șvabești să aibă încredere în armatele aliaților Germaniei, „*în special România, care a dat dovadă de cel mai mare eroism în războiul de răsărit, alături de armata germană*”. (Ib. 30)

La Valcani, în 13 februarie, Haiduchet Ioan le-a spus șvabilor: „*Să nu se mai dea crezare zvonurilor primite după cum se aude mai ales în războiul cu Rusia Sovietică, căci precis să câștigă mai ales cu România, care este cea mai aliată țară și în care Hitler are cea mai mare încredere, am vorbit chiar cu ofițeri nemți și mi-au spus că români sunt foarte luptători și viteji mai ales acuma în războiul cu Rusia. Să nu credeți că dacă*

Rușii au înaintat și ei pe unele părți și au respins armata germană și română au câștigat războiul, nu au câștigat și nici nu vor bate Europa, să nu vă descurajați pentru aceasta.” (Ib. 30-31)

Pe 27 aprilie 1943, PJ Tolvădia raporta: „Cercul zvonul că parte dintre șvabi nu doresc o mobilizare a lor și caută a se sustrage pe cât posibil – se pare că parte din ei voiesc a merge la Timișoara sau regimentele de origine pentru a-și cumpăra ordine de chemare numai să nu plece în Armata Germană.” (Ib. 60)

În 30 mai 1943, șeful SJ Periam informa despre modul în care s-a făcut recrutarea și încorporarea de voluntari pentru armata germană în raza sa de acțiune, unii șvabi benevol, alții forțat: „După cum se constată starea de spirit a populației germane este foarte neliniștită și nemulțumită de felul cum se comportă conducătorii organizațiilor germane, susținând că acestea sunt organizații comuniste care, prin amenințări și diferite terorizări, caută ca tot poporul șvab să execute și să se supună ordinelor ce se dau după bunul lor plac [...], se miră cum a ajuns ca să fie condus de unii fără nicio educație și pregătire, întrucât din contactul luat cu poporul șvab ni se spune că în organizațiile germane sunt oameni fără pregătire, având la bază meseria de fierar, cismar etc. cărora nu li se poate da nicio atenție și nici ascultare.”

Iată și ce raporta la aceeași dată SJ Vinga referitor la situația respectivă: „Pentru a-i determina să se prezinte la recrutare, deoarece curentul era de la început grozav de ostil, li s-a comunicat că: Armata Română s-a dovedit trădătoare, că numai datorită armatei române s-a rupt frontul de la Stalingrad și au avut atâtea pierderi, că comandanții armatei și poliției românești înclină înspre o politică anglofilă și că datorită acestor constatări, armata română nu va mai fi chemată să lupte pe front cu misiuni de încredere, iar după terminarea războiului, regiunile șvabești și săsești vor deveni protectorat German. – // De aceea, se impune ca fiecare german să pună umărul, să ajute națiunea pentru câștigarea războiului, contrar vor fi lichidați de români, care așteaptă câștig din partea Angliei. // Când primesc ordine de chemare pentru concentrare de la autoritățile Românești să nu se prezinte la unități. // Cu toată această propagandă, majoritatea șvabilor s-au abținut de a se prezenta în fața comisiilor de recrutare.” (Ib. 73)

La 7 noiembrie 1943, șeful PJ Birda relatează spusele șvabului Mihai Maier, înrolat voluntar în armata germană, care a fost atât pe frontul de est, cât și în Italia, de unde a venit în concediu: „Întrebat de șvabii locali de situația războiului, acesta le-a răspuns cum urmează: «Ce mă întrebați voi pe mine și ce să vă spun mai

mult decât că voi să mulțumiți lui Dumnezeu că trăiți ca în Paradis aici în România, voi care ați rămas aici sunteți fericiți, noi care am plecat nu mai venim până-i lumea mai mult. Germania pierde războiul, dar voi tot cetățeni români rămâneți în gospodăria voastră și trăiți fericiți. – // În Italia – continuă soldatul –, vin englezii ca ploaia, avioane vin câteodată <de> nu vezi numai avioane, cerul nu se mai vede. Armata noastră a slăbit, dar inamicii de abia acuma încep războiul.»” (Ib. 92)

La 10 martie 1944, șeful PJ Sănandrei informa LJTT cum că Iosif Bruch, conducătorul organizației locale a G.E.G., încerca să câștige bunăvoința jandarmilor pentru a-l apăra de populația din comună care-l acuza că le-a trimis copiii pe front: „Mai suntem informați că starea de spirit a populației șvabești se înrăutățește continuu, mai mult din cauza celor duși voluntari în armata germană, deoarece majoritatea scrie că se află pe frontul rusesc, de unde până în prezent s-a comunicat moartea a 8 tineri. // Unii din șvabi critică conducerea germană că pe șvabii din Banat i-a băgat în masă pe frontul de la Leningrad, fiind toți luați la acele trupe speciale S<chut>S<taffel>.” (Ib. 102)

Din nota informativă a PJ Cenad din 8 iunie 1944 aflăm, între altele, că „șvabii cărora le-au murit fiii plecați voluntari în armata germană îi plâng pe cei morți și blastămă pe cei care au început războiul și că poate nu mureau și era mai bine dacă nu-i trimitea în armata germană”. (Ib. 102-103)

Mișcarea șvabească s-a descompus totalmente după actul de la 23 august 1944. Iar consecințele crunte suferite de stegarii ei sunt cunoscute. În încheiere, pentru echilibrare, aș vrea să mă alătur colegului Dușan Baiski punând pe talgerul cu șvabii neculpabilizabili ai balanței trei poezii semnificative pe care le-am tradus din opera lui Peter Jung (1887-1966), originar din Jimbolia, cea mai mare comună șvabească a României (supranumită și „micul Weimar”), un poet care a militat pentru conviețuirea în pace și prietenie a tuturor etniilor din raiul bănățean:

Poetului și omului de stat Octavian Goga

(La numirea sa ca Președinte al Consiliului de Miniștri al României Mari, la 2 decembrie 1937)

Prin Domnul niciun neam n-a stat să piară,
Când cumpătată firea lui a fost;
Nici n-a murit în smârcuri de ocară,
Când el din cinste și-a făcut un rost,
Căci și când a băut din cup-amară,
Nu s-a pitit fricos în adăpost,

*Umil și rob celor de la putere,
Silit să tragă-n chinuri la galere.
Dar se ivește un bărbat la vreme,
Cu spirit clar și brațul de oțel,
Să-și mântuiască neamul care geme
Sub încercări la care Domnul, El,
În mari vâltori nu pregetă să-l cheme
Din marginile hăului acel
Pe unde-un Cain, ce la-nceput ucise,
Cu sângele lui Abel se mânjise.*

*El n-a uitat nici neamul tău, ce-ntruna
La tronul Lui plecatu-s-a smerit,
Ținând Cărarea Dreaptă-ntotdeauna,
Nici când de îndoială ispitit,
Și-n îndurarea-I fără margini, buna,
Din făuriștea Lui i te-a menit,
Încât vrăjmașii cu nimic să-l strice,
Și-n țara lui un rai să se ridice.*

*Azi inimi jubilând deschise-s ție:
În poala străbunicii au crescut,
Și-al Romei har și-a Romei măreție
Cândva le-au dus departe, pân' la Prut.
Le umple de-ndrăzneală și tărie!
Condu-le ferm pe drumul de-nceput!
Ce-ai prevestit, poete, prin cântare,
Desăvârșește-acuma, făurare!*

*Pe noi, germani din țara asta blândă,
Făcuți la toate să le ținem piept,
Ne fă să credem în dreptatea sfântă,
Ne fii ocrotitorul bun și drept,
Ca bolta să ne-apară surâzândă
Și prieten pururi soarele-nțelept,
Spre-a ne lega prin nevăzute fire
De patrie, mai strâns, mai cu iubire!*

(După manuscrisul original păstrat în Arhiva Nikolaus Horn din Ingolstadt. Numirea lui O. Goga în funcția de Președinte al Consiliului de Miniștri al României a avut loc, de fapt, în 28 decembrie 1937.)

Niciun șvab nu se strămută

O replică la anumite îndemnuri naziste după un discurs al lui Hitler din 6.X.1939

*Cum?! șvabii să se mute?
Dar care-i vina lor? –
Să scârțâie-n lăute*

*Lăutarii bruni cât vor!
Munci-vom cum se cere,
În pace, chibzuit –
N-o crește-aici putere
Spre-al nostru crud sfârșit.*

*La glasu-ademenirii
Urechea n-om pleca,
Sălașul fericirii
Noi nu ni-l vom lăsa:*

*Livezi, păduri, ogoare
Și roditor pământ,
Privirii desfățare,
Cum nicăieri nu sânt.*

*Îndinderi luminate,
Chezașe buneii sorți
Și zi de zi umblate,
Nu le cedăm nici morți!*

*Oricât ne-ar da târcoale,
Să știe orice ștab:
Ni-e vrerea-ntremătoare:
N-o să se mute-un șvab!*

(1939; traducere după versiunea din vol. Heidesymphonie. Verse aus vier Jahrzehnten. Editura pentru Literatură, București, 1961.)

Cei șapte din Jimbolia

Celor șapte muncitori antifasciști din Jimbolia: Matthias Schmidt, Johann Lehoczky, Johann Farle, Johann Keller, Ferdinand Koch, Peter Höfler și Nikolaus Petri, care, în septembrie 1944, după eliberarea patriei, au fost uciși de trupele fascisto-hitleriste în retragere.

*I-au pus întâi să-și sape lungă groapă
Și-au tras în ei pe marginea-i de lut. –
Trosneau împușcături în câmpul mut,
Pân-au căzut; iar borzi, ca un burete,
Călduțul sânge l-au sorbit cu sete.
Și-au zis că s-a sfârșit un timp urât,
Iar cruzii hitleriști i-au omorât,
I-au îngropat cum câinii se îngroapă.*

(1957; traducere după versiunea din vol. Heidesymphonie.)

Prof. **Simion Dănilă**

„Sârbii din România“*

Este o onoare și o mare plăcere de a oferi câteva cuvinte despre acest excelent studiu despre sârbii din România de azi, și de ieri. I-am cunoscut pe autori la o conferință pe care am organizat-o la Timișoara acum câțiva ani, pe tema „Armonie și conflict intercultural în Banat și Transilvania...”¹ Am aflat cu încântare că Miodrag și Andrei Milin și cu mine

ne-am născut în același mic orașel bănățean (Deta), aflat la jumătatea drumului între Timișoara și granița sârbească (Vârșeț) și că părinții și bunicii noștri se cunoșteau îndeaproape, trecând prin aceleași bucurii și suferințe pe care istoria zbuciumată le-a oferit-o deopotrivă tuturor comunităților multiculturale ale Banatului, de o parte și de alta a frontierei de astăzi. Apoi, Miodrag și cu mine am întreprins o călătorie împreună la Vârșeț și Uzdin în Voivodina (sau Banatul sârbesc), în căutarea „rădăcinilor” familiei mele din partea tatălui, rădăcini pe care le-am putut trasa cam până la începutul secolului XVIII, când, se pare, strămoșii mei au fost aduși pe meleagurile acelea, din Munții Pindului, de către împărăteasa Austriei, Maria Theresia și puși pe graniță, să apere provincia proaspăt cucerită de la otomani. Am aflat de asemenea că în vinele mele curge nu numai sânge grecesc (sau aromân?), dar și sârbesc, ceea ce nu este neobișnuit pentru regiunea unde Miodrag, Andrei și cu mine ne-am născut. De fapt, Banatul istoric este una dintre regiunile central-europene care s-au caracterizat, mai ales în trecut, printr-o diversitate etno-culturală și confesională cu totul deosebită, unde au trăit laolaltă într-un spațiu relativ restrâns un mare număr de etnii: români, sârbi, șvabi, unguri, croați, secui, evrei, armeni, bulgari, macedonieni, turci, cehi, slovaci, ruteni, țigani, italieni, francezi, ca să menționez doar grupurile cele mai cunoscute. Toate aceste comunități au conviețuit în pace și armonie în cea mai mare parte a istoriei regiunii.

1 Vezi volumul *Armonie și conflict intercultural în Banat și Transilvania. Perspective cultural-istorice 1650- 1950*, Coordonați Mihai Spăriș și Vasile Boari, Institutul European, [Iași], 2014, 581 pag.

* Miodrag Milin, Andrei Milin, *Sârbii din România*, Editura „Cetatea de Scaun”, Târgoviște, 2017, 423 pag., ISBN 978-606-537-390-7.

Spre a mă întoarce la conferința mai sus menționată, majoritatea participanților din regiune, mândri de Banatul nostru, au punctat tocmai aceste momente de armonie interculturală, în contrast cu Transilvania care a cunoscut mult mai multe conflicte interetnice și confesionale pentru varii motive, suficient de cunoscute ca să mai fie nevoie să le menționez aici. Am remarcat cu toții influența austriacă binefăcătoare asupra Banatului, deoarece această provincie a ținut de Casa de Habsburg și a constituit un spațiu de experimentare socio-economică „multiculturală” (am zice noi astăzi) pentru Coroană, ceea ce a condus la un progres economic și modernizare cu totul remarcabile.

Dar, Banatul a cunoscut și el conflicte interetnice. De exemplu, în relațiile etno-confesionale dintre români și sârbi în secolele XVIII-XIX, disputele pentru putere și avere dintre ierarhiile celor două Biserici ortodoxe au avut prioritate asupra diferențelor de limbă, etnie sau cultură, ca și asupra unității de credință, în modul (negativ) în care au afectat relațiile dintre cele două popoare. Alte conflicte au fost chiar foarte violente, mai ales în perioadele de tulburări regionale sau la nivelul întregii Europe, cum au fost cele din timpul Revoluției din 1848-9, sau din timpul Primului și celui de-al Doilea Război Mondial. Așadar, la conferința respectivă Miodrag și Andrei Milin au abordat și o temă mult mai puțin comodă pentru noi, cei care provenim din această regiune: relațiile sârbo-germane-române în perioada celui de-al Doilea Război Mondial. Într-o prezentare foarte bine documentată și argumentată despre aceste relații (prezentare pe care au inclus-o și în volumul de față) autorii demonstrează cum ideologia, politica și voința de putere a unor elite au stârnit dezbinări interetnice și conflicte sângeroase și în sânul Banatului.

Miodrag și Andrei Milin au schițat, mai întâi, o istorie a prezenței comunității germane în Banatul istoric, ca și pe teritoriul actual al României - comunitate care la apogeul ei, în anii 1920 și 1930, număra aproape un milion de membri (dintre care 380.000 numai în Voivodina). În general, membrii acestor comunități au trăit în pace cu celelalte comunități, până în preajma celui de-al Doilea Război Mondial, când hitlerismul a ajuns și pe meleagurile Banatului și a molipsit unele spirite. Odată cu ocuparea nazistă a Iugoslaviei, Banatul de vest (fost sârbesc) a devenit un fel de „protectorat” german, iar formarea grupurilor de partizani (cetnici dar și comuniști ai lui Tito) au dus la represalii masive și în rândul populației sârbe din Banat care simpatiza cu ei (dar și la conflicte ulterioare cu unii „reprezentanți” ai comunității românești care colaborau cu nemții). Au fost masacrați peste 30.000 de sârbi din regiune și, împreună cu ei, și toți evreii. Când războiul s-a întors împotriva lui Hitler, toată populația germană locală, fie că era sau nu nazistă, a fost făcută răspunzătoare de

ororile hitleriste și a fost la rândul ei decimată. Ca urmare, astăzi în Voivodina trăiesc mai puțin de 4.000 de germani - o pierdere uriașă pentru Serbia. (Se poate adăuga că nici în Banatul românesc situația actuală nu e mai bună, majoritatea șvabilor plecând în Germania în timpul regimului comunist, dar și după căderea acestuia).

Iată, deci, că și comunitățile germane, considerate de mulți cercetători ca un element de stabilitate în Banat, au putut stârni conflicte și dezbinări interetnice sub influența unor ideologii nefaste, în acest caz venite în cea mai mare parte din afară, dar și promovate de unii membri mai „înfierbântați” ai acelor comunități.

În continuare, autorii demonstrează că, tot din cauza unor influențe din afară, în principal a Armatei Roșii și a autorităților naziste, dar și cu participarea unei părți a populației locale, s-au stricat și relațiile dintre comunitățile sârbe și cele românești din Banat. În timp ce sârbii au perceput armatele sovietice ca eliberatoare, românii și maghiarii le-au văzut ca forțe de ocupație ce au dus la instaurarea comunismului în Europa de Est.

Este tocmai aceasta ultima temă pe care Miodrag și Andrei Milin o abordează și o dezvoltă pe larg în prezentul volum, spre a cuprinde și perioada postbelică, cu consecințe nu tocmai benefice până în zilele noastre. Bazându-se pe un amplu documentar, obținut din arhivele securității statului român ca și din cele ale statului iugoslav, cei doi autori arată cum sârbii din Banat au constituit un sprijin solid pentru Partidul Comunist Român (iar unii și pentru comunismul titoist). Unii dintre ei au fost o parte esențială în eforturile comuniștilor din ambele țări (în România, susținute de tancurile rusești) de a acapara puterea politică, conform unei strategii elaborate și dictate de la Moscova, și în mai mică măsură de la Belgrad, unde Tito avea alte calcule politice decât Stalin. Referindu-se la jalnicii „actori” locali, care au înfăptuit, de voie sau de nevoie, indiferent de originea lor etnică, sinistrul program comunist (de sorginte stalinistă sau titoistă), autorii observă: „Curând apar noi fapte și personaje, emblematicе acestui capăt de țară dar și sfârșit de lume, așezată și rânduită cândva, cu multă chibzuială și înțelepciune. Sunt prime semne adevărate că se prăbușește o lume și în loc se așează o grotescă improvizație.” (Milin și Milin, *infra*).

Documentarul poate fi citit și ca o „antologie a rușinii” pentru oamenii care au colaborat cu regimurile comuniste din ambele țări, dar nu este în intenția autorilor (și nici a prefătorului) să facă nimănui un caz de conștiință. Totuși, asemenea momente tragice, dar și jalnice, trebuie consemnate, cu speranța că nu se vor mai repeta, și că liderii diferitelor comunități vor da dovadă, în viitor, de aceeași „chibzuială și înțelepciune” pe care au arătat-o strămoșii lor în vremea habsburgilor. În același timp nu trebuie uitate nici momentele de întrajutorare, generozitate, decență

și bun simț dovedite de majoritatea comunităților locale care au răbdat în tăcere sau au căutat să sprijine pe ascuns, indiferent de etnia sau de religia lor, pe cei care s-au împotrivit pe față terorii comuniste.

În încheiere, aș dori să fac câteva observații privind conflictul și relațiile interculturale nu numai în Banat, dar și în alte regiuni transfrontaliere cu populații eterogene, observații confirmate și de argumentarea bogată și nuanțată, precum și de valorosul material documentar prezentat de cei doi autori. Privind conflictul în general, Janie Leatherman² enumeră unii factori care îl favorizează, cum ar fi: 1) distribuția veniturilor și proprietăților funciare (care pot duce la inechități și discrepanțe privind dezvoltarea economică și socială); 2) teritorialitate (privind pretențiile nerezolvate din partea a două sau mai multor grupuri etnice, popoare sau națiuni eterogene asupra aceluiași teritoriu); 3) natura clivajelor sociale în cadrul aceluiași grup sau al unor grupuri eterogene; 4) condițiile materiale (bogăția sau lipsa resurselor naturale, presiunile demografice și de mediu); 5) condițiile instituționale (natura autorității și legitimității privind controlul instituțiilor politice și militare); 6) religia și instituțiile de cult religioase; și 7) identitatea etnică (limba maternă, memoria colectivă și sistemul de valori ale unei comunități).

În contextul de față ne interesează ultimul factor din această listă. Am putea, deci, pune întrebarea în ce măsură identitatea etnică a jucat un rol în conflictele majore din Banat. Concluzia preliminară, bazată și pe materialul documentar prezentat în volumul de față, este că ea nu a reprezentat un factor decisiv (cum cred mulți cercetători contemporani), ceilalți factori având prioritate în dezvoltarea conflictelor, mai ales a celor violente. De fapt, până în secolul XIX (în principiu, până la Revoluția de la 1848 și la politicile naționaliste ale revoluționarilor), divergențele, cât și solidaritățile erau mai mult determinate de starea socială și religie decât de apartenența la un grup etnic.

Pe de altă parte, însă, trebuie observat că toți factorii enumerați mai sus se află nu într-o relație de cauzalitate liniară, ci într-una nonliniară sau mutuală, adică se angajează în diferite bucle de amplificare reciprocă (*feedback loops*). Astfel, dacă unul dintre factori este prezent, ceilalți nu întârzie să se manifeste, amplificându-se unii pe alții. Deci, inechitățile economice sau politice pot duce la o percepție negativă a propriei identități etnice sau cea a vecinului, percepție care, la rândul ei, se va repercuta asupra condițiilor socio-economice, politice și religioase ale tuturor. Sau, transgresarea simțului de teritorialitate al vecinului este adesea legată și de cel al identității cul-

² Leatherman, Janie et alia, editors (1999), *Breaking Cycles of Violence: Conflict Prevention in Intrastate Crisis*, West Hartford, CT: Kumarian Press.

turale și religioase a acestuia, impactând și relațiile socio-economice și politice, cum a fost cazul cu Banatul istoric (și cu Transilvania) în timpul Monarhiei dualiste (1867-1918).

În general, se poate spune că identitatea și solidaritatea etnică au fost adeseori folosite, în regiune, ca arme în lupta pentru putere dintre diferitele elite atunci când au avut interesul să o facă - altfel, aceste elite au încurajat nu vrajba, ci pacea între etnii, mai ales când a fost în interesul lor să păstreze un *status quo ante*. Dar, principiul „dinte pentru dinte” s-a aplicat de-a lungul timpului și la relațiile interetnice în Banatul istoric (precum și în Transilvania), indiferent dacă ambele părți sunt creștine sau nu. Dacă o parte a considerat că i s-a făcut o nedreptate, a răspuns tot cu o nedreptate (în loc de „a întoarce celălalt obraz”).

Trebuie, însă, subliniat și faptul că principalele momente de conflict interetnic și confesional din regiunile transfrontaliere cu populații eterogene sunt aproape invariabil legate de impunerea (adeseori cu forța) unor politici inechitabile venite de la „Centru”. În cazul Banatului, „Centrul” a fost, pe rând, Viena și Budapesta (în timpul regimului dualist), apoi București și Belgrad (după 1918), la care se adaugă Berlinul în timpul celui de-al Doilea Război Mondial și Moscova în perioada comunistă postbelică. Desigur, aceste politici nu s-ar fi materializat fără aportul „entuziaști” al unor membri din comunitățile locale - unii, naivi și de bună credință, dar cei mai mulți „cozi de topor”, reprezentând mai întotdeauna aceleași personaje de un îndoelnic statut social și moral, care se „descurcă” sub toate sistemele și orânduirile și care nu sunt deloc agreate de majoritatea localnicilor (așa cum documentarul din volumul de față ilustrează cu prisosință).

În concluzie, iată câteva principii care, împreună cu indicatorii antemenționați, ne-ar putea ghida mai departe atât în cercetarea diferitelor conflicte interculturale, cât și în formularea de metode eficiente de dezamorsare a lor:

- În ciuda teoriilor actuale, zonele de contact intercultural, așa cum a fost și rămâne Banatul, sunt de multe ori locuri de conviețuire pașnică, nu de conflict. Foarte adesea, conflictul intercultural sau religios este provocat de la „centru” și nu de la „margine”, prin politici motivate de ideologie sau de lupta pentru putere între elite și nu de bunăstarea populațiilor respective. În același timp, inițiativele de schimbări pozitive ar trebui să pornească nu de la „Centru” (fie el Bruxelles, Budapesta, Belgrad sau București), ci tocmai de la „margine”, adică din sânul comunităților locale implicate.

- Elitele, nu numai cele politice dar, în primul rând, cele culturale și religioase, pot avea un rol major în crearea anumitor percepții pozitive și în managementul relațiilor interculturale, deci trebuie să dea dovadă de responsabilitate socială și de principii etice generoase,

acționând nu în propriul lor interes, ci în interesul tuturor comunităților implicate. Aici, educația lor în acest spirit ar avea un rol hotărâtor.

- În noul context al globalizării, dacă este să evităm conflictele majore, sau așa-zisele „ciocniri între civilizații”, am face bine să adoptăm și să acționăm conform unei mentalități pașnice în toate relațiile interculturale (și nu numai). Dar, această mentalitate nu ține de „identitatea culturală” sau de sistemul de credințe și valori al unui grup specific, sau de o anumită economie sau organizare socială mai mult sau mai puțin „performantă”. Ea este „transculturală”, fiind comună tuturor ființelor umane, independent de apartenența lor etnică, rasială, sau confesională. Aici am putea-o rezuma printr-un singur cuvânt: „omenie”.

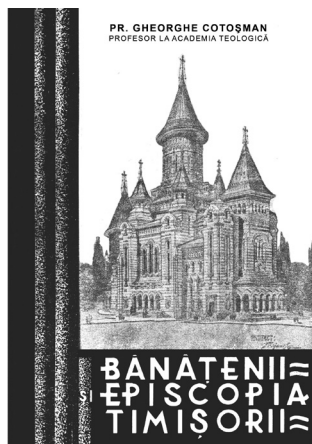
Spre a încheia pe o notă pozitivă, de omenie au dat dovadă mulți sârbi, români, maghiari, germani și alte neamuri din Banat în perioadele istorice de mare stress, incluzând urgia comunistă. În ceea ce privește raporturile dintre români și sârbi de-a lungul timpului, în pofida diferendelor de ordin politic, religios, sau de altă natură, relațiile individuale și influențele reciproce în limbă, port, obiceiuri, mentalitate ale celor două popoare au reprezentat un element determinant al vieții cotidiene bănățene, în special în localitățile mixte. Ele au rezultat într-un mod comun de a fi și de a se comporta, care s-a păstrat până în zilele noastre. Este de dorit ca aceste relații să fie cultivate în continuare nu numai în cadrul național, dar și transfrontalier, astfel ca întreaga regiune să atingă din nou și chiar să întreacă, nivelul socio-cultural și economic din perioada Banatului istoric.

Autorii încheie și ei acest volum pe o notă pozitivă, personală, prin invocarea emoționantă a câtorva mentori academici ai lui Miodrag Milin, în principal, Pompiliu Teodor, Camil Mureșanu și Nicolae Ciachir. Aceste remarcabile personalități au fost distinși savanți, care au abordat temele identităților naționale din regiunea sud-est europeană cu detașare și înțelepciune într-o perioadă tulbură pentru istoriografia românească (pusă mai întâi în slujba unui comunism naționalist și, după 1989, în slujba unui naționalism și mai excesiv, de către aceeași istorici care proslăviseră regimul ceaușist). În primul rând, însă, acești profesori au fost luminați pedagogi - adevărate exemple de omenie prin felul în care s-au comportat cu studenții lor într-o perioadă nu mai puțin tulbură și din punctul de vedere al relațiilor dintre oameni în viața de zi cu zi, înainte și după 1989. Ei rămân modele demne de urmat pentru generațiile viitoare de intelectuali, care ar trebui să fie educați în același spirit înțelept și generos, dacă dorim ca regiunea est-europeană să iasă din actualul ei impas moral și socio-cultural.

Mihai Spăriosu

Două cărți, un autor: Gheorghe Cotoșman

„Bănățenii și Episcopia Timișorii“*

Una din cărțile frumoase aflate în patrimoniul Bibliotecii Județene Timiș „Sorin Titel“, secția colecții speciale, este și lucrarea „Bănățenii și Episcopia Timișorii“, un volum tipărit în anul 1938 la Tipografia Diecezeană Caransebeș. Cartea a apărut „Cu binecuvântarea Î. P. S. Sale Patriarhul Dr. Miron Cristea - Președintele Consiliului de Miniștri“. Autorul lucrării - Preot Gheorghe Cotoșman, profesor la Aca-

demia Teologică din Caransebeș.

Gheorghe Cotoșman s-a născut la 5 septembrie 1904, în Sânnicolau Mare. Școala primară și gimnaziul le-a urmat în localitatea natală. Școala Normală o începe la Timișoara, cu diferență dată la Seminarul Teologic din Râmnicu Vâlcea. Continuă la Academia Teologică din Arad (1925-1928), cu examene de diferență la Facultatea de Teologie din București. Aici obține licența în anul 1933 și tot aici obține titlul de Doctor în Teologie în anul 1941.

După terminarea Academiei Teologice de la Arad, Gheorghe Cotoșman este numit preot în noua parohie din Jimbolia, unde va rămâne în perioada 1928-1937. Aici ridică o biserică și organizează temeinic parohia. A fost și profesor suplinitor la Gimnaziul de Stat, apoi profesor de Istorie Bisericească și Patrologie la Academia Teologică din Caransebeș între anii 1937-1948. A deținut funcții importante, așa cum a fost cea de consilier cultural la Arhiepiscopia Timișoarei în perioada 1948-1950, apoi cea de vicar al Arhiepiscopiei între anii 1950-1968.

Gheorghe Cotoșman trece la cele veșnice în 12 ianuarie 1977, în Timișoara. O stradă din cartierul timișorean Fratelia poartă numele ilustrului istoric, teolog, profesor, monograf și patriot bănățean.

Cât privește activitatea sa culturală, Cotoșman a fost membru al secției istorice a „Astrei“ și membru al „Institutului Social Banat-Crișana“ din Timișoara. Gheorghe Cotoșman a publicat o serie de lucrări de istorie bisericească locală, monografii de parohii, prin care s-a străduit să dovedească

Gheorghe Cotoșman, *Bănățenii și Episcopia Timișorii*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2016

originea, vechimea și continuitatea românilor din Banatul istoric. Într-o lucrare dedicată vieții și activității lui Cotoșman, prof. dr. Tiberiu Ciobanu consemna despre debutul editorial al preotului din Jimbolia: „În anul 1934, tânărul preot Gheorghe Cotoșman - pe atunci activând în Jimbolia - a debutat editorial concomitent cu mai multe lucrări, anume *Comuna și bisericile din Sânnicolau Mare (Timișoara, 1934, 114 p.)*, *Comuna și bisericile din Comloșu Mare și Lunga (Timișoara, 1934, 146 p.)* și *Din trecutul Banatului. Studiu introductiv de istorie național - bisericească (Timișoara, 1934, 132 p.)*, aceasta din urmă beneficiind de un elogios Cuvânt de binecuvântare din partea Prea Sfințitului Episcop Grigore al Aradului. De fapt, ultima lucrare era concepută de Gheorghe Cotoșman ca fiind un „studiu introductiv de istorie“ a Banatului, acesta constituindu-se în preliminarii la monografiile localităților din zona Sânnicolaului Mare. Pe ultima copertă a lucrării „Din trecutul Banatului“ se anunța că sunt sub tipar monografiile localităților Saravale, Igrîș, Beba-Veche, Vălcani, Nerău și Pesac; acestea au apărut în anii 1935-1936.“

Până în anul 1973, când îi apare studiul „*Preoți din Oltenia și Țara Românească la parohiile din Banat*“, în MO, an. XXV, 1973, nr. 5-6, p. 466-476, Gheorghe Cotoșman a publicat numeroase alte lucrări în care s-a manifestat ca un adversar declarat al deznaționalizării românilor, considerând că încercările de maghiarizare sau de sârbizare ale autorităților din Imperiul austro-ungar s-au constituit într-un abuz istoric îndreptat împotriva românilor bănățeni ca populație autohtonă și cu o evidentă continuitate culturală. Ca urmare a preocupărilor sale științifice, publică testamentul lui Andrei Șaguna, o istorie a episcopiei Caransebeșului, viața Sfântului Iosif cel Nou, mitropolit al Timișoarei și al Banatului istoric. Publică lucrări despre vechimea organizației bisericești la românii bănățeni și raporturile acesteia cu biserica ortodoxă sârbă.

Lucrarea pe care care am retipărit-o în anul 2016 prin scanare, după forma ei originală, a apărut în anul 1938 la Caransebeș și s-a constituit într-o adevărată pledoarie a lui Gheorghe Cotoșman pentru reînființarea episcopiei Timișoarei și a mitropoliei Banatului, demers susținut de autor cu numeroase și multiple argumente.

Exemplarul pe care B.J. Timiș „Sorin Titel“ l-a pus la dipozitia editurii Editurii „Eurostampa“ pentru a fi retipărit are și o valoare deosebită, bibliofilă. Pe pagina de gardă a volumului, preotul Gheorghe Cotoșman, profesor la Academia de Teologie, a scris o dedicație, probabil chiar în anul apariției, 1938, adresată unui alt mare bănățean. Iat-o: „*Domnului Patrichie Râmneanțu, inspector școlar Timișoara/Cu alese sentimente, Pr. Gh. Cotoșman*“

Cine a fost Patrichie Râmneanțu? Un bănățean născut la 25 iulie 1879 în satul Opațița, așezare pendinte administrativ de Deta, în familia unui paore cu cinci copii. Doar Patrichie,

fiul cel mic, urmează școala: primară la Opațița, gimnaziul la Gătaia și Deta, Preparandia la Arad și Institutul Teologic la Caransebeș. Anul 1898 îl găsește învățător la Coștei, dar în 1910 este suspendat din serviciu, fiind acuzat că i-a făcut propaganda electorală lui Caius Brediceanu pentru a accede în Parlamentul de la Budapesta. I s-a și intentat proces pentru „agitație împotriva statului maghiar“, după cum sublinia istoricul Vasile Mircea Zaberca în lucrarea intitulată „Dascăli români din Banatul Sârbesc delegați la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia“. Dascălul Râmneanțu a fost reprimat în învățământ în anul 1913, dar autoritățile maghiare l-au constrâns să se pensioneze!

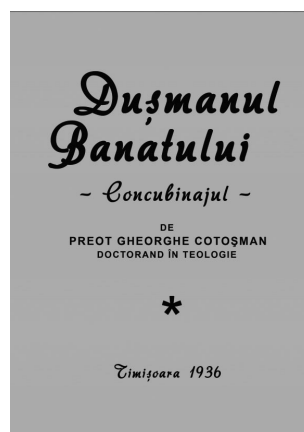
Printre multele sale activități s-a numărat și publicarea unor articole în „*Drapelul*“ (Lugoș), „*Progresul*“ (Oravița), „*Viața școlară*“ (Sibiu), dar mai ales realizarea revistei „*Educatorul*“ (1909-1914, ca organ al Asociației Învățătorilor din Eparhia Caransebeș. În toamna lui 1918, redactează la Coștei, alături de preotul Petru Bizerea (un alt important luptător pentru drepturile românilor din Banatul istoric), săptămânalul „*Opinca*“, editat și tipărit la Vârșeț, o adevărată tribună de luptă în toamna lui 1918 în promovarea deciziilor Consiliului Național Român, Consiliu care va convoca pentru 1 decembrie 1918 Marea Adunare Națională de la Alba Iulia.

Câte ceva despre urmașii celor care au contribuit la luminarea civilizației bănățene. Petru Bizerea, preot la Deta o viață întreagă, a fost tatăl istoricului și geografului universitar Marius Bizerea. Unul dintre urmașii lui Patrachie Râmneanțu, Vasile Râmneanțu, este profesor univ. dr. în cadrul Facultății de Istorie a Universității de Vest din Timișoara. Iar Gheorghe Cotoșman l-a avut ca urmaș pe Roman Cotoșman, teolog și artist, născut la Jimbolia în 1935. Licențiat al Institutului Teologic din Sibiu a fost, în același timp, elevul ilustrului pictor timișorean Julius Podlipny. Roman Cotoșman este considerat de critici un nume important pentru arta contemporană românească, fiind cel care, împreună cu Ștefan Bertalan și Constantin Flondor, a înființat, în anul 1966, primul grup experimental din România, Grupul 111, care își propunea să expună sub auspiciile grupului, păstrându-și în același timp individualitatea. În anul 1970, Roman s-a stabilit în SUA. A expus în S.U.A., dar și în multe țări europene. În anul 1991 obține Premiul secției de critică a Uniunii Artiștilor Plastici din România. Ultima sa expoziție a fost vernisată la galeria timișoreană „Triade“ a profesoarei Sorina Ioanovici Iecza, care a editat și un catalogul Roman Cotoșman. Fiul lui Gheorghe Cotoșman a trecut la cele veșnice în anul 2006, la Philadelphia, după o lungă și grea suferință.

Cartea „*Bănățenii și Episcopia Timișorii*“ a fost lansată joi, 24 noiembrie 2016, la Mitropolia Banatului, în Galeria de Artă Sacră a Muzeului Catedralei mitropolitane din Timișoara. A vorbit elogios despre cartea lui Cotoșman și despre inițiativa redării acesteia publicului interesat prof.

dr. Ioan Hațegan, istoric și cercetător științific principal la Academia Română – Filiala Timișoara. Moderatorul evenimentului a fost părintele Zaharia Pereș, consilier eparhial cultural al Arhiepiscopiei Timișoarei. „Cartea părintelui Gheorghe Cotoșman, Bănățenii și Episcopia Timișorii, editată în 1938 la Tipografia Diecezană din Caransebeș și reeditată acum la editura Eurostampa din Timișoara, aduce în atenție frământările și greutatea care au existat la vremea respectivă pentru reactivarea Episcopiei Timișorii și, ulterior, a înființării Mitropoliei Banatului. Această lucrare are ca noutate un cuvânt de recunoștință și apreciere din partea Înaltpreasfințitului Părinte Mitropolit Ioan al Banatului pentru autorul lucrării, adăugat la cuvântul de binecuvântare existent deja, al vrednicului de pomenire Patriarh Miron Cristea, cel dintâi patriarh al României“, a subliniat părintele consilier Zaharia Pereș.

„Dușmanul Banatului – Concubinajul“**

Concubinajul, relația interumană în care doi adulți hotărăsc să trăiască și să se gospodărească în comun, fără conotații civile și religioase, a interesat de multă vreme intelectualitatea bănățeană, profesorii teologi ai Bisericii Ortodoxe Române. Preotul și profesorul sânmiclăoșan dr. Gheorghe Cotoșman nu face excepție. Preocuparea sa pentru combaterea fenomenului în Banat a fost maximă și cu rezultate concrete, mai ales că în anii interbelici concubinajul își făcuse tot mai mult simțită influența în satele bănățene, cu consecințele de rigoare.

Traiu în concubinaj a dus la scăderea îngrijorătoare a natalității. Conform documentelor vremii, citate de preotul Gheorghe Cotoșman, în anul 1923, în partea bănățeană a eparhiei Aradului existau 4.467 concubinaje și 205 „copii nelegiuiți“ la fiecare mie de nașteri, iar în eparhia Caransebeșului copiii rezultați din familii care trăiau în concubinaj reprezentau un procent de 26,10%. În anul 1933, la Timișoara, din 237 de perechi de români ortodocși doar 67 s-au cununat. În satul Pesac, în anul 1934, erau 503 perechi ortodoxe cununate, iar 103 care trăiau în concubi-

** Gheorghe Cotoșman, *Dușmanul Banatului - Concubinajul*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2017.

naj. Tot atunci, în satul Sârbova (comuna Racovița) erau 178 de perechi cununate și 45 care trăiau în concubinaj.

În asemenea cupluri femeile avortau în număr mare, așa că una din consecințe era lipsa unor moștenitori direcți, ceea ce a dus la scăderea demografică a populației, ba chiar la creșterea îngrijorătoare a numărului de case părăsite. Astfel, la sfârșitul anilor '30, în Banat s-au înregistrat peste 5.000 de case părăsite, în lipsa unor moștenitori direcți ai concubinilor. Iar în plasa Oravița, din 1874 și până în 1935, „populația a scăzut cu 12.741 de suflete!“ De aceea, scria Cotoșman: „Preoții, dar nu numai, au început să combată tot mai puternic atât concubinajul, cât și divorțurile, militând pentru restaurarea familiei în drepturile ei sacrosancte“. Biserica arăta că cei care trăiesc în acest fel fug de responsabilitățile părintești și, de multe ori, când aduc pe lume un copil, îl leapădă sau îl omoară. Dacă unii reușesc să-i crească, ei sunt privați de o seamă de drepturi pe care le pot avea doar prin legitimare.

Concluzia era că „traiul bun și îmbuibăciunile“ de după primul război au determinat această stare de lucruri, „iar emanciparea femeii a făcut ca aceasta să nu mai fie dispusă să își închine întreaga viață creșterii și educației copiilor...“ Conform preotului Cotoșman, o țărăncă dintr-un sat aflat nu departe de Timișoara, întrebată de ce nu face copii, a răspuns: „Frasului îi trăbă copii, mi-s tânără și vreau să trăiesc“. Și mai trist era faptul că de la anul 1900 și până când părintele Cotoșman redactează lucrarea „*Dușmanul Banatului - Concubinajul*“, „plaga socială“, concubinajul s-a dublat: „adică dacă în anul 1900 era unul la 26, în anul 1935 era de unul la 14“

În acest context social apare în anul 1936, la Tipografia „Mercantil“ Moravetz din Timișoara, „*Dușmanul Banatului - Concubinajul*“, lucrarea elaborată de Gheorghe Cotoșman pe când era doctorand în teologie și preot în noua parohie din Jimbolia: (1928-1937), acolo unde ridica o biserică și organiza parohia. O carte pe care, spre surprinderea noastră, nu am găsit-o amintită printre lucrările care alcătuiesc biografia teologului Cotoșman, dacă ar fi să amintim doar sursele „*Dicționarul Teologilor Români*“ și *crestinortodox.ro*. Sigur, felul de a privi în carte societatea românească interbelică de către Gheorghe Cotoșman nu era cel mai potrivit, puseurile sale marcând, uneori, o exacerbare naționalistă pendinte de o ideologie nesănătoasă, de care BOR-ul s-a desprins de multă vreme.

Cert este că părintele teolog Gheorghe Cotoșman a acționat ca un misionar, iar una din biruințele sale e descrisă amănunțit în carte. Și anume, faptul că în 9 februarie 1935, la Comloșu Mare „s-a sfințit casa sufletească“ a 71 de perechi de români ortodocși, convinse să pășească în fața altarului, pentru a primi sfânta taină a cununiei. Un lucru atât de binecuvântat încât însuși părintele Cotoșman și-a pus întrebarea: „*Cum au putut fi înduplecați moșnegi de 75-80 de ani, veterani îmbătrâniți în nelegiuire, să se cunune în biserică alături de tineri de 23 de ani, proaspeți matadori intrați în arena zbu-*

ciumată a vieții? Tatăl alături de fiu și mama alături de fiică, poate chiar moșul și nepotul?!“

Nașul celor 71 de perechi a fost însuși Dimitrie Nistor, avocat și preot ortodox, pe atunci prefect al județului Timiș-Torontal, iar tinerii din Comloșu Mare au organizat un frumos festival artistic în cinstea celor care s-au cununat. „Modelul Comloș“ a fost unul de răsunet în tot Banatul, iar în plan local a declanșat dorința altor 300 de concubini din comună de a se vindeca de „plaga concubinajului“ urmând a se cununa în biserica locală.

Apariția broșurii doctorandului Gheorghe Cotoșman, și mai ales titlul incitant, nu puteau neobservate. „*Foaia Diecezană*“, organul eparhiei ortodoxe române din Caransebeș, apărută la 28 martie 2037 și avându-l ca redactor responsabil pe Nicolae Cornean, consilier eparhial, consemna: „Am înaintea mea broșura distinsului colaborator, preot Gheorghe Cotoșman, intitulată «*Dușmanul Banatului, concubinajul*». În 128 de pagini tipărite pe o hârtie și în condiții excepțional de bune, acest preot cărturar ne înfățișează, cu date statistice precise, proporțiile catastrofale ale acestei plăgi din Banat. Mărturisesc sincer, la început - de la apariția cărții chiar, din 1936 - am avut impresia că autorul și-a intitulat lucrarea pentru efect; căci da, concubinajul este ceva frecvent în Bănat la noi, dar totuși a-i zice: concubinajul dușmanul Banatului, e nițel exagerat! Iată însă că - pe lângă uimitoarele descoperiri ce ne face părintele Cotoșman - o împrejurare vine să dea Sfinției Sale pe de-a ntregul dreptate. Deunăzi părintele Nicolae Mieț din Biniș, aflându-se în Caransebeș, îmi spunea că pe lângă alte necazuri pe care le are în parohie, că acolo în Biniș, de la 1 ianuarie 1930 și până la finea anului 1936, deci timp de 7 ani încheiați, nu s'a făcut nici o cununie! Îngrozitor! Nici o cununie în interval de 7 ani!? Se poate atâta înstrăinare, atâta îndepărtare de la Dumnezeu? Într-un sat cu peste 1500 de suflete, să nu cugete nimeni la aducerea lui Dumnezeu în casele oamenilor, în familiile lor?! Să nu se simtă absența Lui? Când se nasc copii, când moartea fâlfâie aripi sumbre deasupra capetelor lor?!“

Cine se face vinovat de această înstrăinare?

„Vina mulțimii de concubini în satele bănățene nu este a se atribui preoților. Fenomenul acesta, cronic aici la noi, se datorește în bună parte toleranței, ca să nu zic complicității Statului. La firea rea, indiferentă în materie de credință a poporului de aici, Statul a venit cu o droaie de dispenze - a venit cu indiferență față de cununie și... s-a ajuns acolo unde suntem astăzi: scăderea catastrofală a populației!“ , conchide „*Foaia Diecezană*“ în martie 1937.

Din păcate, concubinajul a rămas un subiect delicat și azi în Banat, condițiile sociale și economice determinând mulți tineri să trăiască în așa numite căsătorii de probă, în logodne de durată, în fond tot un fel de concubinaj, alternative imorale la familia creștină. („*Uneori acest concubinaj este mascat de oficierea unei logodne, în fața celor două familii ori chiar în fața lui Dumnezeu, cerându-se preotului oficierea*

slujbei Logodnei, dar fără primirea Tainei Cununii.“, scrie preotul basarabean Iulian Rață, parohul bisericii „Sfânta Treime“ din satul Lucășeuca, raion Orhei, unul dintre cei mai activi internauți teologi români.

La recensământul care a avut loc în România în anul 2002 a fost cercetat și fenomenul stării civile de fapt, cea care evidențiază dacă persoana interviuată trăia sau nu în uniune consensuală, aici fiind vorba de persoanele care „au declarat că locuiesc, trăiesc (conviețuiesc) cu un/o partener/parteneră, fără forme legale de căsătorie, având o reședință comună cu partenerul/partenera, indiferent de starea civilă legală declarată. Astfel, majoritatea celor care trăiesc în concubinaj sunt cei care nu au fost căsătoriți niciodată, în număr de 609.121 de persoane.“ (Ziarul creștin „LUMINA“, 21.02. 2011).

Pertinentă e și explicația preotului Marius Daniel Ciobotă, Prof. Dr. la Seminarul Teologic „Chesarie Episcopul“ din Buzău, cu privire la creșterea numărului de cupluri tinere care aleg să viețuiască necununate, preferând să rămână căsătorite doar civil: „Motivele, spun ei, ar fi numai cele de ordin material: lipsa momentană a resurselor financiare, prioritatea carierei etc. O inerție a stereotipiei de gândire atee, probabil neconștientizată, îi face să-și motiveze astfel opțiunea. Ba chiar un nou trend social importat din mediile desacralizate ale Occidentului, preferat mai cu seamă de vedete, promovează chiar disoluția instituției familiale.

Lipsa de urmași, depopularea, sunt fenomene întâlnite în mai toată România contemporană. La care s-a adăugat în Banat și plecarea masivă din țară, îndeosebi după anul 1989, a zecilor de mii de șvabi, populație de origine german, atât din Banatul montan, cât și din cel de pustă. Un fenomen aparte este cel al alienării, mai puțin întâlnit în Banat, dar existent și aici, și anume plecarea la muncă în străinătate a unuia din părinți sau chiar a amândurora, copiii rămânând în grija bunicilor, fiind lipsiți astfel de dragostea părintească, de supravegherea părinților și de sfaturile lor folositoare. Și e vorba, la nivelul țării, de sute de mii de copii aflați în această situație dramatică!

Prof. Univ. Dr. Dan V. Poenaru (IMF „Victor Babeș“ - Timișoara), consemna faptul că „*Demografia a ajuns o problemă de siguranță națională*“, iar cu privire la județul Timiș domnia-sa sublinia situația îngrijorătoare de aici: „*În județul Timiș s-a instalat, la ora actuală, procesul de îmbătrânire demografică. Se constată un nivel constant mic al natalității. În anul 2015, în județul Timiș s-au născut 8.519 copii, dar în același an s-au înregistrat 8.789 de decese naturale, cu vârsta medie la încetarea vieții de 71,85 ani*“. Profesorul considera că în rezolvarea acestei situații trebuie să se implice atât Guvernul României, Academia de Științe Medicale, Biserica Ortodoxă Română, cât și societatea civilă („*Re-nașterea bănățeană*“, 22.09.2017).

Că probema concubinajului preocupă și în prezent B.O.R.-ul o dovedesc și cele spuse de Părintele Profesor Dr.

Constantin Necula de la Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna“ din Sibiu, care declara în anul 2006, la o conferință personală ținută la Timișoara: „Acuma este drept că, din păcate, vocea comunităților este tot mai nesigură, când nu-i tăcere complice. Oamenii vin la Biserică numai ca să aibă de unde pleca, uneori. Nu vin să schimbe ceva, să se transforme, să simtă că trăiesc ceva cu totul și cu totul deosebit. Or, dacă iau Banatul - acuma mă ierțați că v-atac acasă, dar existau cărți vestite pe această temă! În vremea studenției mele, citeam la vlădici vestiți ai Banatului, care vorbeau despre plaga mare a concubinajului în Banat.“

În drumurile mele pentru elaborarea lucrării „*Mic Atlas al județului Timiș*“, o sumară monografie timișeană, am poposit și în comuna Liebling, localitate înființată în anul 1786 prin colonizarea etnicilor germani. Între anii 1941 și 1977, germanii din Liebling au plecat în masă din țară, locul lor fiind luat de români. Dacă la recensământul din 1941 erau peste 4.000 de șvabi, la finele anilor ‘70 rămăseseră în sat sub 1.000. Un nou val de emigrări s-a petrecut după 1990, în 1992 mai fiind înregistrați în așezare doar 57 de cetățeni de origine germană... Conform paginii web create de foștii „*lieblingeri*“, cei mai mulți au ajuns în Germania (2.700), S.U.A. (1.245), Canada (870), mai puțini în Brazilia (90 de persoane), Australia (4), Africa de Sud (5) și Argentina (2). Numărul total de șvabi din Liebling plecați în lumea întreagă ar fi de peste 5.700 de persoane!

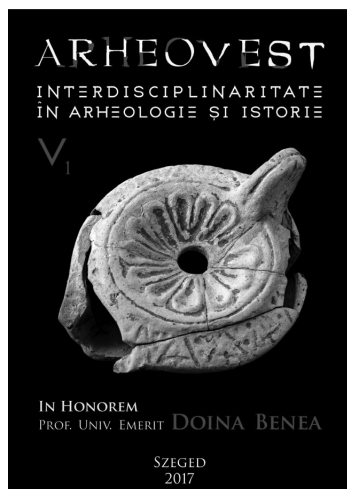
Preotul Ieremia Oancea a slujit comunitatea ortodoxă românească din Liebling de la 1 iulie 1984. A văzut o parte din nemți plecând, imediat după Revoluție: „După 1990 au plecat 250 de familii. Primul care a dat semnalul a fost preotul lor, Erwin Glockner, care s-a dus în Germania. Au plecat și restul imediat după el“, își amintește părintele.

Românii care s-au stabilit în Liebling în ultimele decenii pare că au moștenit ceva neașteptat de la șvabi: traiul în concubinaj. „E un model german, așa făceau șvabi din sat: preferau să stea împreună mai multă vreme, să vadă cum se înțeleg în timp. În ultimii ani au venit la mine perechi ca să le cunun, dar le-am spus tinerilor că fără certificat de căsătorie de la primărie nu se poate. Pe puțini am reușit să îi conving să se căsătorească cu acte în regulă. Sunt vreo 70 de cazuri de familii care trăiesc în concubinaj din totalul de 600. Cununiile sunt în scădere. În anul 2008 - am avut 35 de botezuri, 23 de înmormântări și numai 15 cununii“, povestea părintele Ieremia Oancea din Liebling în vara anului 2009...

Părintele Oancea a slujit comunitatea ortodoxă românească din Liebling vreme de 32 de ani, până în decembrie 2016. A rămas să ducă mai departe misiunea de a sfârși ridicarea bisericii din comună preotul paroh Ionuț Dănuț Mania, iar „restaurarea familiei în drepturile ei sacrosancte“ rămâne un deziderat firesc și azi, așa cum a fost și-n vremea părintelui teolog Gheorghe Cotoșman...

Prof. Dinu Barbu

„ArheoVest“ nr. 5*

Încă de la începuturile sale, Asociația ArheoVest din Timișoara, în frunte cu Președintele ei Lorena Smadu, a căutat, prin organizarea unor simpozioane anuale, să aducă în atenția publicului și a lumii științifice și arheologice câte o personalitate proeminentă a Banatului, care prin activitatea sa a marcat într-un mod fecund dezvoltarea arheologiei din partea de vest a României. Anul 2017 a fost rezervat

Profesorului universitar emerit dr. Doina Benea, cadru didactic al Universității de Vest din Timișoara, directorul Centrului de Studii de Istorie și Arheologie „Constantin Daicoviciu” din Timișoara. Opaitul creștin de la începutul secolului al II-lea p.Chr. descoperit la *Tibiscum-Jupa*, care apare pe coperta volumelor, este sugestiv ales ca semn al prestigioase activități științifice de peste patru decenii depuse de Doina Benea în domeniul arheologiei romane, două „zone” fiind radical marcate de contribuțiile cercetătoarei: cunoașterea sitului arheologic *Tibiscum-Jupa* și înțelegerea răspândirii creștinismului în Dacia. Conf. univ. dr. Valy Ceia, Prodecan al Facultății de Litere, Istorie și Teologie, creiona, atât de sintetic cât s-a putut în 11 pagini, importanta influență pe care a exercitat-o Profesorul Doina Benea prin activitatea sa didactică și științifică, efortul susținut pe care l-a depus în vederea clădirii unei tradiții în arheologia universitară timișoreană, în vederea pregătirii noilor generații de arheologi și specialiști ai epocii romane. Este subliniată recunoașterea națională și internațională de care se bucură cercetările realizate de Doina Benea și mai ales implicările ei în diverse organisme științifice naționale și internaționale în care a fost invitată să ia parte și să ofere expertiză. Impresionante sunt, în aceste prime pagini de volum, lista de lucrări

ArheoVest, Nr. V: *In Honorem Doina Benea, Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie*, Timișoara, 25 noiembrie 2017, Vol. 1: *Arheologie*, Vol. 2: *Metode Interdisciplinare și Istorie*, Editor: Sorin Forțiu (cu mulțumiri pentru ajutorul punctual acordat lui Andrei Stavilă, Cristian Oprean, Adrian Cîntar și Simona Regep); Coordonator: Dorel Micle; DVD-ROM: Adrian Cîntar; WEB: Sorin Forțiu și Claudiu Toma, JATE-Press Kiadó, Szeged, 2017, Vol. 1: pp. 1–580 + DVD-ROM, Vol. 2: pp. 581–1282, ISBN 978-963-315-358-1 (Összes / General), ISBN 978-963-315-359-8 (I. kötet/volumul 1), ISBN 978-963-315-360-4 (II. kötet/volumul 2)

publicate până acum de Domnia Sa (16 cărți, 30 de rapoarte arheologice, 26 de recenzii, prefețe și peste 200 de studii și articole), precum și gândurile expuse de cei 34 de doctoranzi pe care i-a format cu multă exigență.

Dedicat *Arheologiei*, primul volum al anuarului debutează cu câteva studii care vizează unele artefacte preistorice, mai exact din epoca neolitică, semnate de arheologi importanți ai aceste perioade, precum: Sabin Adrian Luca, Magda și Gheorghe Lazarovici, Kata Silaghyi, Mihai Gligor, Mihaela-Maria Barbu, Mihai-Marius Ciută și provin de pe situri arheologice renumite, cum ar fi: *Tărtăria-Gura Luncii*, *Alsónyék-Bátaszék (HU)*, *Alba Iulia-Lumea Nouă*, *Ștefănești-Sânca Doamnei*, *Parța*, *Șeușa-Gorgan*.

Două contribuții ce îmbogățesc informațiile pe care le aveam despre artefactele epocii bronzului de la *Tărtăria* și *Timișoara-Pădurea Verde* sunt semnate de Octavian Rogozea și Petru Rogozea împreună cu colaboratorii lor.

Epoca fierului, și în mod special civilizația dacică clasică, se distinge prin câteva articole foarte interesante ale lui Iosif Vasile Ferencz, Aurel Rustoiu, Adrian Căsălean, Mihaela Denisia Liușnea și Horea Pop, care discută problema importurilor romane în lumea barbară nord-dunăreană, observațiile lor pertinente indicând o preferință a dacilor pentru obiectele de lux romane. Să notăm și debutul cercetărilor arheologice la cetatea getică de la Poiana Mănăstirii-*Între Șanțuri* realizate de un colectiv internațional condus de Alexandru Berzovan și Sergiu-Constantin Enea.

Cum era de așteptat partea cea mai consistentă a volumul este legată de epoca romană, unde și numărul contributorilor este foarte important, dar cel mai frapant este faptul că majoritatea celor care semnează articolele sunt cercetători tineri, dar fără a lipsi cei deja consacrați. Și în cazul arheologiei provinciale reprezentată în această parte de volum se vede preferința autorilor pentru publicarea unor artefacte sau monumente de la *Apulum*, cum ar fi cele ale specialiștilor albaulieni: Radu Ota, Ilie Lascu, George Bounegru, sau *Potaissa* prin Ioana Mărincean, respectiv *Tibiscum* prin Ana Cristina Hamat. Ștefan Georgescu, împreună cu Vasile Marinoiu, publica spectaculoasa colecție de opaițe romane din lut a Muzeului din Târgu Jiu, iar Mircea Negru, alături de colaboratorii săi, analizează procesele tehnologice și produsele cărămidărilor antice din *Romula*. O prezență plăcută între paginile volumului o constituie articolele semnate de Radmila Zotović, precum și Ilija Danković, Ana Bogdanović cu prezentarea unor contexte romane de la Varoșiște de lângă Požega și *Viminacium*.

Nu lipsite de importanță sunt și cercetările pentru epoca postromană (sec. III-IV) din Banat realizate de Dorel Micle, Octavian Rogozea și Adrian Bejan, îmbogățirea repertoriului de puncte arheologice ale acestei perioade pentru vestul României precum și aprecierea habitatului uman din Banatul de Câmpie, care ajută la

mai buna înțelegere a acestei perioade plină de frământări din istoria acestei regiuni.

Nu este neglijată nici epoca medievală, două articole la final, semnate de Dan și Sanda Băcucet-Crișan și Bogdan Alin Craiovan, atrag atenția asupra unor artefacte specifice acestei perioade care apar adesea în descoperiri: piese de fier, precum topoare de luptă și săgeți sau căldări din lut dau un indiciu despre stilul de viață ale omului medieval, specifică regiunii de vest a României.

Al doilea volum însumează un număr mai mare de pagini decât primul și este mai complex ca structură.

Prima grupă de articole, adunate în capitolul *Metode interdisciplinare*, cuprinde aproape pentru fiecare perioadă istorică studii ample, un set important de lucrări fiind în sfera arheozoologiei preistorice. Semnează cercetători români și străini, consacrați în domeniu precum: Worrawit Boonthai, Georgeta El Susi, Iharka Magdolna Szücs-Csillik, Zoia Maxim, Corneliu Beldiman, Berecki Sándor și Diana-Maria Beldiman.

Cercetările de teren, cu o analiză de tip *Landscape Archaeology*, au și ele o consistentă reprezentare în interiorul acestei părți a volumului. De enumerat ar fi lucrările dedicate cartării tumulilor din Banat realizate Cristian Floca și cele ale echipei Dumitru Boghian, Vasile Budui, Sergiu-Constantin Enea, Sorin Ignătescu, apoi descoperiri de epoca bronzului bazate pe imagini satelitare semnalate de Leonard Dorogostaisky, Alexandru Hegyi și Eugen D. Pădurean pentru cursul inferior al Mureșului.

Epoca dacică apare vizibilă prin două frumoase contribuții, una de investigații petrografice și alta de arheologie experimentală, semnate de Valentina Cetean, Aurora Peșan și Cătălin Borangic, Marius-Gheorghe Barbu.

Studiile aparținând epocii romane în cazul acestui capitol sunt între cele mai consistente din volum. Silviu Gridan, Petru Urdea, Alexandru Hegyi aduc date concrete geomagnetice și de georezistivitate a solului în cazul castrului nou descoperit la Ungra, iar Eugen S. Teodor prezintă concluziile proiectului său de investigare a Limesului Transalutan derulat în ultimii trei ani. Florin-Gh. Fodorean urmărește pentru zona Transilvaniei felul în care apar așezările rurale dispuse față de drumurile romane. *Tibiscum* revine în atenție prin reconstituirile 3D propuse pentru edificiile civile de Adrian Cîntar, iar preocupări legate de studiul viticulturii în Dacia Romană au Iulia-Alexandra Farcaș și Nastasia Pop. Reputata cercetătoare germană Gerda von Bülow, cea care a descoperit acum câteva decenii situl de la *Iatrus* (Moesia Inferior), aduce în atenția noastră primele rezultate a investigațiilor interdisciplinare non-invazive cu rezultate fabuloase din împrejurimile celebrului palat imperial de la *Romuliana-Gamzigrad*.

Capitolul este încheiat de un studiu semnat de Hedy M-Kiss asupra tălpilor de piele descoperite în timpul săpăturilor din centrul vechi al Timișoarei.

Următorul segment din volum, care cuprinde lucrări de istorie, este aproape complet dominat de contribuții aparținând epocii romane, majoritatea lor fiind de epigrafie, cum ar fi cele ale lui Remus Feraru, Aurora Peșan, Miroslava Mirković, Radu Ardevan, Gabriel Crăciunescu, Constantin C. Petolescu, Atalia Onițiu, Lucian-Mircea Mureșan, Ioana Mureșan și alții. Situl de la *Tibiscum*-Jupa este nelipsit și de data aceasta, Simona Regep în articolul ei reinterpretează un context stratigrafic mai vechi, cunoscut în retentura castrului mare.

Deosebit de interesante sunt și articolele de numismatică publicate de Cosmin Matei, Trajan Kacina, Mariana Balaci-Crînguș și Cătălin Balaci și observațiile de restaurator ale lui Emanoil Pripon.

Evul mediu își aduce și el contribuția prin studiul amplu semnat de Sorin Forțiu despre titlul onorific de „*banus*” deținut de diverși nobili în regatul ungar, lucrările semnate de Alexandra-Andreea Rusu și Viorela Ioana Slădescu, cu observații interesante despre producția textilelor de mătase din Italia și felul cum ea s-a dezvoltat, de Zoltan Iusztin, legat de problemele de toponimie ale Banatului medieval și de Maria Frînc, care disecă cearta pentru moștenire din familia Bánffy Lossonczy de Nușfalău, în secolul al XVI-lea.

Intitulat *Varia*, ultimul capitol al volumului strănge în paginile sale câteva contribuții de etnologie scrise de Nicu Hurduzeu, unele observații realizate de Marius Ardelean despre reenactmentul și reenactorul antic din România, un fenomen care a cunoscut o rapidă dezvoltare în ultimii ani și un ghid de bune practici în construcția și mentenanța unui website cultural semnat de Marius Marcu.

Cele două volume suntacompaniate și de un DVD-ROM pe care se găsesc nu doar variantele color ale tuturor celor 65 de studii, ci separat și toate ilustrațiile color la rezoluțiile maxime trimise de cei 113 autori.

Per total, așa cum observa multă lume la lansarea acestor volume, la a V-a ediție a Simpozionului ArheoVest desfășurată la Universitatea de Vest din Timișoara în data de 25 noiembrie 2017, este cel mai reușit număr din seria publicațiilor care poartă marca „ArheoVest”, noutatea și bogăția informațiilor arheologice și istorice pe care le aduce îl face un instrument necesar și indispensabil cercetătorilor epocii romane și postromane din Banat și nu numai. Accesul gratuit la conținutul volumelor (http://arheovest.com/symposium/arheovest_5.html și <https://arheovest.academia.edu/ArheoVestTimisoara>) ajută foarte mult la circulația informației, ceea ce nu poate constitui decât un bonus pentru efortul editorilor de a da notorietate prestigiului foarte bun de care se bucură această serie. Merită subliniată și admirată, în ciuda dificultăților materiale inerente, constanța cu care au apărut toate volumele ArheoVest și efortul colectivului de a atrage și contribuții ale unor specialiști din străinătate, cu precădere din țările învecinate, cercetători care simt la fel ca și noi dorința de a împărtăși rezultatele muncii lor.

Dr. Călin Timoc

(Urtmare din pag. 48)

Sper că mă puteți scuza pentru câteva minute?”

Controlorul păli, mie au început să-mi tremure genunchii...

În asemenea cazuri, deci știind că un organ de control se află deja în tren sau că probabil se va urca, controlorii aveau bilete de călătorie la îndemână, care se strecurau călătorului special, pentru a preveni un scandal.

De data asta „nașul” nu mai avu ocazia să mă înarmeze corespunzător, neputând bănuși că șoarecele se va împrieteni chiar cu pisica.

Mie nu-mi păsa de o eventuală amendă, ci mai mult de rușinea care s-ar putea abate asupra mea. Acum era oricum prea târziu, căci domnul M. se îndrepta spre controlor și amândoi au pornit, după toate aparențele, spre un capăt al trenului, unde începură controlul de culoar.

Cu emoții căutam soluții. Oricât se străduia fantezia mea să înflorească, nu-mi treceau prin minte decât scuze false. Cu așa ceva nu-i puteam veni domnului M. ... Asta nu mi-o puteam face nici mie.

De la bilet pierdut până acolo, că am uitat să-mi cumpăr unul, mi-au trecut toate prin cap, dar nimic care să sune plauzibil.

Așteptam să văd urmarea, care nu se lăsa mult așteptată.

Controlorul, căruia se părea că îi alunecase inima în pantaloni, se apropia tropăind. Alături de el, domnul M. Călătorul din fața mea își scoase permisul de navetist. La care domnul M., întors spre mine, îmi spuse: „Nu mai durează mult, suntem imediat gata.” Tensiunea mi se ridica, pulsul îmi exploda cu viteza unui tren expres.

Încurcat, am mormăit câteva cuvinte, dar cei doi ceferiști se părea că se grăbesc...

Vecinii de călătorie nu se mirară nici un pic că nimeni nu părea doritor să-mi controleze biletul de călătorie. Fiecare era preocupat prea mult cu propriile probleme ca să se ocupe de mărunțișuri.

A trecut obstacolul sau nu? Dacă dorește totuși să vadă ceva? Nu știu... Important este să nu lași să se observe nimic. Dar la vorba aceea „păstrează-ți sângele rece” nici nu mă puteam gândi. Prea eram tulburat.

Să citești! Să citești îți atrage atenția și de obicei ajută. Refugiul în carte nu-mi reuși. Domnul M. apără deodată și spuse laconic „S-a terminat!”

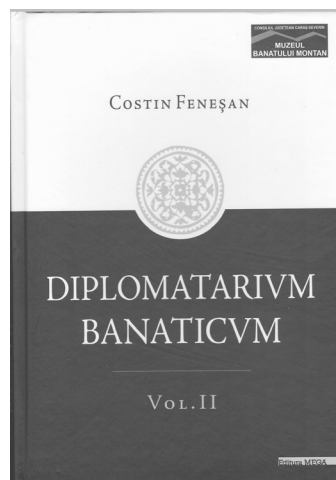
Dar eram și eu terminat.

Am discutat mai departe fără să atingem tema – controlul de culoar. Ajuns în Timișoara, despărțire cordială cu urări de bine pentru familia sa etc.

Am vrut să-i strecor săracului „naș” partea lui, dar oricât m-am străduit, nu am reușit să-l gădesc. Am devenit blatist fără voie și asta chiar cu ajutorul neștiut al unui controlor...

Cu hotărârea fermă să-l despăgubesc pe „naș” la următoarea ocazie, m-am dedicat afacerilor mele din Timișoara...

Semnal editorial:

Cunoscutul istoric bănățean Costin Feneșan a publicat la Editura „Mega” din Cluj-Napoca (editura-mega.ro) cel de-al doilea volum al cărții sale intitulat „*Diplomatarivm Banaticvm*”, o carte foarte importantă pentru această parte de țară. Lucrarea conține sute de documente oficiale emise pe teritoriul Banatului medieval în limba latină și traduse acum în limba română.

Editura germană „eMedia”, în sprijinul istoricilor

„Banat-media”, portalul editurii eMedia din Germania, asigură un serviciu specializat în publicarea online de prezentări digitale tip flipbook sau flipalbum. Aceste formate oferă cititorului posibilitatea unei „răsfoiri” virtuale, creând astfel sentimentul unei lecturi clasice în mediul digital (a se vedea și revista „Morisena”).

Biblioteca virtuală a Banatului se adresează tuturor aceluia care doresc să cunoască cultura contemporană, tradițiile și istoria acestei regiuni. De asemenea, această inițiativă își propune să promoveze aspecte ale vieții culturale, artistice și de creație ale timișorenilor în perspectiva evenimentelor din 2021, când Timișoara va deveni Capitală Culturală Europeană.

Conținutul bibliotecii virtuale este liber pentru vizionarea directă, online: www.banat-media.eu

Prin intermediul bibliotecii virtuale, editura eMedia oferă autorilor și celor ce doresc să publice lucrări în acest format, noi posibilități de promovare și cunoaștere.

Editura eMedia este deschisă în această privință pentru toți cei care sunt interesați să colaboreze și să susțină promovarea acestui proiect cultural.

Erată

Dintr-o regretabilă eroare, recenzia cu titlul „*Cenăzeanul - 25 de ani*” de la pag. 62 din „*Morisena*” nr. 4 (8)/2017 a apărut nesemnată. Facem precizarea că textul îi aparține prof. **Iancu C. Berceanu**. Ne cerem scuzele de rigoare!

CUPRINS

Sorin Forțiu – <i>Banologia (IV)</i> – Prolegomene la o listă a <i>banilor</i> „fără” Banat	1
Kósa Alexandru – Organizarea armatei lui Iancu de Hunedoara	10
Tiberiu Ciobanu – <i>Mari personalități ale Banatului</i> – Nicolae Stoica de Hațeg	14
Gabriela Șerban – Reprezentanți bocșeni la Alba Iulia la 1 Decembrie 1918	16
Ion Traia – Dimitrie Șiclovan, voluntar în armata română din „prinoarea” italiană	18
Gabriela Șerban – „Trifoiul cărășan”, vechi spirit al Banatului literar-artistic	21
Ion Căliman – Banatul de nord-est – zonă a Făgetului	23
Mircea Rusnac – Catastrofe miniere produse în Banat	26
Ioan Hațegan – Prin Timișoara de altădată	27
Valentin Bugariu – Pr. Prof. Dr. Aurel Jivi. Bibliografie (1943-2002)	29
Constantin-Tufan Stan – <i>File din istoria teatrului lugojean</i> . Inaugurarea Teatrului Orășenesc	42
Memorialistică	
Hans Dama – Blatul pe tren	48
Geo Galetaru – 1956: Tancuri prin Cenad	49
Recenzii	
Simion Dănilă – „Război în Banat”	50
Mihai Spăriosu – „Sârbii din România”	54
Dinu Barbu – <i>Două cărți, un autor: Gheorghe Cotoșman</i>	57
Călin Timoc – „ArheoVest” nr. 5	61
Semnal editorial	63

Revista apare sub egida Asociației Culturale
CONCORDIA Cenad, jud. Timiș, ROMÂNIA

Sponsori:

Consiliul Local Cenad și Primăria Cenad

Colegiul de redacție: Dușan Baiski (Timișoara) – editor și redactor-șef, Geo Galetaru (Dudeștii Noi) – redactor-șef adjunct, prof. Iancu C. Berceanu (Sănnicolau Mare), dr. Ionel Bota (Oravița), dr. Valentin Bugariu (Birda), drd. Claudiu Călin (Timișoara), conf. univ. dr. Tiberiu Ciobanu (Timișoara), prof. Simion Dănilă (Belinț), dr. Costin Feneșan (București), Sorin Forțiu (Timișoara), prof. dr. Ioan Hațegan (Timișoara), Werner Kremm (Reșița), prof. dr. Mircea Măran (Vârșeț), dr. Simona Regep (Timișoara), dr. Mircea Rusnac (Reșița), dr. Constantin-Tufan Stan (Lugoj), prof. dr. Dumitru Tomoni (Făget), prof. Gabriela Șerban (Bocșa), prof. Ion Traia (Timișoara), dr. Florin Zamfir (Variaș).

Responsabilitatea pentru conținutul și corectitudinea materialelor revine exclusiv autorilor.

Textele se pot trimite prin e-mail: dušanbaiszki@gmail.com, în format .doc sau .docx.

Revista se difuzează gratuit prin www.cenad.ro, www.banaterra.eu și www.banat-media.eu.

Tipografia Artpress, str. Cermena 1, Timișoara 300110, tel. 0256-293.809, fax 0256-293.975

ISSN 2501-1359
ISSN-L 2501-1359